This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

EÖTVÖS KÁROLY

MAGYAR ALAKOK

Digitized by Google

BERKELEY
LIBRARY
UNIVERSITY OF
CALIFORNIA

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Eötvös Károly Munkái

v. kötet

MAGYAR ALAKOK

Digitized by Google

EÖTVÖS KÁROLY MUNKÁI

V

MAGYAR ALAKOK

BUDAPEST MDCCCCI
VIII., ÜLLÖI-ÚT 18. SZÁM.

RÉVAI TESTVÉREK
IRODALMI INTÉZET R.-T.

Digitized by Google

EÖTVÖS, KÁROLY

MAGYAR ALAKOK

BUDAPEST MDCCCCI
VIII., ÜLLŐI-ÚT 18. SZÁM.

RÉVAI TESTVÉREK
IRODALMI INTÉZET R.-T.

Digitized by Google

LOAN STACK

AZ ÖSSZES JOGOK FENTARTÁSÁVAL

Révai és Salamon könyvnyomdája, Budapest, VIII., Üllői-út 18.

Digitized by Google

PRESERVATION
COPY ADDED
ORIGINAL TO BE
RETAINED

19 1935

A KIS MARISKA.

(Gróf Széchenyi István nőtlen korából.)

Széchenyi István iróasztala fölött díszes aranykeretben fiatal nő arczképe függött a falon. Olajfestmény volt s gyönyörü szép, fiatal nőfejet ábrázolt. Barna hajfürtök, mondulaalakú nagy két fekete szem, semmihez se hasonlítható mosoly, fény és bűbáj a homlokon, az ajkakon s a fölséges arcznak minden vonalán. Mintha a teremtés arra alkotta volna ez arczot, hogy uj erőt adjon a fáradtnak, vigasztalást a kétségbeesettnek, életet a haldoklónak, szerelmet az élőnek s költői ihletet a szerelmesnek.

Széchenyi, ha asztala mellett ült vagy állt, mindig ráláthatott a képre.

Sohase hallotta senki, hogy Széchenyi István a kép eredetijéről komolyan beszélt volna. Minden látogatónak feltünt a kép, de ő mindenkinek másként mesélte el, hogy mikor s miként jutott a kép birtokába. Sokan úgy gondolkodtak, hogy csak képzelet szüleménye, csak tanulmányi kisérlet az az ábrázat. Sokan azt hitték, ifjú görög nő képe, a kivel görögországi utazásai közben

Digitized by Google

ismerkedett meg Széchenyi. De ő nem törődött a találgatásokkal. Ha valaki határozott véleményt nyilvánított a kép származásáról, nem mondott ellent. Legföljebb élczczel és gúnynyal vetett véget szokása szerint a tünődésnek.

Volt egy nézet, mely Széchenyi bizalmasabb ismerősei közt legjobban el volt terjedve. Waldstein János gróftól hallottam ezt. Széchenyi »Világ« czímü munkájának egyik fejezetén alapult.

Talán e munka van legjobban tele azzal a hatalmas költői erővel, mely a nagy államférfiu életén át, hol rajongás képében, hol keserű gúny és évődés torzulatában, hol pedig a csalódott egész élet kétségbeejtő alakjában jelentkezett. E munkájában beszél el Széchenyi egy jelenetet, melyet átélt s mely minden valószinüség szerint fordulópont volt életében.

Egykor Görögországban utazott.

A bécsi kongresszus véget ért. Európa nyugodt volt s Széchenyi szive üres és sivár. A kongresszus alatt Széchenyi a rangban és tekintélyben legelső s legkiválóbb férfiakkal állt egy sorban. Huszonnégy éves volt. Viruló fiatalsága, daliás külseje s szellemének kimeríthetlen gazdagsága olyan egyéniséget alkottak belőle, a mely előtt a legmagasabb körök termei s a legünnepeltebb szivek titkai megnyiltak. Társadalmi állása s mély és vidám szellemén kivül az az érdeme is följogosította erre, a melyet akkor szerzett, a mikor a waterlooi csata reggelén tanácsot adott Blüchernek, mely döntő fontosságú volt a csata lefolyására, Francziа-

Digitized by Google

ország sorsára s nagy Napoleon életére. A világtörténet nem ismeri e kis történelmi részletet. A németek hallgatnak róla s Blücher lángeszének tulajdonítják a sikeres hadműveletet, holott ő sok történetiró szerint itt csak egy súlyos kardvas volt a végzet kezében, semmi egyéb. Báró Kemény Zsigmond érinti ezt Széchenyi életrajzában, de mélyebben nem merül bele s részletesen nem adja elő. Széchenyi emlékiratai világosságot deríthetnek erre is. Ám akárhogy történt, a bécsi kongresszus fejedelmei s herczegasszonyai jól ismerték a fiatal magyar grófnak ezt az érdemét s az utóbbiak különösen oly kegyekben részesitették, melyekre büszke lehetett volna minden koronás fő.

A kongresszus befejeztével ernyedés állott be Széchenyi kedélyvilágában. Bécset szűknek, egyhangunak, nagyon is polgárinak találta s útra kelt. Ezredétől könnyen kapott akármennyi szabadságot. Utazásának semmi különös czélja nem volt. Csak az, hogy utazzék és álmodozzék. Egy szép napon magánosan andalgott a régi Hellász legszebb omladékainak egyikén, melyet még akkor nem turkáltak fel az angolok, hogy töredékeit Angliába hurczolják. Még talpon álló oszloptörzsökre könyökölve, legeltette szemeit a csodálatos szép ligeten. Lelke elmerengett a háromezer éves multnak örökre letünt nagyságain. E pillanatban — mint körülbelül ez idő tájt Byron — könnyen elhatározhatta volna magát, hogy lemondjon a világról s csak a multak emlékeinek s szive alaktalan ábrándjainak éljen.

Gyönge zaj riasztja föl ábrándozásaiból.

Digitized by Google

Fölpillant s gyönyörü szép görög lánykát lát maga előtt elhaladni. Korsó a kezében. Ifjuság és szépség, illat és báj mérhetetlen gazdagsága vette körül alakját. Széchenyi agyán megvillant egy gondolat. Fölkiáltott.

— Óh a férfi hivatása nem az, hogy visszaálmodozzon a multakba, hanem az, hogy éljen a derülten mosolygó jövendő számára. A multnak minden emléke minő halvány és színtelen ez ifjú alak mellett!

E pillanatban fogamzott meg benne Magyarország újjá alkotásának korszakos eszméje. E pillanatban ismerte föl létének jogosultságát s életének czélját. Maga Széchenyi is megírja ezt a jelenetet említett munkájában, ha nem is e szavakkal, de elég részletesen.

Sokan azt hitték, hogy ama kép e fiatal görög lányt ábrázolja. S azért festette meg képét s azért akasztotta iróasztala fölé, hogy életének e fordulópontja mindig szeme előtt legyen. Most már 1875-ben, a mikor e sorokat irom, a »legnagyobb magyar« özvegye is elhúnyt s a két nagy szellem egyesült ismét a magasságban; — most már elmondhatjuk a kép történetét, e sorok nem juthatnak el hozzájuk.

Volt Czenken a század elején Széchenyi Ferencz gróf szolgálatában valami Varga János nevű erdőkerülő. Mai állapotában nem ismerem Czenket, de a század elején a kastély mellett levő angol kertből széles fasor vezetett ki, melynek végén gyönyörü erdő feküdt. Ennek az erdőnek volt őre Varga János, a ki akkortájt férfikora teljes erejében volt. Volt felesége is, igazán csinos nő, hozzá hasonló szegény származásu. 1810 körül kis lány-

Digitized by Google

kájuk született, a kit Mariska névre kereszteltek. Egy fiuk is lett később apja nevére, a ki 1848-ban honvéd volt, Buda ostrománál részt vett, a nádori palota kifosztásánál jelen volt, könyvtáramban van is egy könyv, melyet onnan hozott el; — úgy tudom, ma is él valahol Sopronvármegyében. Ő azonban nem tartozik történetünkhöz.

A kis Mariska nagyon szép gyerek volt. Erős, kedves, okos.

Az öreg gróf halála után Széchenyi István gyakran és hosszasan tartózkodott Czenken. A kis Mariska akkortájt öt-hat esztendős volt. Széchenyi észrevette a kis lánykát s rendkivül megszerette. Naphosszant eljátszogatott vele, ölében hordozta, százszor-ezerszer összecsókolgatta. Valamelyik épületben vagy talán épen a kastélyban volt egy pinczelakás. Kivül az ablak alatt állott a gróf, belül a kis Mariska, a ki gyerekes édes pajzánsággal hol kidugta fejecskéjét, hol visszakapta, a gróf pedig kaczagva zsörtölődött vele rosszalkodása miatt. Napokat töltöttek így el kettecskén efféle játszadozással. Az emberek nem értették a dolgot. A grófot nem úgy ismerték, mint a ki nagyon szerette volna a kis gyereket. Utóbb azt suttogták, hogy a kis Mariska bizonyosan a grófnak a lánya. Még hasonlatosságot is találtak arczuk vonásaiban. A kis lány is erős barna szemöldökü s piros arczú volt. A következés megmutatta, hogy a jó czenkiek beszéde alaptalan mendemonda volt.

Később elkerült a gróf hazulról. Nem gondoskodha-

Digitized by Google

tott a kis Mariskáról s talán egészen el is feledte. Az erdőkerülő is, felesége is rövid időközben elhaltak s a kis Mariska apátlan-anyátlan árvaságra jutott.

Élt Sopronban valami Wirth nevű ügyvéd. Csöndes, jó lelkű ember, de a mi a jogot s jó erkölcsöt illeti, ebben szörnyű szigorú elvei voltak. Később városi szenátor lett belőle és Sopron városa tiszti ügyésze. Ő vette magához a kis Mariskát s ő is, beteges felesége is nagyon megszerette a kedves kis lánykát s hamar beleélték magukat abba a tudatba, hogy a kis Mariska lesz fogadott gyerekük és örökösük. Tudni kell, hogy a Wirth-házaspárnak nem volt gyereke s hogy az asszony máskülönben áldott jó asszony, betegsége miatt több időt töltött az ágyban, mint azon kivül. A kis Mariska pedig már tiz-tizenkét éves korában olyan rendet tudott tartani a háznál, mint egy felnőtt.

A kis Mariska tizenhét esztendős hajadonná fejlődött lassanként s a legkiválóbb szépséggé, a minőt csak el lehet gondolni. Arcza, szeme, egész alakja bizonyságot tett arról, hogy a természet minden szépségét, mely birtokában volt, vakon és pazarul szórta erre a leányra. Maig is sok ember él még Sopronban, a ki úgy emlékszik rá vissza, mint a városnak, sőt az egész Sopronvármegyének legszebb asszonyára. Alig tette ki lábát az utczára: sereg számra akadtak követői, a kik nem győztek betelni a ragyogó alak látásával. Ha barátnői vagy a jó »Wirth néni« kiséretében a közeli Fertő-tó fürdőjébe kirándult, valahány fiatal ember volt Sopronban, mind ott ólálkodott körülötte, hogy csak néhány

Digitized by Google

szót is válthasson vele. Mindez egy csöppet sem volt inyére a szigorú fiskus úrnak, de Mariska csak gyerekjátéknak tekintette az egészet.

Ez idő-tájban azután az is történt, hogy Széchenyi gróf valami módon ujból megismerkedett a lánynyal. S attól kezdve, ahogy megismerkedett, mindennapos vendég lett az egyszerű, igénytelen Wirth-családnál. Ő ugyan csak a régi játszópajtás jogát hangoztatta, de valósággal mély vonzalom támadt benne a lány iránt. S bármily hidegen bánt vele a házi gazda, bármily vasvilla szemekkel nézte olykor-olykor: azért a háztól el nem maradt.

Wirthné asszony ez időben többet betegeskedett, mint valaha. Folyton ágyban fekvő volt s Mariska volt a háztartás lelke. Wirth ur is, felesége is úgy hozzá szoktak a lányhoz, hogy utóbb el nem lehettek nála nélkül.

Egy napon Széchenyi komoly arczczal lépett Wirth ur elé s így szólt:

— Uram, én Mariskát magammal viszem Bécsbe s ott neveltetni fogom. Én őt el akarom venni feleségül.

A tanácsos nagy szemeket meresztett.

— Méltóságos gróf ur,— felelé — ebbe én nem egyezem bele. Sőt tiltakozom ellene, mint a lánynak gondnoka s az árvának gyámatyja. Az nem lehet, nem hihetem, de nem is hiszem, hogy ön ilyen szegény lányt vegyen feleségül s most már azt se türöm, hogy ily gyakran látogassa.

A gróf szemein a harag villámai czikáztak.

Digitized by Google

— Akár türi, akár nem türi, én a lányt magammal viszem.

A fiskus meg nem ijedt.

— Én pedig csak azt mondom, méltóságos gróf ur, hogy ha még egyszer átlépi a házam küszöbét, a vármegyénél keresetet inditok ön ellen nőcsábitás miatt. Tudom, hogy a perben semmi bizonyitékom se lesz egyelőre. Azt is tudom, hogy ha bármennyi bizonyitékom volna is, ön nagy befolyásával tudna magán segiteni. De ha önnek a nyilvános botrány inyére van: hát akkor tessék!

Wirth ur megyei táblabiró is volt. Általánosan ismert becsületessége és szigorusága tekintélyt szerzett neki a vármegyei nemességnél. Az olyan pert, a minővel Wirth ur a grófot fenyegette, akkoriban a vármegye gyülése előtt tárgyalták. A fiskus annak az egyébként alaptalan gyanunak szálait is összekeresgélte, a mely szerint Mariska Széchenyi lánya lett volna. Gróf Széchenyi akkoriban már megalapitani segitett a magyar tudományos akadémiát s irataiból is, melyekkel a nemzetet fölrázta álmaiból, már megjelent vagy kettő. Nevét ismerték már országszerte. Voltak versenyző társai, volt ellensége is már több kettőnél. Volt a hazában is, de volt különösen Bécsben. Ily per végzetes következményeket idézhetett volna elő rá nézve.

A gróf fájó szivvel visszavonult. De levelei, sőt német nyelvü költeményei is folyton jöttek a kis Mariskához. S Mariska képét első rangu művészszel megföstette.

Mariska egy felhőszakadás-okozta árviz alkalmával

Digitized by Google

beleesett a városon keresztül huzódó árokba, de kimentették s életre hozták. A gróf ekkor látogatta meg utoljára.

Wirth uram se késett tovább. Sietve összeházasitotta a lányt egy Bolváry József nevü ifjuval, a ki valamikor Klobusiczky kalocsai érsek mellett volt komornyik, maga is Kalocsa tájáról való magas, nyulánk, jó képü fiatal ember. Ekkor már a győri püspöknek volt soproni dézsmaispánja.

A szegény asszony maga is lángolt a grófért. Igazán boldog nem is volt soha, de derék férje mellett türte sorsát jól s csodálatos szépségét mindvégig megtartotta. Jól ismertem. Patvarista koromban egy ideig nála laktam.

1866-ban halt meg.

A veszprémi temetőben nyugszik most a kis Mariska. Gyermeke soha nem született. A gróf leveleit s ezek közt néhány versét is magával vitte a sírba. Utolsó óhajtása volt az, hogy e leveleket temessék el vele együtt. Férje hiven teljesitette óhajtását.

1858-ban meglátogatta a grófot Döblingben. Széchenyi rögtön megismerte s nyugodtan fogadta.

— Látod Mariska, mi lett belőlem! Te pedig még most is olyan szép vagy!

Még mindig a régi néven szólitotta.

Az asszony nem tudott szóhoz jutni a nagy zokogástól.

— — Az az olajfestmény, a mely gróf Széchenyi István iróasztala fölött függött, a kis Mariska képe volt.

Digitized by Google

GUBODY SÁNDOR.

(Nagy-Kőrösi birtokos és nemes család sarjadéka. Szül. 1796 julius 28-án, meghalt 1885 augusztus 28-án. Mérnöknek készült, nagy elmével áldotta meg a gondviselés s nagy tudásra tett szert vasakarattal. Városa ügyeinek igazgatásában s a törvényhozásban volt jeles része.)

Mélyen megilletődve veszem kezembe a tollat, hogy a férfiuról, kinek sirját épen ez órában hantolják be, emlékeztető sorokat irjak. Szerettem és becsültem és követtem őt, a mennyire követhettem. Szeretetére és barátságára méltatott ő is s gazdag szellemének s fenséges humorának napfényében gyakran fürödött lelkem. Nem volt mindennapi jelenség és én egész életemben kevés embert láttam oly egészet, oly sikerültet, mint a minő ő volt. Láttam a parlament viharai közt és családja körében, láttam magányban és vidám társaságban; tudtam, miként gondolkodik a világról, az emberről, a hazáról s a hazafikötelességről; észleltem, mikor nagy eszmék rajzottak lelkében, s mikor vidám kedély tölté el egész szellemét: láttam haragudni, búsulni és vigadni s erősnek és deréknek láttam mindig, gyöngének és kicsinynek soha.

Öreg ember volt már, mikor vele megismerkedtem, de ismertem közel húsz esztendőn keresztül. Ő folyton

Digitized by Google

aggult, velem is gyorsan száguldott előre a kor, de soha egy pillanatig sem csökkent irányában magas becsülésem. Minél több időt töltött vele valaki: tisztelete és szeretete annál inkább nőtt iránta.

Szép agg alak volt már a mi korunkban. Hófehér, hosszu, tömött szakál és bajusz, hatalmas szemöldök, mely Deák Ferenczéhez hasonlitott, szép metszésü tüzes szemek s az egész arczon az erőnek, önérzetnek, szellemgazdagságnak s alaki szépségnek oly összhangzata, a minőt a festőművészek szoktak mintaképül választani. Őskori prófétának feje volt az övé, a minőnek azt keleten képzelik. Mikor a szofták meglátogatták hazánkat: egyik vasuti állomáson Gubody fogadta őket. Az ősz seik, a ki vezérük volt s a ki Ázsiából jött hozzánk s megjárta Mekkát és Medinát, csaknem földre borult Gubody előtt, mert a próféta társainak egyikét vélte az ő tiszteletgerjesztő személyében.

* * *

Ifju korában mérnöki teendőkkel foglalkozott. A Tisza mindkét oldalán s különösen Pestmegyében s a Kiskunságban tömérdek mérnöki munkát végzett.

A tagositó és birtokrendező mérnökök munkája sajátságos. Az ügyetlen munkások közt elvesztik türelmüket s lassankint idegesekké és ridegekké válnak. És azután a számmal való örökös foglalkozás elbénitja a szellem egyéb és magasabb képességeit. Azok közt, kik életük javát mezei mérnökségben töltötték, nagyon kevés

Digitized by Google

a finom modoru, jó kedélyü és szellemes ember. Egyoldaluak rendszerint.

Gubodyn soha egy pillanatra se lehetett észrevenni a számokkal és miveletlen emberekkel való örökös foglalkozás bénitó hatását. Szelleme épen maradt.

Egyszer csodálkozásomat fejeztem ki előtte e fölött s mondám neki, hogy az ő észjárásán nem veszem észre, hogy valamikor évtizedeken át számokkal foglalkozott. Szokása szerint élczczel felelt.

— Barátom — mondá — az asszonyt, a becsületet és a hazafiságot sohase mérd számokkal; — én a számokat csak a pénzre, baromra és tót parasztra szoktam alkalmazni, mert csak ezekre alkalmas mérték.

Ez jó volt élcznek. De szelleme azért maradt meg üdén, mert erős gondolkozó volt és nagy olvasottsággal birt. A magyar, latin, német, franczia nyelvet még agg korában is jól beszélte s az angollal és olaszszal is birkózott fiatal korában. A világirodalom remek müveit mind megismerni törekedett hosszu életén keresztül.

De talán mindez nem tette oly tartalmassá szellemét, mint a kiváló férfiakkal való gyakori társalgás.

Szerette és kereste a társaságot. S különösen a jelentékeny férfiakét. Ezeket tanulmányozá s velük kicserélte szellemét. A hires Földváry alispánnal, Fáy Andrással, Szentkirályi Mórral, Nyáry Pállal benső barátságban élt csaknem a század eleje óta s a velük folytatott eszmecserékből csak az, a mit velem közölt, kötetekre menne. Az asszonyok közt keveset talált, kit magas

Digitized by Google

szellemnek elismert. De ilyet is talált Edelspacher tábornokné személyében, ki nagyanyja volt Thurn-Taxis Egon herczegnőnek.

* * *

A politika szinterére, legalább a törvényhozásba, későn jutott. Csak 1865-ben, hatvannyolcz éves korában. A tigrispárthoz s később a balközéphez tartozott. Rendületlen hazafiság s alkut nem ismerő erély jellemzé politikai meggyőződését. Olvasottabb, miveltebb, gazdagabb szellemü ember egy se volt a balközépen, mint ő. Beszédei, melyeket a parlamentben tartott, mindig tartalmasak valának s mindig leköték a közfigyelmet. Hogy magasabb szerepet nem játszhatott: azt főleg agg korának lehet tulajdonitani. A kiegyezés után lehetett volna csak szerepe s ekkor már elmult hetven éves.

A balközépet is elhagyta 1873-ban, mikor már Ghyczy bent volt az alkuban, Tisza pedig elkezdett alkudozni. Akkor Gubody kilépett a balközépből s átment a függetlenségi párthoz.

— Sándor bátyám, — mondá neki Luksics, — hát elhagyod vezéreinket?

— Sohase voltak nekem, öcsém, a politikában vezéreim, én Ghyczyvel és Tiszával eddig egy uton jártam s most ők letértek erről az utról. Nekem nem kell vezérürü.

* * *

Ez a független gondolkozás s a meggyőződésnek e hatalmas erélye jellemzé őt mindvégig. S ennek nem egyszer adott megörökitésre méltó kifejezést.

Digitized by Google

A koronázás alatt történt a következő jelenet.

Gubody a templomban egy osztrák miniszter mellé került, ki fényes, paszomántos marsalruhában, rendjelekkel gazdagon elhalmozva ült az öreg kurucz mellett. Sokan azt mondják, épen b. Beust volt. A miniszter odafordult Gubodyhoz:

— Deák Ferenczet nem látom, — igy szól, — csodálom, hogy nem jött el a koronázásra.

Gubody egész flegmával felelé:

— Az orvos nem szokott elmenni betegje temetésére, mi pedig most a független Magyarországot temetjük.

A miniszter nem kérdezősködött tovább.

Báró Sennyey Pál is megjárta egyszer az öreg Gubodyval.

Gubody korelnökünk volt s épen a trónbeszédről vezetett bennünket vissza a képviselőházba.

Sennyey 48 óta akkor lőn először képviselővé s jellemző merev arisztokratikus modorát elhagyni törekedett s a képviselőkkel bizalmas modorban érintkezett. Fényes, drágaköves díszruhájában jött ő is a képviselőház korridorjára s hóna alatt a kalpaggal oda ment Gubodyhoz s meghajtván magát, igy szólt:

— Van szerencsém magam az elnök urnál bemutatni és magam szives figyelmébe ajánlani.

Gubody rá néz tüzes szemeivel s kezét a báró vállára téve, mondja:

— Tedd fel fiam a süveged, én is voltam olyan szegény legény, mint te.

Digitized by Google

Nem hiszem, hogy Sennyey azóta sokat barátkozott volna az öreg kuruczczal.

* * *

Kemény erkölcsi nézetei voltak a képviselők magaviseletéről.

Egy reggel bemegyek hozzá az elnöki szobába. Fujta a dohányt egy szép tajtpipából, melyen nagy Napoleon alakja volt kifaragva s melyet Edelspacher tábornoknétól kapott emlékül. És káromkodott szörnyen.

— Mi bajod bátyám?

— Hogy mer e házba jönni olyan képviselő — ugymond — a kinek már másnap lefoglalják a fizetését? A kit ekzekvál a zsidó s esetleg meg akar vesztegetni a német: hogy lássam én annak kezében nyugodtan a haza sorsát?

* * *

Rosszul esett neki, mikor ezelőtt tíz évvel választóinak többsége cserbenhagyta s helyette kormánypárti képviselőt választottak. De azért eljárt Budapestre, sőt barátait meglátogatni vidékre is. Ghyczyt is meglátogatta hat-hét évvel ez előtt igmándi magányában.

Egykor a hatvani-utczán sétálgattam vele s mikor megláttuk az »Arany Sas« vendéglőt, rámutatott:

— Nézd öcsém, hatvanhét esztendeje vagyok törzsvendégje e fogadónak.

És még ezután irt egy tartalmas és érdekes röpiratot. Épen nyolczvannégy éves korában.

Digitized by Google

Nyolczvan éves volt, mikor egy rég kihullott foga helyébe uj foga nőtt. Ez nagyon megijeszté.

— Barátom, — igy panaszkodott nekem, — egészen kétségbe vagyok esve. Uj fogam nőtt. Ez azt jelenti, hogy még nagyon messze van tőlem az élet vége. Pedig meguntam már. Nincs gyönyörüségem a hazában, nem az lett belőle, a minek én gondoltam, én óhajtottam. S az én életemben már nem is lesz azzá, minek éljek tehát én sokáig!

Minő fenséges gondolkozás egy agg embertől!

* * *

Pár év előtt elesett s megütötte lábait. Soha teljes életében nem volt beteg egy pillanatra sem, ekkor ágyba került. S nem is kelt fel onnan többé, csak a koporsóba.

A mult nyáron látogattam meg utoljára. Hófehér vánkoson, hófehér fürtök közt hófehér szép tiszta arcza úgy fénylett az alkonyodó nap sugáraiban, mint egy fenséges oltárkép.

Könyei előtörtek, összecsókolt s aztán leültem lábaihoz.

— Lásd még most is élek, semmi bajom sincs, csak ezek a kutya lábak nem tudnak mozdulni.

Fel akartam viditani s előhoztam anekdotáit és bölcs mondásait. Rögtön felvidult, gazdag szelleme ujra megélénkült s a kifejlett eszmecserében utoljára jóizűn kikaczagta magát. Nehéz szivvel váltam el tőle, de nyolczvannyolcz éve daczára se hittem, hogy a vég oly közel van.

Digitized by Google

Ma temették el. Nem mondja többé adomáit a folyosón, nem gyönyörködik többé kerti lugasaiban, s hű és gyöngéd gyermekeivel nem élczelődik többé. De nem borong el lelke imádott hazájának sorsa felett se. Ott pihen a sürü árnyékos fák alatt; de ha van az emberi léleknek halhatatlan része: az övé még egyszer felvidul, ha hona az lesz, a minek ő álmodá: szabad és független és boldog.

Örök álmát bár ne zavarja semmi, csak ez a felvidulás!

Digitized by Google

SZLÁVY JÓZSEFRŐL.

I.

(Szlávy „notabilitás" volt, nem „capacitás". — A vas, a bilincs, a láncz. — Viselt-e vasat Szlávy s meglátszott-e rajta? — A lovas katona és a vasra vert rab menése. — Szlávy termete. — Született 1818. nov. 23-án, meghalt 1900-ban.)

Szlávy is a notabilitások közé tartozott, a mikor a parlamentben ez előtt harminczkét évvel helyet foglalt. A Deákpárt a kiváló emberek egyik részét notabilitásnak nevezte el, a másik részét capacitásnak. A kinek óriási vagyona volt, mint Eszterházy herczegnek; a ki 1848 előtt nagy állást töltött be, mint Majláth kanczellár; a ki 48-ban miniszter vagy tábornok volt, mint Klauzál, Klapka, Perczel; a ki a 48 előtti rendi országgyüléseken országos hazafi nevet szerzett, mint Szentiványi Károly; a ki 48 után bujdosó volt vagy vasban töltött néhány évet, mint Bittó, Gorove vagy Szlávy József: mindaz már ennél fogva »notabilitás« volt.

Nem nagy tisztelet volt e szóban. Mert ezzel csak a nagy nevet jelölték meg s nem a tehetséget és munkaerőt. A kinél tehetséget, nagy tudást, jeles munka-

Digitized by Google

erőt vettek észre: azt már a »capacitás«-ok seregébe sorozták, ha mindjárt fölakasztották is 49-ben. A »notabilitás« szóban valami kis játszi gúnyolódás volt. Gróf Andrássy Gyula például sehogy se fogadta el ezt a megtiszteltetést, pedig ő akasztófára is került, bujdosó is volt, gróf is volt, gazdag is volt, tehát sok joga volt hozzá. De még több joga volt a »capacitás« jelzőhöz. Szalay László, báró Kemény, báró Eötvös, Pulszky, Kerkapoly, Horváth Lajos, később Szilágyi Dezső, Csemegi stb. alkották a capacitások táborát. Csak két ember nem volt a nagyok közt se notabilitás, se capacitás. Az egyik: Deák Ferencz, a másik a király.

Szlávy tehát notabilitás volt annál fogva, mert tehetségére kezdetben nem sokat adtak és annál fogva, mert 48-ban szolgált s 48 után két esztendőt töltött vasban, Olmütz várában, osztrák államfogságban.

Jól meg kell jegyezni: »vasban«. Mert nem mindegy ám a vas, a bilincs, a láncz, a béklyó.

A bilincs a kezekre jön. A kinek a kezei vannak vasba verbe: az van bilincsben. A kinek lábaira is láncz van verve s kezeire is: az vasban és bilincsben van. A bilincset voltaképen nem is verik a kézcsuklóra, hanem kulcscsal zárják rá. Néha a nagy rab csak azért kapott bilincset, hogy vasát emelni s így lábain segiteni legyen képes.

A láncz volt a leggonoszabb büntetés. A fogház pincze volt. Vaskarika volt a falban, a vaskarikában a láncz egyik vége, a másik vége pedig a rab nyakán. A láncz olyan hosszu volt, hogy a rab felállhatott

Digitized by Google

a fal mellett s leülhetett a fal tövében, de a földre le nem fekhetett. A míg élt, csak ülve alhatott. Ha nem volt ülő ereje, ha gyöngeség vagy betegség miatt a felső test elhanyatlott s a lánczon egész sulylyal lógott: a halál fulladás miatt könnyen bekövetkezett.

Nem törődtek vele. A lánczra itélt rabot úgy is holt embernek tartották. A szegedi bástyabarlangokban talált olaszok nagy része 1848-ban lánczon függött. Pedig ezeknek nem volt egyéb bűnük, mint a lángoló hazafiság. A Batthyányi-kormány 1848-ban valamenynyit hazaeresztette. Deák mint igazságügyminiszter kérdést intézett az osztrák kormányhoz: mikor, ki által s miért voltak az olaszok elitélve? Maig sincs felelet e kérdésre. E szegény olasz hazafiak titkát mind máig föl nem deritették.

Más volt tehát a »vas.« Szlávy Olmüczben vasat viselt, valamint minden társa Olmüczben és Josefstadtban s egyebütt, a ki tudniillik egyáltalán vasban volt.

A »vas« két karikából állott. A két vaskarikát ráillesztették a rab lábára a boka fölött a csizmaszárra. A vaskarikák nyilása egymással szemközt befelé állt, a nyilás két kitüremlett szélébe beletették a láncz két szélső szemét s aztán a vaskarikát is, a lánczszemet is kalapácscsal szorosra verték. Ezért mondják: »vasba verni.« A láncztól aztán a rab meg nem szabadulhatott, lába fején át azt lehúzni nem lehetett, ráspolylyal lehetett azt csak lemetszeni.

A »vas« különböző súlyú volt. Súlya öttől ötven bécsi fontig terjedt. Ha a rabnak ez se volt elég nehéz,

Digitized by Google

ha ezzel is könnyen mozoghatott: akkor a lánczra még egy ágyugolyót is akasztottak s ez is lehetett harminczhat fontos is. A mi 49-iki hőseinkre az osztrák hat fontos vasat tétetett, már tudniillik a kire és a meddig tétetett. Nem mindenki kapott vasat s a ki kapott is, csak kevés ideig.

Szlávyról mindig azt mondták, hogy az olmüczi vas miatt egyik lábára kissé egész haláláig biczczentett. Ez azonban nem igaz. Szlávy nem viselt sokáig vasat s nem is hordott nehéz vasat. Biczczenése inkább csak rossz szokás volt. Mikor az elterjedt hír alapján egyszer kérdeztem tőle s kétségemet fejeztem ki előtte, nevetve felelt:

— Igazad van tudós, nem is a vas miatt biczczegek, sőt azt hiszem, egyáltalán nem is biczczegek.

Meg kell jegyeznem, hogy engem pajtáskodó néven a Deákpárt idején »tudós«-nak csúfoltak. Igy szólitott Szlávy is.

Más, mikor a láb »biczczeg« és más, mikor a láb »kaszál.« A ki éveken át nehéz vasat hord, annak a lába kaszál. Valamint kaszál minden tábornoknak s minden lovas katonának lába.

De a két »kaszálás« közt mégis van különbség.

A lovas katona hosszu kardot hord az oldalán, mely szíjon lóg. Ha a kardos katona gyorsan fordul fél jobbra vagy fél balra: egyik lábával a szokottnál nagyobb kört kell csinálnia, mert különben a kardja lába közé keveredik s ő megbotlik vagy hasra is eshetik. Ehhez ugy hozzá szokik azután minden lovas katona, hogy

Digitized by Google

utóbb ösztönszerüleg is csinálja s még akkor is csinálja fordulás közben, a mikor már polgári ruhában van s nincs kard az oldalán. A lábnak e mozdulatáról mondja a magyar ember: »kaszál a lába.« A lábnak efféle mozditását fordulás közben a király se mulasztja el soha. Én a királyt akként, hogy kardja ott ne lett volna az oldalán, sohase láttam. De előttem kétségtelen, hogy a fordulás közben az ő lába is kaszál akkor is, a mikor polgári ruhában van. Mert ez a katonás mozdulat.

A különbség a vasba vert rab és a lovas katona közt az, hogy a katona lába csak fordulás közben kaszál s akkor is csak egyik lába kaszál, mig a vasba vert rab lába egyenes menés közben is kaszál és pedig mindkét lába egyenlően kaszál.

Oka egyszerü.

A boka fölé a lábszárra vert vaskarika belső csapos része legalább másfél hüvelyknyire előre áll a szemközt álló boka felé. A láncznak szélső gyürüje is mozgás közben vagy másfél hüvelyknyi szabad tért követel. Két karika csapos fele s két szélső lánczszem tehát hat hüvelyknyi tért foglal el. Ha tehát a rab menés közben legalább fél lábnyira szét nem veti lábait: akkor a két karika a lánczszemnél fogva is egymásba ütődik s ez neki utóbb irtóztató fájdalmat okoz, mert lábszárának bőrét és izmait feltöri, összemarczangolja. Egyenes lábu ép egészséges ember két bokája közt rendes menés közben alig van pár hüvelyknyi köz. Ha ez a köz hat-nyolcz-tíz hüvelyknyire vagy bővebbre

Digitized by Google

tágul, már akkor az ember szétterpesztett lábbal megy, mint a kácsa vagy az igen kövér asszony s menés közben még jobbra és balra hajladozik is. — Ez a vasba vert rab menése még akkor is, a mikor már rég levették a vasat lábáról. Sok keserves bokavasütközés és lábszárfájás szoktatta őt arra, hogy szétvetett, kaszáló lábakkal lépegessen.

Ezt a lépegetést Szlávynál senki se vehette észre.

Szlávy közép termetü volt. Termetéről az orvosok azt mondanák: jól táplált. Sohase volt se kövér, se sovány. A mint hogy Magyarországnak sohase volt se kövér királya, se kövér miniszterelnöke. Az egyetlen Wekerle volt kövérségre hajlandó, de miniszterelnök korában ő se hizhatott meg, annyi mérget és bosszuságot etettek vele. Királyaink közt az egyetlen Mária Terézia lett volna kövérecske, ez is asszony volt.

Szép kort ért a most elhunyt magyar miniszterelnök. Nyolczvanhárom év nagy idő. De se meg nem őszült, se meg nem kopaszodott egészen. Bajusza és szakála az eredeti szőke szint minden deresedés daczára is mindvégig megőrizte.

Arcza okosságot, erélyt és szelidséget jelentett. Kivált szemei tették szeliddé és rokonszenvessé. Igazi jó és becsületes ember volt, ezt minden szava, mozdulata, cselekedete s arczának minden vonása bizonyitotta.

Mozdulatai, valamint szavai is lassan következtek egymásután. Se menése, se beszédje, se kezeinek mozdulása nem volt szapora. De nem is olyan volt, a minőről azt mondják »kimért.« A legegyszerübb, a legter-

Digitized by Google

mészetesebb, a legőszintébb falusi magyar köznemes gondolkozásából s érzéséből állott Szlávy József egész lelke. Tiszta és nemes, mívelt és minden hivalkodástól ment volt ez a lélek. Nem lángelme, nem magasra emelkedő tehetség, de életnek és embereknek ismeretével, sok vidámsággal, sok nyugalommal és sok bölcsességgel volt telve. Az állami közélet lépcsőin sokkal magasabbra emelkedett, mint a mennyire törekedett s a nemzetnek és a királynak bizodalmát igaz becsülettel iparkodott megszolgálni mindenkor.

Életének rajzát s közéleti szereplésének se történetét, se birálatát megirni most nem akarom, de emlékezetemből szivesen előveszem jellemének néhány emlékét s cselekményeinek néhány részletét.

II.

(Szlávy ifjukori hivatalai. — A hivatalnoki arisztokráczia. — Hogy szerezték a Szlávyak a nemességet? — A budai bürokraczia 1848 előtt.)

Az a hit, az az ösztön élt Szlávyban már gyermekkorától fogva, hogy neki hivatalnoknak kell lenni, tisztséget viselni, királyt szolgálni, országot igazgatni, törvényt végrehajtani.

Apja verte bele ezt a hitet. Apja Szlávy Antal is katona volt. A mult század elején Alvinczy ezredében hadnagy, utóbb őrnagyságig vitte s őrnagyi nyugdijjal vonult pihenni okányi birtokára. Fia József a győri

Digitized by Google

helyőrségen született. Apja rendelkezésére a szelid és engedelmes fiu Bécsben a Theréziánumban végezte a jogi tanulmányokat. A német, latin és franczia nyelvet itt tanulta meg. Azután a selmeczi bányaakadémiának volt szorgalmas tanulója s a mint bizonyitványhoz jutott, azonnal állami tisztviselő lett s 1844-ben, huszonhat éves korában már bányaigazgatósági gyakornok volt Oraviczán.

Szentül megnyugodott abban, hogy ő itt marad, itt fog megnősülni s itt halad majd lassanként előre a hivatali pálya kapaszkodóján. Az 1844-ik év őszén nemesi bizonyitványt kért Biharmegyétől s nemességét 1845 év tavaszán kihirdettette Krassómegyében. A hogy illett jónevelésü vagyonos ifjuhoz. Ne nézzék legalább jött-ment parasztnak, cseh vagy morva ivadéknak, a minő különben elég volt a királyi kamara tiszti és hivatalnoki karában.

Sorsa azonban más lett. Még ebben az évben fölkerült Bécsbe az udvari kamarához s onnan már 1846-ban átjött Budára a magyar királyi kamarához, a hol 1848-ig fölvitte egész a kamarai titkárságig. Mikor Kossuth mint pénzügyminiszter a bányák, harminczadok, kincstári, koronai és kamarai jószágok kormányzását átvette, a harmincz éves, tehát nem is egészen fiatal Szlávy Józsefet titkári állásban találta.

Száraz életrajzi adatok ezek. Nem is folytatom tovább. Mindenki tudja, hogy 48-ban oraviczai bányaigazgató, 1860-ban gróf Apponyi alatt helytartósági tanácsos, 1865-ben bihari főispán, 1867-ben belügyi államtitkár

Digitized by Google

s később képviselő és közgazdasági miniszter lett. Ennyit is azért emlitettem csak fel, hogy mindenki lássa, hogy ő élete sorsának az állami hivatali pályát önkényt és szivesen elfogadta.

Családi hagyomány volt ez a Szlávyak nemzetségében.

Van egy csomó részint főrendi, részint köznemesi család az országban, melyet én hivatali arisztokracziának nevezek. Mely se nem Árpáddal együtt foglalt nagy birtokot, se nem csaták terén gyüjtött érdemet és vagyont, se nem ipari és kereskedelmi vállalatokból lett vagyonos, hanem nemzedékről-nemzedékre folyton a királyt szolgálta s az állam tisztségeit töltötte be. Ilyen például túl a Dunán a Majláth, Szögyény és Ürményi család, ilyen a Ghyczy család, ilyen volt a Tiszán túl például az Atzél és Szlávy-család.

Szlávynak öregapja, Szlávy György, volt a nemességszerző és az első nagybirtokos.

Azaz nemes volt bizony már dédapja is, az öreg János ur, mert táblábiró volt; parasztbőrrel pedig táblabiró nem lehetett volna, valamint első szülött fia, Pál se lehetett volna egymásután procurator, protonotárius, causarum regalium director, udvari kamarai consiliarius, septemvir, beregi főispán és valóságos belső titkos tanácsos. Csakhogy a nemesi levelet az egerek összerágták s azt előmutatni nem lehetett. Kellett tehát helyette ujat szerezni.

Pálnak ez könnyen ment, mert a szép Perényi Katicza bárónő beleszeretett, felesége is lett s tőle

Digitized by Google

nyolcz fia és négy lánya született is, ily hatalmas szaporaság nemesi levél nélkül nem maradhatott.

De Györgynek, Pál öcscsének s Szlávy József öregapjának se ment nehezen. Ő ugyanis az Eszterházy herczegek tul a tiszai birtokainak, a derecskei, kisvárdai és almási urodalmaknak volt igazgatója s igy nagyhatalmu urasága után mind a vármegyében, mind Bécsben tekintélyes férfiu.

Eszterházy Pál Antal volt akkor a majoreszkó herczeg. Ez igéretet tett Szlávy Györgynek, hogy ő maga hozza el Mária Therézia királynőtől a nemesi és az adománylevelet. Meg is tehette könnyü szerrel, hiszen herczeg volt, tábornagy volt s a királynőnek kedvelt híve volt, de valahányszor a királynővel beszélt, a nemeslevélről mindig megfeledkezett. Utóbb is erőteljes férfikorában, épen ötvenegy éves volt, megbetegedett, ágynak esett és csakhamar meg is halt.

Betegágyához azonban odasietett Szlávy György, az ő kedves direktora. A mint a haldokló meglátta, rögtön eszébe jutott a nemesi levél s annyiszor elfeledett igérete. Gyereke nem volt, azonnal ágyához hivatta Miklós öcscsét, ki utána a majoratus herczegséget örökölte s ennek kötötte lelkére, hogy Szlávyról meg ne feledkezzék s a nemesi levelet elhozza a királynőtől.

El is hozta s pár év mulva 1766-ban Szlávy György Pál testvérbátyjával egyidejüleg a nemesi levelet czimerrel együtt kezébe vehette. S milyen czimerrel. Valóságos mágnás czímerrel. Van abban gólya, ezüst kigyó, vörös csillag, sasszárny, leopárdfej, minden, a mi csak

Digitized by Google

jól áll nemesi czimerben. De a mi minden gólyánál, kigyónál, sasnál és leopárdnál többet ér, megkapta György ur adományban az okányi urodalmat is.

György urnak volt nyolcz fia és néhány lánya. Legkisebb fia Antal volt, Szlávy József apja. Ennek is öt fia-lánya maradt, kik közt a most elhunyt miniszterelnök volt az első szülött. Annak az okányi birtoknak módjában volt tehát apró darabokra eloszlani s Szlávy Józsefnek mégis megmaradt belőle törvényes osztályban vagy háromezer holdnyi. Nagyon szép urodalom lehetett tehát eredetileg az okányi urodalom.

Volt ezen kívül Szlávy Józsefnek Álmosdon is valamelyes birtoka, volt itt Budapesten az Eötvös-utczában háza, melyet százezer forinton vett s volt valamelyes tőkéje is. Az a birtok, a melyen meghalt, nem Szlávy-örökség, nem is szerzeménye. Ezt, ha nem csalódom örökségben kapta Julianna nővérétől, ki a régebben elhalt gróf Nyáry Jánosnak volt felesége s utóbb özvegye.

Szlávy nem volt zsugori ember. Mikor miniszterelnök volt s mikor képviselőházi elnök volt: bőkezü vendégszeretettel látta magánál a minisztereket s a törvényhozás tagjait. De azért takarékos volt fiatal korától fogva mindvégig. Kamarai titkár korában itt élt Budán és Pesten. Itt zúgott körülötte 1846-ban és 1847-ben az irodalom és politika ifju nagyjainak rajzó lelkesülése s a készülődő szabadságharcz minden kedélyes förgetege, de ő még akkor se csinált soha egy fillér adósságot se. Igaz, hogy nem is keveredett az előre rohanva záguldó nemzeti közszellem forgatagába.

Digitized by Google

Szinte csodálni való.

1846-ban vagyunk. Kossuth már vezető szerephez jut a vármegyékben. Petőfi szava már ott harsog a nemzet lelkében. A 48-diki alkotó országgyülés eszméinek és szenvedélyeinek minden előszele ott süvölt már körülöttünk. S ime egy huszonyolcz éves egészséges ifju. Vagyonos és mivelt. Olvas sokat, beszéli a nyugoti nyelveket, meg-megnézi az ifjak gyülekezetét, naponkint érintkezik rajongó bihari barátaival, de azért érverése nem szaporább, szive nem dobog hevesebben, eszméi nem égnek lázban, naponként fölmegy a dohos, penészes hivatalszobákba, pontosan megnézi a számadásokat, fölterjesztéseket, lajstromokat, kimutatásokat és statisztikai ostobaságokat, minden rubrumot pontosan betölt, számitgatja a napdijosztályok boldogtalan személyi létszámának halálozási, nyugdijazási, elbocsátási, áthelyezési és előmeneteli esetlegességét s töri fejét azon, mikor lesz ő titkár s mikor lehet kamarai tanácsos!

Ott lakott 1873-ban, miniszterelnök korában, Budán a lánczhid mellett a Dunaparton. Én akkor a Deákpárt vezérlapjában vezettem a hirlapiró politikát. Ő nagy élvezettel, mindenesetre nagy figyelemmel olvasta czikkeimet. Gyakran meghivott magához: látogassam meg. Sohase látogattam meg. Sohase szerettem minisztereket látogatni. Hiszen politikai hirlapiró voltam; a miniszterek dolga volt, hogy engem az ügyek felől értesitsenek, nem az én dolgom volt, hogy értesülés után futkozzak. Én úgy irok, a hogy én látom leg-

Digitized by Google

jobbnak, a miniszter kötelessége gondoskodni arról, hogy értesülés hiányában ne tévedjek. Nekem a miniszter ugy se adhat semmit; csak én tehetek neki szolgálatot, nem ő énnekem. Én bizony hát nem látogattam a miniszterelnököt.

Azt azonban gyakran megtettem, hogy a Duna partján elmentem vele sétálgatni. Igazán kedves és hozzám nyilt szivü ember volt. Sok élvezetet találtam társaságában. Mindig fonák érzést támasztott bennem az a gondolat, hogy az érintkezésnek meg kellett köztünk szünni, a mióta én a függetlenségi elvek terjesztését láttam hazafi kötelességnek. Az ezredévi ünnep óta már nem találkoztam vele s a bosnyák politika óta is igen keveset. A mit róla, családjáról, őseiről tudok, bizony az mind régebb keletü.

Egyik dunaparti sétánk alkalmával azt a kérdést intéztem hozzá, miként hagyhatta őt hidegen az az idő, mely a 48-iki eseményeket megelőzte? Nem vette észre, nem érezte talán: mi fog következni? Vagy nem volt érzéke fölismerni azt, a mi a honfi lelkek mélyén a bécsi cselszövények titkaiban s a világ eseményeiben előre készül s napról-napra és éjszakáról-éjszakára előre képződik?

— Bizony nem vettem én észre barátom, de te se vetted volna észre, ha ott lettél volna a mi hivatalunkban. A ki egyszer a helytartótanács és a kamara vastag penészes falai közt a hivatalos iratokba elmerül s élete czélja gyanánt mást, mint a hivatalt nem ismer: az először is semmit se tud arról, mi történik Pesten

Digitized by Google

a megyeházban vagy a Hatvani-utcza és Uri-utcza kávéházaiban, — másodszor pedig el nem hiszi, hogy akármi történik is, abból a régi rend összedülése következzék. Akárhány kartársam és főnököm volt ott, a ki Petőfi nevét 1848 előtt nem hallotta s Táncsics hirét csak akkor hallotta először, a mikor a börtönből nagy hejje-hujával Pestre vitték. Olyan a bürokraczia, mint a garat a malomban. Örökké mozog, át is ereszt magán mindent, de maga kivülről egy szem őrletni valót oda nem visz. A mit rátöltenek: azzal mulat; — Kossuth és Petőfi nevét pedig te a kamara iratai közt sohase fogod fölfedezni.

Igaz a! Igy nevelődik a hivatalos nemzedék. Egész családok nőnek nagygyá a habsburgi államgépezet rengetegében, melyek soha se tudnak előre semmit a nemzeti közérzés mozgalmairól és csak akkor veszik észre, ha valakit akasztanak már vagy őket a hivatalból kikergetik.

Szlávy József jó magyar és jó hazafi volt. De azzá csak olmüczi fogsága tette. Addig csak jó hivatalnok s pontos tisztviselő volt, semmi egyéb.

Rettenetes állapot a magyar nemzet állapota, különösen harmadfél száz év óta.

Nincs olyan ország a világon, a hol a trón, a katonaság s az állam tisztviselőkara a nemzeti önérzetnek ne a leghatalmasabb, ne elszánt és erélyes képviselője volna. Nálunk pedig trón, katonaság s állami tisztikar harmadfél száz év óta a magyarság igaz törekvéseinek kiirtására vagy legalább elaltatására munkál. Mind

Digitized by Google

a három e czélra van szervezve. Mind a három előtt az a hazafiság, a mit hazafiságnak a nemzet soha el nem ismerhet. És mind a három álomnak, ábrándnak, tévedésnek vagy forradalomnak tekinti azt, a mit a nemzet igaz hazafiságnak tart.

Hű lenni az uralkodóhoz, ha árt is a nemzetnek. Minden törvényt pontosan végrehajtani, a mit a hatalom végre akar hajtani. Szentnek tartani mindent, a mi a korona haszna, előnye és dicsősége s nem törődni semmivel, ha száz törvény parancsolja is, a mi a magyarságnak különös érdeke s az országnak nemzeti dicsősége. Ime: ezekből állanak az állami tisztikar összes jogai és kötelességei.

Igy álltunk 1848 előtt. Ily elvek közt és ily irányban indult meg Szlávy József szellemének kiképződése.

III.

(A magyar pártok 1860-ban. — Szlávy közel állt az udvari párthoz. — Lónyay bukása. — Miért lett Szlávy miniszterelnök? — Kormányzatának hibái.)

Valódi bürokratává lenni Szlávy nem volt képes. Észlelése mégis több, tudása mégis szélesebb, szelleme mégis gazdagabb volt, mintsem hogy egész lelke a hivatalos helyiségben elfért volna. A törvény szakaszain, a rendszabályok és utasitások kusza rendelkezésein s az ügyszámok tömegén túl is volt még világ előtte s tudta is, érezte is, hogy a királyon kivül is van még magyar

Digitized by Google

nemzet s hogy a kormányon és kormányhatóságon túl is van még erő és hatalom s hogy Bécsen és Budapesten kivül s a katonai laktanyákon és kormányszéki épületeken kivül is van még Magyarország.

Jobb magyar volt az alkotmányos korszak kezdetén is, mint az ugynevezett magyar udvari párt s az Apponyiak, Majláthok, Senyeyek hiába reménykedtek akár 1860-ban, akár később abban az irányban, hogy Szlávy testestül, lelkestül az övék. Pedig reménykedtek, sőt időnként biztosan számitottak rá.

Az alkotmányos életnek legalább külső mozgolódása épen negyven év előtt indult meg.

Akkor három párt körvonalai kezdtek a zűrzavarból kibontakozni.

Az udvari párt, melynek élén Apponyiék álltak. Ehhez tartoztak volna a főpapok, nagy részben a született főrendek, a valódi pecsovicsok, az őszinte és vakmerő sárga-feketék s mindazok, a kik 48-ban és 49-ben a nemzet ellen összeesküdtek s mindazok, a kik a Bach- és Schmerling-rendszert végig szolgálták s még mindig kedvük és módjuk volt az udvar körül szaglálódni.

A Deák-párt, melynek vezére Deák Ferencz volt s mely egyesitette táborában a régi alkotmányos élet igaz hőseit, a főrendek egy részét, az osztrákságból vagy a forradalomból kiábrándult hazafiakat, az irodalom férfiait s a nemzeti értelmiség nagy részét.

A forradalmi párt, melynek a külföldön élt vezére, Kossuth Lajos s melynek itthon időnkint tíz—tizenöt alvezére volt. Jó hazafiakból, derék magyarokból, öreg

Digitized by Google

honvédekből, ifju és öreg rajongókból állott e párt s volt idő, a mikor övé volt a valóságos többség, habár ezt érvényesiteni nem volt is képes. E párt nem nevezte magát forradalmi pártnak, noha lelkét nemzetünk legszentebb és legvakmerőbb ábrándjaï s legerősebb szenvedélyei töltötték meg. Sok bomláson, sok alakuláson ment keresztül, sok árulást kellett megérnie és sok baja volt azzal, hogy a közélet csahosai és fészkelődői néha tömegesen csatlakoztak hozzá. E párt lassankint határozati párttá, balközéppé, 48-as párttá, függetlenségi párttá bomlott s töredezett szét; — törvényes leszármazója s állandó alakulása a Kossuth elnöklete alatt levő mai függetlenségi párt.

Szlávy József 1860-ban a három párt egyikéhez se tartozott. Függetlenségi sohase volt, még 49-ben sem. De Deák-párti se volt, mert különben a 48-iki alkotások által törvénytelenné vált helytartótanácsban nem fogadott volna el állást 1860-ban s főispánságot 1865-ben. E két elhatározása őt egyelőre s külsőleg az udvari párthoz csatolta.

De ezt a nemzet nem vette rossz néven s e miatt nem vált népszerütlenné.

Ezeket az állásokat mindenki csak átmenetnek tartotta s mindenki arról volt meggyőződve, hogy ez nem sokáig tart s utána csakhamar vagy a valódi alkotmány, vagy az önkényuralom, vagy a forradalom következik s majd csak akkor válik el, ki milyen hazafi, ki milyen legény.

Még a heves agyu hazafiak se bántották, hiszen a

Digitized by Google

hirlelések szerint még most is vonszolja egyik lábát az olmützi várfogság vasa miatt, ilyen sorsban pedig csak igaz jó hazafi részesülhetett.

S végül az ördög se gondolhatott arra, hogy Szlávy egykor miniszterelnök, képviselőházi elnök, közös miniszter, főrendiházi elnök s koronaőr leend. Hiszen ha ezt sejthették volna a politika nagyravágyói! De erre bizony soha sem gondolt maga Szlávy se.

Oly szerény, oly komoly, oly bizalomgerjesztő s oly kötelességérző volt egész egyénisége, annyira nem törekedett az első sorba jutni, hogy ellene se pártok, se pártvezérek féltékenysége föl nem gerjedhetett. Minden lángelménnek, minden nagy tehetségnek ragyogása is teljesen hiányzott személye körül, gyanut tehát igy se költhetett maga iránt. Sohase jutott eszébe az sem, hogy kört, pártot vagy pártocskát szervezzen maga körül.

Miniszter volt már 1872 őszén, mikor a Lónyay-kormány megbukott.

Tanuja voltam a bukásnak, még a bukás előkészületeinek is. Láttam a kapcsok töredezését, az eresztékek szakadozását, az omladozás minden részletét s láttam és hallottam a nagy robajjal be következett összeomlást Minden nap érintkeztem a miniszterekkel, a lappangó válság napjaiban is nem egyszer hallottam Deák Ferencz megjegyzéseit s még a király fülébe Budán és Gödöllőn becsempészett sugalmak egy része is nyomban eljutott hozzám.

Nem akarom elbeszélni a bukás részleteit, nem ily

Digitized by Google

hevenyészett alkalomra való az. De meg kell emlitenem, mert Szlávyra tartozik, hogy akkor a nagy közönség azt hitte, hogy Lónyayt miniszteri palotaforradalom ölte meg s hogy saját minisztertársainak ármánya és fondorkodása kényszerité őt a bukásra.

Bizonyos, hogy négy miniszter összebeszélt, hogy a Lónyay-kabinetben tovább nem tartja meg tárczáját s bizonyos, hogy velük rokonszenvezett a többi miniszter is, maga Szlávy is.

Egyik napon, 1872 október végén vagy november elején együtt beszélgetett a nagy napi kérdésről Kerkapoly, Tisza Lajos, Tóth Vilmos, Bittó István és Szlávy József. Bittó még él, ő még emlékezhetik erre. Akkor házelnök volt.

Azt kérdi Szlávy:

— Gondoltatok-e már urak arra, hogy ha ő felsége Lónyay lemondását elfogadja, ki jöjjön utána?

Tóth Vilmos felelt rá:

— Jösz te!

Szlávy meghökkent. De igazán meghökkent.

— Ne bolondozzatok velem.

— Miért volna ez bolondság? — szólt Kerkapoly. — Ha a király a kabinet tagjaiból választ elnököt, bizonyosan téged ajánlunk, — azt hiszem, az öreg ur is te rád gondol.

Az »öreg ur« volt Deák Ferencz.

Szlávy most már egészen komolynak tekintette a dolgot. Vette botját, kalapját, felöltőjét kezébe s indult.

— Ha ilyesmin töritek a fejeteket, akkor én a ti

Digitized by Google

tanácskozásaitokban nem veszek részt. Engem ugyan meg nem hurczoltok.

Ott hagyta minisztertársait s többé azok semmiféle »összeesküvésében« nem vett részt. A mi fölött nagyot nevettünk azután, a mikor mégis Szlávy lett a miniszterelnök.

De ez azután jellemző Szlávyra is, az akkori helyzetre s az emberek akkori gondolkozására is.

Szlávy József jellembe vágó tisztességtelen dolognak tartotta gróf Lónyay ellen tenni vagy csak beszélni is valamit még a legbizalmasabb körben is, ha esetleg Lónyay helyébe és állásába ő következnék.

El is pirult, boszuságba is jött arra a gondolatra, hogy ő cselszövénynyel juthatna el valamely magas állásra s hogy ő elnöke és minisztertársa ellen titkon annak háta mögött sugdoshat valakivel, hogy azt kiturja helyéből s maga üljön oda.

Kegyetlen harag tört ki belőle arra a gondolatra, hogy őt valaki még valaha effélével gyanusithatná is.

Azután a miniszterelnökség!

Ő legyen elnöke a kabinetnek, melyben ott van például az óriás elméjü Kerkapoly?

Épen ő vezesse az ország ügyeit, a mikor ott ül a törvényhozásban Deák Ferencz?

Épen ő állitsa vissza az ország nyugalmát, a mikor rettentő pénzügyi válság fenyeget s a mikor a balközép keserü, de nyilt támadásaihoz a kibuktatott Lónyay-pártiak keserü, de alattomos cselszövénye is majd állandóan csatlakozik?

Digitized by Google

Nagy szerencsétlenségnek tartotta Szlávy önmagára nézve azt a gondolatot. De hiába tartotta annak. A válság bekövetkeztével maga gróf Lónyay is első sorban őt ajánlotta a kabinet elnökének a király előtt. Ez ugyan csak alakiság volt, de az már épen nem volt alakiság, a mikor maga Deák is helyeselte ezt a javaslatot s a mikor ezt Bittó István által egyenesen tudtára is adta a királynak.

Igy lett Szlávy miniszterelnök. Kedve, akarata, minden huzódozása ellenére.

Azóta nagyot változtak az idők. De az emberek is, az erkölcsök is.

Akkor keresni kellett a miniszterelnököt is, ma tömegesen sietne ajánlkozni mindenki, ha módjában állana. Pedig akkor, mindent összevéve s átgondolva, több volt az alkalmas férfiu legalább a parlamentben, mint ma.

De a felelősség érzete is erősebb volt az emberekben.

Miért lesz valaki miniszterelnök?

Világosabban teszem föl a kérdést: mi nyujt erkölcsi jogosultságot valakinek arra, hogy egy ország kormányzatának élére álljon?

A király akarata. — Ez, ha az alkotmány egészséges, komoly és tisztességes államférfiunak a kormány vezetésére nem elég jogczim.

Egyéni érdekek vagy önző pártérdekek előmozditása. — Ily indokból csak hitvány nemzeti képviselet könnyelmü elnézéséből juthat valaki a kormány élére.

Az egyéni nemes nagyravágyás vagy minden alkut

Digitized by Google

kizáró kötelességérzet mellett szükséges, hogy a vállalkozó államférfinak eszméje, elve, törekvése, nagy elhatározása legyen a viszonyokhoz képest valami nagy nemzeti közügyet előmozditani, a nemzetet valami veszélytől megmenteni vagy az országot valami nagy előnyhöz juttatni.

Azt hiszem, Szlávynak a király akarata nem lett volna elég.

Bizton tudom, hogy őt se egyéni önzés, se jogtalan nagyravágyás, se önző pártérdek nem vezette. Hiszen neki voltaképen pártja nem is volt.

De különös eszméje, valamely megérett elve és elhatározása se volt nemzeti veszély elháritására, országos előnyök kivivására.

Elhitettük vele, hogy az átmeneti kormányzást legtöbb előnynyel s legkevesebb hátránynyal csak ő vezetheti. Biztattuk azzal, hogy a legközelebbi alkalommal megengedjük neki a visszavonulást.

Vállalkozása tehát tisztességes volt.

De kormányzata még se volt egészséges. Hiszen nem kellett, soha egy perczig se kellett neki a miniszterelnökség. Egy éves kormányzata alatt alig volt olyan hónap, melyben szabadulni ne törekedett volna a kormány vezetésétől.

Az az államférfi, a ki mindenféle eszközzel törekszik eljutni a hatalomhoz s azt minden időre biztositani akarja magának: az az államférfi a magyar viszonyok közt mindig kárt és veszélyt okoz az országnak s azon túl politikája utálatos is. De sok kárt és veszélyt okozhat

Digitized by Google

az az államférfi is, a ki meg minden áron menekülni akar a hatalom birtokától.

Szlávy gondolkozása tiszteletre méltó volt. Mert benne se kezdeményező erő, se alkotási képesség, se küzdelemre való elszántság nem volt s ő ezt érezte. De azért kormányzata nem volt szerencsés. Olyan férfiu kell az ország élére, a ki nemcsak tiszteletre méltó, hanem jótékony sikert is képes nemzete javára biztositani.

Sok hiba történt kormányzata alatt, noha talán ő egyetlen hibát se követett el.

A hibák az által következtek be, hogy ő minden ellenáramlattal ki akart egyezni s minden ellenséges törekvéssel békét akart kötni.

Példa rá a horvát kiegyezés, a magyar nemzeti bank elodázása, az egyházpolitika elejtése.

IV.

(A nagy mulasztások. — Deák Ferencz megharagszik. — Rokona bajvivásra hívja a pénzügyminisztert. — Egy képviselőt kidobat szobájából. — Külföldiek nála. — Nősülése. — Szónoklata. — Becsületes ember volt.)

A horvát kiegyezéssel 1873-ban cserben hagytuk a horvátországi magyar pártot s azután ennek tagjait és az egész horvát erőt és hatalmat átengedtük Mazuranics és Strossmayer kezébe.

A magyar nemzeti bank felállitása egyedül csak tőlünk függött. Beleegyezett a király, belenyugodott Ausztria, belenyugodtak az 1872. évi szeptemberi

Digitized by Google

tanácskozásokban maguk a Plener-felfogásu osztrák miniszterek is.

Még se tettük. Részletekben nagyon gazdag, keserü és tanulságos történet ez s igaz történetirója nem akar akadni.

A nagy egyházpolitikát 1873 juniusban maga Deák Ferencz hozta napirendre. Deák jupiteri tekintélyével alkothattuk volna meg a nagy javitásokat. A balközépen és a szélső balon nem akadt volna ember, a ki klerikális merészelt volna lenni még álmában is. Az ilyen embert egy nap alatt összetörte volna az erélyes és egészséges magyar érzés. A főpapok a parlamentben pártot alkotni még csak meg se kisértették volna.

E nagy kérdésekben tünt ki, hogy Szlávy nyugodni vágyó egyéniségét s nemes és tiszta gondolkozását mégis megülte már az ifju korában megszokott hivatalnoki szellem. Nem akart semmire vállalkozni. Vagy félretett mindent, vagy kiegyezett mindenkivel.

Ahhoz az időhöz s az akkor föllépett nemzeti feladatokhoz ő nem volt eléggé államférfi. De azért senki ne higyje ám, hogy a felelősség egyedül őt terheli.

Hagyjuk el azonban a részleteket. Hiszen csak tegnap hantolták be sírját; — temetés közben irni róla vaskos történetet furcsa lenne. Inkább egyéniségét jellemző egynéhány apróbb történetkét beszélek még el.

A horvát kiegyezés miatt egykor nagyon megnehezteltrá Deák Ferencz. Heteken át alig beszélt vele. Helyzete kínos volt.

Digitized by Google

Egyik parlamenti nyilt ülésben Deák haragja ki is tört ellene. Deák arcza rettenetes volt, a mikor haragudott. Van eset, a mikor az oroszlán rámordul a szeliditőre s egyik kezét ráteszi a szeliditő vállára. A szeliditő abban a pillanatban már a földön fekszik.

Ilyen jelenet állott elő a parlamentben. De az oroszlán nem csinált egyebet; levette kezét a szeliditő vállairól s kiballagott a folyosóra szivarozni. Hanem az egész jelenetet látta az egész ellenzék s a többség s a nagy közönség.

Szlávy rögtön ment Gorovéhoz, a Deákpárt elnökéhez s estére értekezletre hivatta össze a párt tagjait. Ott voltunk mind. Ott volt Deák is. Körülötte a nagy tanácsadók: Csengery, Bittó, Somssich, Gorove, Pulszky s a többiek.

Szlávy szeliden utalt arra, a mi a parlamentben történt s kijelenté, hogy nem érzi magát többé hivatottnak az ország kormányzatának élén maradni. Jelentést tesz ő felségének s erről akarta a pártot értesiteni.

— Sohasem vágytam — ugymond — a miniszterelnöki magas állásra, ez állás terheihez én gyönge vagyok s alig várom azt az időt, a mikor e terhektől megszabadulhatok. Tudjátok ti azt, hogy én őszintén beszélek s hogy fölséges urunk bizalmán kivül egyedül a ti kivánságtokra s az ország érdekében tartottam meg eddig is állásomat. De pártunk nagy vezérének rólam való véleménye elhatározásomra mindig döntő befolyással volt. Ha igyekezetemet helyeselte, hiszen

Digitized by Google

egyéb érdemem ugy sincs, mint hazafias tiszta igyekezetem, ezt mindig a legnagyobb jutalomnak tartottam; ha pedig neheztelését vontam magamra, ezzel tisztán meg van az ut előttem jelölve, habozás nélkül indulok el rajta.

Beszéde nagy hatást tett ránk.

Átkozott napokat éltünk különben is. Rossz aratás, keleti dögvész, világhitelválság, pénzügyi nyomor, tömeges és milliós bukások, kegyetlen ellenzék, félesztendős költségvetési vita minden jó kedvet kiöltek. S Deák Ferencz is beteg és komor. S most még kormányválság szakad ránk.

Oda mentünk Deákhoz, magam is oda mentem s kértük, adjon egy jó szót Szlávynak, tartsa meg őt tovább is a miniszterelnöki széken, vegye elejét a kormányválságnak egyelőre.

Összeszidott ugyan bennünket, de azért teljesitette kérésünket. Szlávynak meg kellett maradni. Harmadnapra elsimult a baj. Hanem harmadnapon odajött hozzám Szlávy a körben s e szavakat mondotta:

— Te »tudós«, ha ti még egyszer az életemben ugy jöttök segitségemre, hogy nekem tovább is miniszterelnöknek kell maradnom: akkor nekem többé a szemem elé ne kerülj, mert én úgy nézlek, mint halálos ellenségemet.

És csakugyan ugy nézett rám, mintha osztozó társa akartam volna lenni.

— — Volt egy unokaöcscse, egyetlen még élő testvérén kivül legközelebbi vérrokona. Nyalka huszár-

Digitized by Google

kapitány s különben biharmegyei birtokos. Mint birtokos hátralékban volt adójával s a miatt az adóhivatal kegyetlen végrehajtásokat intézett ellene. Ökrét, lovát lefoglalta.

A huszárkapitány elment a pénzügyminiszterhez, Kerkapolyhoz, a rendes kihallgatási napon s megkérte: adjon neki halasztást. Kerkapoly épen emberirtó kedvében volt.

— Nem adok halasztást. Tessék fizetni. Önnek már csak azért se adok, mert a miniszterelnök rokona. Ha becsüli valamire a bátyját: tessék a fizetés dolgában jó példával menni előre.

A nyalka huszárkapitány dühbe jön e szavakra.

— Miniszter ur, velem ily hangon nem szokás beszélni, én tiszt vagyok a hadseregben.

— Annál inkább tessék fizetni. A tiszt urak fizetését nekem is ki kell adnom pontosan, ők se adnak nekem halasztást. Én se adok. Tessék száraz kenyeret enni, míg az adó ki nem kerül. Az ország előbb való, mint az uraskodás.

A huszárkapitány sarkon fordult, elment s két bajtársát rögtön küldte Kerkapolyhoz kihívni őt bajvívásra.

Szlávy valahogy azonnal megtudta ezt. Elfordult vele a világ ennek hallatára. Hogy a minisztert bajvívásra hívja valaki azért, mert nem adott adóhalasztást: ilyen esetről még nem volt tudomása, mióta országokat kormányoznak. Rögtön hivatta unokaöcscsét, atyafiságosan összeszidta kegyetlenül s bezárta előtte házát és rokoni szívét örökre.

Digitized by Google

Ennek huszonhét esztendeje s azóta folyton idegen volt hozzá s talán csak most halálos ágyán engesztelődött ki iránta. Vagy talán még most se.

— — Egy este nagy felindulás látszott rajta, a mint belépett a körbe. Arcza piros volt, szemei haragban égtek, szokatlan gyorsasággal járt föl és alá a nagy teremben, alig akart valakivel szóba állani, de azért dohogott, káromkodott szörnyen.

Utját állottam.

— Mi baj? Kit öltek meg?

— A gazember! Látott már valaki valaha ekkora tolvajt? No hiszen kerüljön még valaha a szemem elé!

— Mi történt hát az istenért?

— Épen most dobattam ki szobámból egy képviselőt. Ellenzéki képviselőt! Az ősszel oda jön hozzám három francziával. Előadja, hogy a francziák valami uj találmány segélyével az erdei fák feldolgozásából tízszeres hasznot tudnak kiteremteni s hogy ezt bebizonyithassák, adjak nekik kisérletre a liptó-hradeki kincstári erdőből öt holdat. Ha sikerül a kisérlet: óriási hasznot hoznak a kincstári erdők. Adtam. Miért ne adtam volna? Szerződést kötöttünk, a mely szerint én adok nekik kisérletre öt hold erdőt ott, a hol ők kijelölik, fizetnek pro recognitione juris dominalis holdanként egy aranyat, ha pedig kisérletük sikerül: eladok nekik hasonló czélra két ezer hold erdőt. S képzeld csak, mi történik? Most eljönnek hozzám, vezeti őket a képviselő s az a képviselő előadja, hogy kisérletüket befejezték, az teljesen sikerült s most

Digitized by Google

a szerződés alapján követelik tőlem a két ezer hold kincstári erdőt, holdanként egy aranyért. Én ráförmedek a képviselőre. »Elment az eszed? Hiszen az a két ezer hold erdő megér egy milliót!« A képviselő azt feleli, hogy nem az a kérdés, mennyit ér; akármennyit ér, nekik jár az a két ezer hold. Dühbe jövök. »Hiszen az országé az az erdő s te mint az ország képviselője: lelkedre tudnád venni az országnak ekkora kárát?« Képzeld csak, mit felelt rá! Azt mondta: »Én most üzletember és szerződő fél vagyok, nem országos képviselő, követelem azt, a mit a szerződésem nyujt.« A gazember! Fejembe ment a vér, becsöngettem a komornyikot s megmondtam neki, hogy azt az urat vezesse ki. Igy történt. Még most is alig tudom bosszuságomat lecsillapitani.«

Bizony igaza volt, hogy azt az urat kidobta. Se előtte, se utána nem történt olyan eset, hogy miniszterelnök hivatalszolgával dobatott volna ki képviselőt a szobájából. Pedig talán efféle alkalom akadt volna máskor is.

Rég nem él már az a képviselő. Azután alig is élt pár esztendeig. A Wenckheim-kabinetben a fuzió után magas állása volt. Nevét minek mondanám meg?

— — Huszonhét év előtt világkiállitás volt Bécsben. A nemzetközi jury tagjai összebeszéltek, hogy lejönnek Budapestre megnézni Magyarországot. Lejöttek családjukkal s nők, férfiak voltak vagy háromszázan. Szlávy estélyt adott tiszteletükre a miniszterelnöki palotában. Meghívta természetesen a törvény-

Digitized by Google

hozás tagjait is. Nem magyar díszruhában, hanem frakkban kellett megjelenni.

Minden külföldi ember mellén rendjelek sokasága csillogott.

A magyar díszruhához természetesen nem kell semmiféle ordó. E díszruha fénye mellett minden rendjel csillogása elenyészik. De a magyar törvényhozók csak egyszerü frakkban jelentek meg. Akkor még élt Deák Ferencz, akkor még a magyar képviselők nem akartak, nem is mertek rendjel s kitüntetés után futkosni, az lett tehát a furcsa tünemény, hogy az ünnepélyen megjelent hat—hétszáz férfi közt az volt az idegen, a kinek rendjele volt. A nemzetközi jury asszonyai, mert ők is jelen voltak, vették ezt legelőbb észre.

Egy előkelő porosz ur megszólitotta Szlávyt.

— Kegyelmes uram, Magyarországon nem szokás a rendjeleket ily alkalommal felrakni?

— Szokás biz az, föl is teszi, a kinek van. Csakhogy a magyar embernek nem szokása rendjelet kérni vagy elfogadni.

Nagyot nézett, nagyot is gondolt a porosz ur, a ki kiváló ember volt s azóta miniszter is lett, neve e pillanatban nem jut eszembe. S ezt felelte:

— Bámulom a magyar nemzetet. Nagy erkölcsi erőt bizonyit ez a nemes felfogása. S bizonyos abban Excellenciád, hogy az a felfogás mind végig megmarad önöknél?

— Azt hiszem; de abban egészen bizonyos vagyok, hogy a meddig én miniszter leszek: addig megmarad.

Digitized by Google

— — Szlávy sohase nősült. Ugy látszik: valami rajongó vagy ellenállhatlan vagy csak mély szerelem is soha nem nyomakodott lelkére. Pedig nők körül mindig gyöngéd, figyelmes volt; jó izlésü, nemes gondolkozásu nők kedves embernek tartották. Anyagi szükség, kényelmi indok, családfentartás ösztöne nem volt nála.

Férfiak gyakran enyelegnek egymás közt a szerelmi dolgok kérdéseiben. Kiváltképen a képviselők. Efféle enyelgés közt egyszer azt mondotta előttem:

— Furcsa dolog ez. Negyven esztendős koráig a szerelem üldözi az embert; azontul hatvan éves koráig az ember üldözi a szerelmet, de aztán egyik se törődik a másikkal. Én sohasem határoztam el magamban, hogy nem fogok megházasodni s alig tudnék arról igazán számot adni, miért nem házasodtam meg.

Ugy látszik, a kezdeményezéstől való irtózás, a vállalkozási kedv teljes hiánya s a nyugalom kedvelése tartotta vissza a házasságtól.

— — Nem volt nagy szónok. A 48 előtti idők izlése szerint hiányzott belőle minden szónoki tűz és arravaló képesség. De gondolatai világosak s tárgyiasak voltak, nyelve tiszta és egyszerü s felfogása nemes. Hangjának szine és ereje rokonszenvet keltett. Felvilágositó és vitázó beszédre mindig készen volt, de vitatkozása a tárgytól soha el nem tért. Erős támadásra, ha tűzbe jött, erősen vissza tudott vágni.

Egyszer Simonyi Ernő az ország kormányzására szükséges képesség hiányát vetette szemére s példaként

Digitized by Google

idézte fejére azt a szakácsot, a kit a római imperator senatorrá nevezett ki.

— Hiába ölti fel — ugymond — a miniszterelnök ur a szenátori tógát, a főzőkanál kilátszik alóla.

Szlávy keményen vágott vissza.

— Simonyi képviselő ur is hiába ölti fel velem szemben Cato tógáját, kilátszik alóla a lóláb.

Csaknem bajvívás lett a tüzes feleselés következése. De Szlávynál ily eset hosszu politikai pályáján alig fordult elő egyszer-kétszer. Igaz, akkor nem is volt oly nyers a parlament hangja, mint mai napság.

Becsületes ember volt.

Tiszta kéz, kötelességét teljesitő, felelősségét mélyen érző.

Közös pénzügyminiszteri állásáról, képviselőházi elnökségéről, koronaőri méltóságáról nem beszélek. Ezek csak czifraságok. Ezekre kisebb ember is elégséges lett volna. A közös pénzügyminiszterség fontos állássá vált ugyan Kállay kezében, de Szlávy korában Bosznia inkább csak katonai kérdés volt még.

Nem volt nagy ember. A nemzet megbecsülte, a király megszerette. De időnkénti hatalmát s nagy befolyását soha nem használta fel se maga, se barátai vagy rokonai számára önző érdekekből. Még hiuságáért se áldozott fel a közjóból semmit.

A parlament, a törvényhozás s a királyi trón környezete a legjobb férfiak egyikét vesztette el benne.

Digitized by Google

MOLNÁR ALADÁR.

(Veszprémmegyei nemesi család utolsó ivadéka. Távoli rokonom, együtt tanultunk Pápán s együtt voltunk törvényhozók. Író, tanár s képviselő volt. Iratai bölcsészeti s főleg pedagógiai kérdésekkel foglalkoznak. Ismerősei, kartársai nagy reményeket kötöttek jövőjéhez. Szül. 1839-ben, meghalt 1881 aug. 16-án. Apja Molnár Dénes 1848-iki képviselő volt.)

Eltemették. A sír bezárult felette örökre. Ott a nagy víz partján Balaton-Füred fölött van egy kopár domb. Lombos erdő nem árnyazza. Patak csörgése nem űzi el némaságát. Ó templomnak pusztuló romjai állanak tetejében. A lángoló nap nappal, a csillagsereg éjjel szabadon nézheti a dombnak avar füvét. És az avar fű közt a sírhalmokat.

A legujabb sírhalom Molnár Aladáré.

Negyvenkét éves volt és én huszonhét éven át voltam ismerőse és barátja. És versenytársa a szónak nemes értelmében. Én neki, ő nekem. De ő erősebb volt mint én; többet dolgozott, mint én s gyermekkorunk magas ábrándjaihoz közelebb jutott, mint én.

Mit ért?

A sziv elporladott, a lélek elhamvadt, czélját nem érheté. A nagy munkásságnak, a keserü fáradalmaknak, az örökké eszmeszomjas lélek buvárlatainak csak

Digitized by Google

gyenge töredékei maradtak utána, melyekhez hiába köti a hű barát az emlékezetnek szakadékony pókfonalát. A fonál elszakad, vihar is elsöpri s egy emberöltő mulva kinek jut eszébe a nagy küzdelem, a sok szenvedés, mely a nemes szivet elsorvasztá. A töredékes művek, a nagy lélek romjai ott állanak, mint a füredi temető templomomladékai. Elhagyatva, födetlenül, senki sem épiti tovább.

Volt húsz év előtt egy közös barátunk. Tolnaynak hivták. A pápai kollegium falai közt ő, én és Molnár Aladár a tudománynak és az ifju szív álmainak magas élvezetében sok időt tölténk együtt.

Tolnay szegény fiu volt. A legszomorubb nélkülözések közt tölté az életnek legszebb korát, a gyermek és ifju éveket. De lelke nagy eszmékbe volt szerelmes és ő nélkülözött panasz nélkül s edzé szellemét fáradalom nélkül.

Huszonkét éves volt, mikor az élet ösvényén pihenőre jutott. Nélkülözései megszüntek, anyagi jobbléte biztossá lőn s a mindennapi kenyér gondjaitól menten szárnyalhatott fel szelleme a magasba.

Szép nyári alkonyaton együtt beszélgeténk négyen. Aladár, az ő jó apja, én és a szegény ifju. Annál a háznál, a honnan tegnap Aladár koporsóját vitték el a temetőbe. Az ég tele volt csillaggal s a Balaton csillagfénynyel. Zsarnokkény uralkodott a haza fölött s a szegény ifju lelkesülten beszélte terveit, miként fogja ő nevelni az ifjuságot, miként teremt hű fiakat a hazának, minő eszméket ültet el az uj nemzedék szivében, miként lesz egykor boldog és dicső a haza.

Digitized by Google

Másnap a szegény ifjut eltemette a Balaton, s harmadnap hideg testét, kihült szivét eltemettük mi ama kopár domb tetejében.

— Lásd Aladár, — mondám, midőn visszajöttünk a temetőből. — Szegény Tolnay nélkülözött, szenvedett, éhezett, fázott és dolgozott. Most kezdett megszünni szenvedése, most már lelkének kincseit akará kiaknázni, s ime most meg kellett halnia. Vajjon érdemes-e egyébért is küzdeni, mint a puszta életért s annak örömeiért?

Aladár komor volt. Nézte lábai alatt azt a földet, mely nyugodtan engedi meg, hogy kebelében bárkinek is sírt ássanak. És azután hideg arczal mondá:

— Érdemes küzdeni igenis, hátha a mi sorsunk nem az lesz, a mi Tolnayé. És ha az lesz is: a kötelességet teljesiteni kell.

Elköltözött barátom! A te sorsod csakugyan az lett, a mi ama szegény ifjué. Pedig te csakugyan teljesitéd kötelességedet.

* * *

Néhány nap előtt beszéltem vele utoljára. Fáj visszaemlékeznem az utolsó napokra, melyeket vele együtt tölték vagy együtt tölthették. Önző az ember és gyenge. S a mikor a politikában fáradt lelket akarám pihentetni: kerülém őt, mint a politikának szintén egyik bajnokát. Nem szenteltem neki annyi figyelmet, a mennyi kötelességem lett volna. Azt hivém, van időnk még együtt s elfeledém vagy nem jutott eszembe, hogy haldoklóval állok szemközt, ki gyermekkori barátom.

Digitized by Google

Ott laktunk Gleichenbergben egymás mellett. A hegyszakadék felett áll két nyári lak, melyet én magyar kolóniának neveztem el. Az egyiknek neve: Franzensburg; itt lakott Aladár. Közvetlenül mellette a másik, melynek neve: Minna's Waldruhe. Itt laktam én. Ablakom alatt fenyves liget közepén állott egy kis méhes s egy kis erdei kápolna. Ide fáradt lelkek, amoda fáradatlan méhek jártak mézet gyüjteni és üdvösséget.

A kis kápolna mellett tölté el a délutánokat. Fapamlagon fekve, az asztalon kártya és orvosságos üvegek, körülötte rokonok, tisztelők, jó barátok. Itt szoktam őt meglátogatni s ide jött hozzá naponkint az orvos is, közös jó barátunk a pápai időkből. Aladár örök láz által gyötörve, folyton élénken társalgott. Lecsüngött fejét csak néha veté fel, hogy hervadó arczával oda tekintsen a hegyoldal lombos fáira, melyeken a nyugovó nap sugára reszketett.

Minő határtalan volt az emberszeretet az ő szivében!

Vidám nő- és férfitársaságom volt, mely órákat töltött el hangos cseveġésben lakásom erkélyén. És ő a közelből gyakran hallá az én hangomat és aggódott rajtam. Dr. Závorynak, ki az én orvosom is volt, azt mondá egy este:

— Doktorom, figyelmeztesd Eötvöst, ne beszéljen oly hangosan, meg találna neki ártani!

A halálos beteg, kinek már csak öt napja volt az életből, barátja egészségén aggódott.

* * *

Digitized by Google

Doktorunk figyelmeztetett, hogy a legrosszabbtól kell tartani, beszéljem rá Aladárt a hazamenetelre. Ha — úgymond — ezt ő javasolná neki, gyanut keltene benne.

Megkisértettem. Épen Szilágyi Virgil beszélgetett vele.

— Aladár, — mondám, — van-e étvágyad? Nincs. No nekem sincs. Rossz hely ez nekünk. Én holnap megyek Füredre. Jer velem. Tudod, otthon mégis más, mint itt. A balatoni lég, a jó szőlő, a mi szokott ételünk: az majd helyre hoz bennünket. Jer velem. Akármit beszél a doktor: ne törődjél vele. Különben megkérdezem őt is, vagy kérdezd meg magad.

Szilágyi Virgil szintén helyeslé javaslatomat.

Aladára fejét rázta.

— Jó lenne, — mondá, — magam is szeretném, de lásd igen gyenge vagyok. Meg kell várnom, mig lázam egészen elmulik. Most már nem megyek innen, mig egészen föl nem épülök. Érzem, hogy nemsokára egészen jobban leszek.

Ez történt 12-én. A következő napon csúf esős idő következett, mely az egészségesnek is elvette kedvét. De neki megszünt halálos láza. Megszünt egy egész napra. Fölkelni sem tudott, oly gyenge volt, de a halálos beteg lelkében volt egy áldott csalódás, mely őt azzal biztatá, hogy betegségének rövid időn vége lesz.

Hiszen közel is volt már az idő, a mikor vége lett.

Még egyszer láttam, még egyszer megszoritám elszáradott kezét, fáradt szemeivel még egyszer rám tekintett.

A következő napon elhagytam csendes szomszédságát. Egy vad madár röpkedett Gleichenberg ligetein, mely-

Digitized by Google

nek hazája a magyar alföld délibábos vidéke. A vad madár elszállt onnan és én sem maradhattam tovább. Aladárt nem láttam többé.

Harmad napon Somogyban hallám a rettenetes hirt, hogy meghalt. Szivem megnyilallott. Miért nem tudtam azt a három napot még bevárni?

* * *

Ismertem apját és jó édes anyját is. Talán némi távoli rokonság is kapcsolt családjához. Jó apja engem is figyelmére, barátságára méltatott.

Mikor még tanulók, de már nagy tanulók valánk, szóba jött köztünk az életpálya, melyet választani fogunk. Előttem és Aladár előtt is akkor a nagy franczia és angol szónokok s államférfiak lebegtek eszményképül.

— Én jogász leszek, — mondám, — független akarok lenni, s egyéb pályán ma nincs függetlenség. S ha majd egykor szabad lesz a nemzet: e pályán lehet legjobban szolgálni őt.

— Nem úgy van öcsém, — monda az öreg Molnár. — Csak a lelkész, csak az egyháznak szolgája lehet egészen független. A nemzet nem lesz szabad, a zsarnok pedig nem tisztel semmit, csak az istent, mert az istent kollegájának tekinti. És ha Aladár hallgat reám: ő pap leend.

Aladár pedig végtelen gyöngédséggel szereté szülőit, s bár vágya volt a politikai pálya, hova utóbb is eljutott: lelküzdé vágyát, hogy jó apjának kedve ellen ne cselekedjék.

Ez volt az indok, a miért a papi pályára készült.

* * *

Digitized by Google

Élettörténetét elmondák a lapok nagy bőséggel. De hogy minő érzelmek társaságában növekedett fel, miként szerette őt apja: arról én mondok el egy kis eseményt.

Molnár Dénes, az apa, épen tíz év előtt halt meg Balaton-Füreden, ősi szőlejében. Vagyonos ember volt ugyan, nagy megyei hivatalokat viselt, de a nagy nemzeti szerencsétlenség, a forradalom, az üldöztetés, a bujdosás elvitte a vagyont, csak az ősi szőlő maradt meg.

Sokáig beteg volt az öreg. Érezé a közel halálnak szellőfuvalmát. Egy szép őszi napon már gyümölcsösét se látogathatá meg. Aladár Francziaországban utazott. Kérdezém az öreget: értesitsem-e Aladárt?

— Nem édes öcsém, — mondá, — szegény Aladár meg találna ijedni, azt gondolná, halálos beteg vagyok.

Beszélgeténk a szőlő és gyümölcstermésről. Az öreg szomoruan mondá:

— Nincs kedvem édes öcsém, érzem, hogy meghalok; szilvám nem termett; pedig Aladár nagyon szereti azt és én nem tudok neki télre eltenni. Ha haza jön és én már nem leszek a világon, még tán azt is gondolhatná, hogy én elfeledtem szilvát tenni el az ő számára. Mondd meg neki édes öcsém, nem feledtem el, csakhogy nem termett az idén.

Nőm is ott volt, kicsordult szeméből a köny, hazafutott s negyed óra mulva oda hozatott egy véka szilvát.

— Itt van édes bátyám, főzessen be, a mennyit akar s aszaltasson is, a mennyit szokott Aladár számára.

Ha van a haldokló szemében áldás és annak az

Digitized by Google

áldásnak van ereje: akkor nőmnek boldognak kell lenni. Úgy nézett rá a jó öreg.

Másnap meghalt.

A kit ily mélységes szeretet növelt fel: annak jó embernek kellett lenni. És Aladár jó ember volt. Annak a földnek, melybe pora vegyül, szentnek kell lennie.

Digitized by Google

RÉVÉSZ IMRE HARAGJA.

(Révész Imre debreczeni pap és tanár s nagy kálvinista író a történet és jogtörténet hazai mezején. Szül. 1826 jan. 26-án, meghalt, 1881 febr. 18-án. Képviselő az 1861-iki országgyülésen. Nagy és becses művei láttak napvilágot.)

Révész Imre az ötvenes és hatvanas évtizedek legkiválóbb, legnagyobb irodalmi alakjainak egyike volt. Ha Budapesten székel és nem Debreczenben; ha irodalmunk és hazánk általános történetének ép oly figyelmet szentel, mint a protestáns egyház ügyeinek; ha az ország központjának szellemi életével s a fővárosi időszaki sajtóval gyakoribb és állandóbb érintkezésbe lép: köre, hatása, iskolája nagyobb s jótékonyabb lett volna, mint irodalmi férfiaink bármelyikéé, kiknek neve negyven év óta, a függetlenségi harcz lezajlása óta fölmerült.

Egyénisége hatalmas volt. Esze, tudása, erkölcsi fönsége rányomakodott mindenkire s ellenállhatlan szeretetet és bizalmat gerjesztett mégis mindenkiben. Jó ember volt, mint igaz próféta; komoly volt és lelkismeretes, mint őskori bölcs; tudott lelkesülni az igazságért, mint a világforradalmak legnagyobb hősei; szerény volt, mint maga Kálvin, kihez hasonlóvá lenni

Digitized by Google

vagy legalább hasonlóságra törekedni volt lelkének legmagasabb eszménye. És mindezeken felül magyar volt egyéniségében és irodalmi műveiben ugy, mint tudósaink és költőink közül igen kevés.

A magyar protestáns egyház publiczistái közt a 16-ik és 17-ik század nagy alakjai óta hozzá hasonló nem volt senki. Ez egyház történeti alkotmányának s közjogi állásának ép oly nagy és ép oly tekintélyes buvára volt ő, mint a minőnek Deák Ferenczet tekintettük a hazai közjogban. És csodálatos véletlene a sorsnak, hogy neki épen Deákkal kellett összeütközni s épen jogtörténeti kérdésben ama rövid, de dicsőséges politikai pályán, mely neki saját vasakaratából részül jutott.

Ép e rövid politikai szereplésről akarok én most megemlékezni. Erről és egyuttal arról a „szavazás"-ról, melyről 1881. évi február 19-én a képviselőházban megemlékeztem s melyre nézve Tisza Kálmán felvilágositó nyilatkozatot tett. Nekem ugy tetszik, hogy a kettő között valóságos, noha titkos s eddig tudtomra föl nem fedezett összeköttetés létezik. Révész életének s működésének ez ugyan csak legkisebb része, de nem legérdekteleneb.

Az 1861-iki országgyülésnek csak háromszázhuszonöt tagja volt a képviselőházban. Sem Erdély, sem Horvátország, sem Fiume nem volt benne képviselve, miután ez országrészek meg nem hivattak.

Két párt állott szemközt egymással. A határozati párt, mely a főszavazás előtti napokban százhatvannyolcz főre

Digitized by Google

becsültetett és a felirati párt, melyről ugyanakkor azt hitték, hogy csak százötvennégy tagból áll. Amannak elismert és föltétlen tekintélyü vezére volt, mig élt, gr. Teleky László, emennek vezére volt Deák Ferencz.

Teleky elhunyt május 8-án, ép azon a napon, melyen Deák akarta fölirati javaslatát előterjeszteni. Az ő elhunytával hozzá hasonló tekintélyü pártvezér nem találkozott a határozati pártban. Az akkor még csak harminczegy éves Tisza Kálmán pártvezérsége azonban már előre veté fényét vagy árnyékát, noha mellette Ghyczy Kálmán, Nyáry Pál, Bónis Samu sőt Révész Imre is legalább hasonló tekintélyben állottak. Annyi bizonyos, hogy az ország nagy közönsége Révész Imrét nagy beszéde után határozottan a párt első rangu vezérének tekinté s benne jövendőnk nagy tényezőjét szemlélte.

Az akkori hirlapok egyáltalán nem képesek visszatükrözni az akkori hangulatot. A két fölapban, a „Pesti Napló"-ban és „Magyarország"-ban közöltettek a parlamenti beszédek, de azokon kivül ugyszólván semmi. Az országgyülésről, a korridor élczeiről és észrevételeiről, az egyes beszédek külső hatásáról, a parlament esetleges külalakjáról, egyes szónokok plasztikájáról a hirlapok meg nem emlékeztek. A Pesti Naplót báró Kemény Zsigmond szerkeszté, a Magyarországot Pompéry János. Egyik sem akart vagy egyik sem tudott részletes krónikát irni parlamenti személyekről és eseményekről. Mindkét lap lapja volt egyuttal mindkét pártnak. A pártklubbok benső életéről, a Tigris-ben, Aranysas-ban, vármegyeházban, Deák lakásán tartott

Digitized by Google

értekezletekről alig maradt valami számbavehető dolog följegyezve. Legalább a nagyközönség hirlapok utján édes keveset tudhatott meg mindezekről.

De Révész Imre szerepének nagyságát tudta, sejtette az egész ország.

Annál kinosabb volt a meglepetés, midőn meghallottuk, hogy Révész lemondott a képviselőségről, szó nélkül haza ment Debreczenbe s örökre letett a politikai szereplésről.

Nagyon emlékezem az akkori időkre. A nemzet nagy tömege sokkal izgatottabb volt, mintsem hangulatának az országgyülési pártok bármelyike is megfelelhetett volna. Gyászoltuk a nemzet halottjait. Széchenyiért, Telekyért, Palóczyért száz meg száz requiem tartatott. Számitgattuk az időt, mikor tör ki a háboru, mikor jön hozzánk Napoleon és Garibaldi, mikor jönnek haza Kossuth és társai. Ugy tetszik, mintha a nemzet akkor minden pillanatban kész lett volna a forradalomra.

És a mikor ilyen hangulatban volt a nemzet, akkor az országgyülés a pragmatica sanctióról beszélt s egy hónapon át kilenczven szónok azt fejtegette, vajjon mit jelent a pragmatica sanctió s mennyiben egyez vagy nem egyez meg ezzel mindaz, mi 1848 márczius 15-től kezdve 1861 április 2-ig történt.

Ekkor állott elő Révész Imre a felirati vitának huszadik napján s dörgő hangon belekiáltott a zsivajba: »Mit vitatkozunk mi a pragmatica sanctió fölött? Ilyen szörnyeteget nem ismer a magyar közjog, tiszta ettől a corpus juris; van örökösödési törvényünk ugyan,

Digitized by Google

de annak neve nem pragmatica sanctió; van ugyan pragmatica sanctió is, de az Magyarországnak nem törvénye; könnyelmü volt még a 48-iki törvényhozás is, mely e fatális szót legelőször igtatta törvénybe. Mi állunk a népfölségi jogoknak s a történeti alkotmánynak alapján.«

Ez volt az igazi hang, mely akkor tetszett az ország nagy közönségének. Révész Imre ebben a pillanatban az ország előtt ünnepeltebb férfiuvá vált, mint a két parlamenti pártnak bármely tagja. Elképzelhető: minő kinos benyomást tett, midőn pár nap mulva hire futamodott, hogy Révész örökre lemondott a politikáról.

Sokan ma azt hiszik, hogy Deák Ferencz hatalmas czáfolata kényszerité Révészt a visszavonulásra. De ez tévedés. Révész Imre május 31-én tartá nagy beszédét, junius 2-án irta meg s küldte el Ghyczy Kálmánhoz, a parlament elnökéhez lemondó levelét, junius 3-án olvasták ezt fel a parlamentben s 4-én, következő napon tartá Deák zárbeszédét, melyben kizárólag Révész érveivel foglalkozott.

E zárbeszéd tehát nem üzte el Révész Imrét. Nem is üzheté. Deák maga mély meghatottsággal fejezte ki a házban sajnálatát Révész eltávozása fölött. »Révésznek végképi távozását — ugymond — fölötte sajnálom. Nem szokásom üres szavakat mondani, bókokat még kevésbbé, de tisztelem észtehetségét s jellemének szilárdságát s azért ismétlem, hogy távozását veszteségnek tartom.« — Ily szavakat Deák ritkán ejtett ki egész életében.

Révész Imre visszavonulását én másutt látom indo-

Digitized by Google

kolva. Az ő vasjelleme és puritán gondolkozása a politikában nem müködési ügyességet s alkudozási szerencsét, hanem mélységes hitet és rendithetlen kötelességérzetet keresett. És épen ezt nem találta meg a határozati párt több tagjában.

A nagy szavazás junius 5-én történt. A határozati párt vezéreinek egy része már május utolsó napjain azon gondolkodott, miként lehetne kivinni, — hogy százhatvannyolcz kevesebb legyen — mint százötvennégy, s hogy a többségben levő határozati párt a szavazásnál kisebbségben maradjon a felirati párt mellett.

Azt az alattomos, vakandok munkát, melynek ide kellett vezetni, kétségkivül észre kellett vennie Révésznek is. Nekem ugy tetszik, hogy a vita előhaladott stádiumában, midőn az emberek már kezdtek elállani a szótól, ő a maga példás szerénysége mellett csakis azért szólalt fel, hogy elejét venni törekedjék az árulásnak. Legalább megmondá beszédében, hogy inkább haza megy, mintsem ilyenre gondoljon is.

»Ha ő felségéhez — úgymond — sem mint koronás királyhoz, sem mint törvényes trónörököshöz fel nem irhatunk: nem irhatunk hozzá másként, mint meghóditottak a hóditóhoz. Ezt pedig mi, kik népfölségi jogoknak és történelmi alkotmánynak vagyunk képviselői, őrei és védelmezői, semmiképen nem tehetjük, mert ez nem egyéb lenne, mint az alkotmányos és jogi álláspontnak tettleges elhagyása vagy legalább ignorálása. A mit én ugyan részemről, mint hazámnak egyik képviselője, soha nem teszek s készebb vagyok

Digitized by Google

inkább hazamenni, mintsem hogy a népfölségi jogoknak s a történeti alkotmányok álláspontját csak egy perczre is elhagyjam.«

Igy beszélt Révész. És a hogy beszélt: úgy cselekedett. A mint vette észre, hogy határozati párti férfiak alkuba bocsátkoznak: rettentő harag és bánat ülte meg lelkét, fogta utazó-táskáját, vasutra ült, nem szólt még barátainak sem s otthagyta az országgyülést, mint szent Pál az oláhokat. Lelke, mely fenséges volt, nem tűrheté a vásárt, mely piszkos volt.

Junius 5-én háromszázhuszonkét élő tagja volt a képviselőháznak. Ezek közül jelen volt a házban háromszázkilencz. Ghyczy az elnök nem szavazott, Zsarnay Imre tornamegyei követ, midőn felhivatott a szavazásra, harsányan kijelenté: »Nem szavazok.« A feliratra szavazott százötvenöt, ellene pedig százötvenkettő. Igy bukott meg a határozati párt, nagy többsége daczára is. Mert Almássy Pál és gróf Szapáry Gyula hevesmegyei, Hajnik Pál pestmegyei és Kálóczy Lajos győrmegyei követek, noha a határozati párthoz számittattak, a feliratra adták szavazatukat s ezen kivül távol volt tizenhárom képviselő, köztük tíz határozati párti. A távollevők közt volt Prónay József, Domahidy Ferencz és két bihari követ is, Tisza Kálmánnak mindannyian benső hivei.

A szavazás alatt Deák Ferencz ott szivarozott a muzeumi nagy előteremben. Hajnik Pál, szintén konvertita, mosolyogva ment hozzá s látván Deák haragos arczát, kérlelni akarta s halkan mondá neki:

Digitized by Google

— Bátyám, győz a felirat!

— Kurvák vagytok, nem férfiak, — mondá Deák fékezhetlen haraggal s elfordult Hajniktól.

Van tanu, ki hallotta e rettentő szavakat.

Juraszek Ferencz, a képviselőház titkára, később Székesfehérvár polgármestere s országgyülési követe épen ott állott Deák közelében. Ő ma is élő tanubizonyság.

Hejh mennyi szavazási alku folyt azóta a törvényhozás palotáiban! De Révész és Deák szent haragja még se lobbant fel senki szivében azóta.

Egyszer előhoztam Deáknak ezt a jelenetet. Ő azt felelte, a szavazás idején már nyilvánvaló volt, hogy Bécsben nem boldogulunk se a felirattal se a határozattal. Az országgyülés méltóságát tehát jobban emelte volna, ha a határozati többség nem hátrál meg önmagától.

De Révész előtt többé a képviselőséget még csak elő se lehetett hozni.

Digitized by Google

SZENDE BÉLA.

(Szende Béla született 1828-ban, meghalt 1882 augusztus 18-án. Vitéz honvéd, 1849-ben Buda vára bevételekor a legelsők egyike a falon és a várban. Később ügyvéd a Bánságban, a kiegyezés után képviselő, majd honvédelmi miniszter haláláig.)

Bizalom, tisztelet és barátság kötött hozzá engem is Régen, tíz év előtt, mikor még egy politikai párthoz tartozánk, mindennap töltöttünk együtt egy vagy két órai időt. Vagy a parlamentben, vagy a klubban, vagy este a vendéglőben. Miniszteri hivatalában csak kétszer volt vele dolgom. Mindkét találkozásom emléke az ő nemes gondolkozását, az ő napsugártiszta honfiérzetét bizonyitja. Megérdemli, hogy följegyezzem mind a kettőt.

Hálópokróczot szerzett be a honvédlegénység számára. Megrendelte: mekkora legyen annak széle, hossza, vas tagsága, súlya. A veszprémi csapók is jelentkeztek vállalkozásra a brassói és ausztriai iparosok mellett. Csak hogy a veszprémi csapók olyan pokróczot egy darabban szőni nem tudtak, de két darabból még a kivánat szerintinél is jobbat tudtak csinálni. De hiába volt minden ajánlatuk, minden kérelmük: elutasitották őket mindenütt.

Digitized by Google

Egyenesen elmentem a miniszterhez Budán a várba s elmondtam előtte a veszprémiek panaszát.

— Jaj tudós, nem segithetek a veszprémiek dolgán, volt felelete.

Megjegyzem, hogy engem ő is, más is a Deák-pártban »tudós« néven nevezett, ha bizalmasan szólt hozzám. Persze csak tréfából, nem komolyan.

Én duzzogtam feleletén s összeszidtam egész intendaturáját és hadbiztosságát e pedanteriáért.

— Hiába szidsz bennünket tudós, — szólt — a rendet megbontani nem szabad. Hanem hát mondd meg csak nekem, magyar emberek azok a te veszprémi csapóid?

— Tősgyökeres magyar emberek ezer esztendeje.

— No, úgy mégis nekik adom a pokrócz-szállitást. Inkább övék legyen a haszon, mint a brassói szászoké. Majd beszélek kéz alatt Cserhalmayval.

S a veszprémiek csakugyan megkapták 1874-ben a pokrócz-szállitást.

* * *

Ezelőtt három vagy négy évvel meghallottam, hogy egy 48-as honvéd barátomat nyugdijazni s ekként szolgálatából elbocsátani akarnak. Ugyanakkor a hirlapok széltében pengették, hogy a honvédségtől el akarják kergetni a 48-iki elemeket mind.

Elmentem hozzá egyenesen.

Évek óta nem találkoztunk már s most hogy találkoztunk: ő még mindig miniszter, én pedig neki is, minisztertársainak is legerélyesebb ellenzéke.

Digitized by Google

Elmondtam neki jövetelem okát, s keményen kikeltem azon irány ellen, mely a 48-iki elemektől meg akarja fosztani a honvédséget. Komoly arczczal hallgatta végig pattogásomat s azután szeliden mondá:

— Nincs igazad pajtás, mig én leszek ezen a helyen addig a 48-iki honvédeket nem üldözheti senki, hiszen magam is csak az volnék, ha volnék.

* * *

Szerényebb embert nem ismertem soha. A megtestesült kötelességérzet s a megtestesült hallgatagság volt Önmagáról és saját dicsőséges tetteiről nem hallottam beszélni, két esetet kivéve, soha. S akkor is csak azért beszélt magáról, hogy másokat dicsérhessen. Legalább háromszor megkértem: mondja el, miként mászta meg 1849-ben Buda várát, de mindig másra vitte át a beszédet készakarva.

Hanem Budavár ostromából mégis elbeszélte egyik kalandját.

Fent volt már a várban s zászlóaljának élén vonult előre az uri-utczán a királyi várpalota felé. Görgey kiadta a napiparancsot, hogy kegyelmet nem szabad adni senkinek, a ki fegyverrel áll ellent s szabad a zsákmány pár óra folyásig.

A mint egy ház előtt elmegy: épen egy osztrák katonatiszt akar kijönni kapuján kezében kivont fegyverrel. Egyszerre három-négy honvéd ugrott oda, hogy leszurják.

Digitized by Google

Szende észrevette, hogy a tiszt mellett ott van neje s egy kis gyermeke is. Hirtelen oda lépett, leütötte a honvédek szuronyát s azt mondta a tisztnek:

— Nem szabad önnek e házból kijönni, mig érte nem küldök. Legyen nyugodt.

S aztán oda fordult a honvédekhez.

— Fiaim, neje és kis gyermeke szeme láttára nem szabad ezt a tisztet leszurni. Őrizzétek meg ezt a házat.

Bezáratta a kaput, oda rendelt őrnek két legényt s a vár teljes elfoglalása után maga kereste fel azt a házat, hogy átvegye a tiszt fegyverét s őt magát mint foglyot átadja az uj várparancsnokságnak. Az asszony és gyermek térden állva akartak neki életükért kezet csókolni. Szende ezt meg nem engedte, de még a nevét se mondá meg a megmenekült osztrák tisztnek.

Ez pedig egy ismert nevü horvát családból származott s később a zsarnoki boszu borzalmas napjaiban a temesvári helyőrségben magasb katonai rangot viselt.

Egyszer meglátja ott Szendét valami rendőri vagy katonai hivatalban.

Szende akkor üldözött internált, rendőri felügyelet alatt álló szegény ember volt, polgári ruhában. Akkor is zaklatás gyanánt rendelték a hivatalba.

Az osztrák tiszt csak nézi, nézi mereven. Egyszer hozzá fordul.

— Volt ön honvéd 1849-ben?

— Voltam.

— Jelen volt ön Budavára bevételénél?

— Jelen.

Digitized by Google

— Nem ön mentette ott meg ebben és ebben a házban egy osztrák tisztnek és családjának életét?

— Meglehet, nem emlékszem már.

A tiszt elsietett s pár percz mulva nejét és gyermekét oda hozta.

A nő egyszerre biztosan felismerte Szendét s ő a hála kitörő nyilvánulásai közt többé nem tagadhatta nemes tettét.

Ez osztrák tiszt rögtön elkövetett mindent, lótott-futott a legmagasabb helyekig, hogy Szende minden üldöztetéstől megmenekedjék, sőt ügyvédi diplomáját s az ügyvédkedés jogát is visszanyerje.

Ez után és igy lett gyakorló ügyvéddé.

* * *

Volt Lugoson egy kliense, a ki később Veszprémbe költözött.

Midőn Szende miniszterré lett, ez a kliense kérdezé tőlem, hogy ugyanaz a Szende Béla-e a miniszter, a ki Lugoson ügyvédkedett.

— Ugyanaz, — mondám, — de miért kérdi?

— Kérem, az olyan derék, becsületes ember volt, sohasem tettem volna fel róla, hogy még miniszer is lehessen.

Elmondám Szendének e vastag anekdotát. Még csak el se mosolyodott, mikor mondá:

— Bizony, tudós, magam sem hittem soha, de nem is örülök neki most sem.

* * *

Digitized by Google

Oly szelid ember volt, mint maga az irgalmasság. Ha haragudnia kellett volna, akkor csak elkedvetlenedett. De ha nevetnie kellett volna: akkor is csak komoly maradt. Tele szivvel, tele jó kedélylyel, de azért nevetni alig emlékszem, hogy hallottam volna.

Régóta beteges volt már, régóta küldözgették orvosai fürdőkre. Elhizott, teste elnehezedett és sokan mondták sok évvel ezelőtt már, hogy nem sokáig huzza, egyszer csak összeroskad. Ő is tudta, de önmagáért egy cseppet sem aggódott, hanem családját az imádásig szerette.

Egy álma, egy vágya, egy reménye volt: letenni a miniszterséget, letenni a politikát s elvonulni Gavosdiára, Szendelakra s élni és gazdálkodni ott szerettei körében.

Néhány év előtt Lugoson voltam s ott mutatták nekem a távolban Gavasdiát. Haza jöttem, mondtam neki: láttam családi fészkét a távolból.

— Ne emlegesd pajtás, ha ott nem lehetek, rágondolni se szeretek.

* * *

Ellenjelöltek voltunk a mult képviselő-választásnál a szegedi első kerületben. Midőn találkoztunk, féltréfásan mondá:

— Nem hittem volna, tudós, hogy mi még igy is szemközt állunk egymással.

— Lehet még azon segiteni, — mondám.

— Lehet ám, de nem addig, mig miniszter leszek.

* * *

Digitized by Google

Most már nem miniszter. Most már nem állunk szemközt egymással. Ő elment haza, a hová vágyakozott s elbuvik a sirhant alá, a honnan csak fényes emlékezete jár el hozzánk a vitéz honvédnek, a jó hazafinak, a hű barátnak s a becsületes magyar embernek. Elfelejtjük az államférfi gyöngeségeit és sokáig meg fogunk emlékezni az embernek erényeiről.

Régi alak volt már, nem is egészen illett a mai nemzedékhez. Zsinóros atillája, fényesre kefélt magyar csizmája is kirítt már a miniszteri piros székek közül. De még jobban kirítt szelleme, gondolkozása, egyéniségének nemes táblabirói egyszerüsége. Politikai életünk zavaros szenvedélyének viharai úgy vonultak el csak az ő lelke fölött, mint az égi háboru az aranyásó bányász fölött, ki sem a villámlásnak fényét, sem a menydörgésnek csattogását nem veszi észre a földnek kincses méhében.

A régi gárdának ismét egy oszlopa dőlt ki. Függetlenségi harczunk dicsőséges hősei ismét egyik bajtársukat vesztették el. Kevesen vannak már s a kik vannak, azok is kidőlnek nemsokára. Mint a luxori sphynxek fenséges oszlopsorozatát a beduin: úgy tekinti szemünk e hősök táborát, mikor visszanézünk a fényes multba. Az oszlop omlik, omlik s századok folytán lassanként kidől valamennyi: de a beduin tudja, hol álltak ama ragyogó épitmények s az évezredek előtti nagy tettek emléke szent lelkesedést gerjeszt szivében.

Ugy vagyunk mi nemzeti harczunk hőseivel. E hősöknek innen-onnan csak neve marad meg

Digitized by Google

a serdülő nemzedékek kincse gyanánt. De ez a kincs olyan örökség, a mely el nem fogy soha, a melyet idegen faj el nem foglal tőlünk soha.

Ha ez is elfogy, ha ezt is elvesztenők: akkor már e földön nem lesz többé magyar. Pedig ez örökké lesz.

Adjon isten — ád is — jobb fiakat a hazának, mint az eddigiek voltak; mi azonban, csüggedt kornak szegény napszámosai megelégszünk azzal, ha legalább szivünk érzelmeiben lehetünk méltók ama nagy idők fényes alakjaihoz.

Szende Béla is egy volt közülök, áldásunk emlékezetén!

Digitized by Google

LŐW TÓBIÁS.

(A legkiesebb magyar rabbinak, Lőw Lipótnak fia. Szül: 1844 jun. 5-én, meghalt 1880 junius 7-én. Hirlapiró, jogtudós, legutóbb Kozma Sándor kir. főügyész oldalán kir. főügyész helyettes. Kiváló tehetség és jellem.)

Szép tavaszi nap volt márczius 24-én. Föl a budai várba, a »Fortuna« épületbe ballagtunk fel védők, közvádlók, hirlaptudósitók, vádlottak, kiváncsi közönség, gyalog, siklón, fiakkeren, bele-beleütközve egy-egy esküdt urba, ki komoly arczczal mászta a hegyet, hogy itéljen ma elevenek és holtak felett.

Az az, hogy nagyon is elevenek felett. Az »Egyetértés«-nek két ifju munkatársa, László és Rudnyánszky barátaink voltak megidézve a haragos közvádló panaszára biróságnak pöcsétes végzésével, hogy Váczra sétáljanak, a miért a kaszinó előtti zavargásról lelkes czikkeket irtak lapunkba.

Kora reggel, pontosan a kitüzött órában siettem meglátogatni a királyi ügyészt, Séllyei barátomat. Azt hittem, megint ő lesz közvádló ellenfelem s megint egész erővel akarja védenczeim nyakát kitekerni. Előre is szép szóval, tréfaszóval akartam őt ifju barátaim iránt

Digitized by Google

kiengesztelni, noha tudtam, hogy törekvésem hiában való lészen.

Szobájában Löw Tóbiást találtam.

Régóta nem láttam már. Tán hat éve mult, hogy utoljára találkoztunk. Régi ismerősöm volt már, de utaink nem haladtak együtt s a véletlen találkozásra Budapest mégis nagy erdő. Most, hogy láttam, első pillanatra őt is csak hallgató közönségnek véltem. Tudtam, hogy beteges s nem hittem, hogy az esküdtszéki párviadal izgalmainak neki menjen.

Tévedtem. Első szava mindjárt az volt: »Együtt fogunk ma megfürödni az esküdtszéki fürdőkádban«. Értette alatta azt a rettenetes izzadást, melyet a szűk terem, a nagy publikum s a szónoklás nehéz mestersége fog belőlünk kisajtolni.

Arcza halvány volt. Szine hervadt, mintha hosszu halálos betegségből kelt volna fel. Sem ő, sem én nem hittem, hogy ilyen betegségben csak ez után, csak néhány nap mulva fog lefeküdni. Pedig tán mindketten hihettük volna. Arczbőre már akkor oly fényes volt, mint szokott lenni azoké, a kik már többé nem vádolnak és nem védelmeznek senkit, még önmagukat sem.

Politizálni kezdtünk. Mig az esküdt urak összeszedkőznek: van a politizálásra elég idő. Ő nem volt politikus, hanem igazságügyi szakember. A miből természetesen következik, hogy szidta az igazságügyi politikát, kormányzatot és igazgatást, mint a bokrot. Minden szakember ezt cselekszi mai napság. Még maga az igazságügyminiszter is ezt cselekedné, ha szólni merne.

Digitized by Google

Aztán áttértünk az esküdt urakra. Komoly arczczal fejeztem ki azon reményemet, hogy Helfy Ignáczot, Ráth Károlyt, és Kovács Gyulát meghagyja az esküdtek közt.

— Csak épen ezt a hármat nem hagyom meg, — ugymond. — Helfy nagyon lágyszivü, Ráth nagyon keményszivü, Kovács Gyula pedig teljesen szivtelen s azon felül még jogász is. Én esküdtnek csak a hausherrt szeretem.

Csakugyan visszavetette mind a hármat.

Beszéde kitünő beszéd volt. Mind alakja, mind tartalma beillett azon mesterművek közé, melyek nálunk, a mi szakférfiaink között s a mi szóbeli eljárásunk liliputi birodalmában eddig szokásosak voltak. Nagy bátorsággal, nagyobbal tán, mint kellett volna, fejtegette az esküdtszéki intézmény czélját, rendeltetését, feladatát s az esküdtek kötelességeit. Angliából idézett példát. Azt a példát, midőn a világhóditó Napoleon sajtó utján elkövetett sértésért bepörölt és esküdtszék elé állittatott egy angol irót. »Akkor — ugymond — Angliában nem volt gyülöltebb ország, mint a franczia köztársaság s nem volt gyülöltebb egyén, mint Napoleon. A vádlottat Mackintosch, a legkitünőbb szónok védelmezte, kinek beszédei mind maig a törvényszéki szónoklatok legelső remekei közé tartoznak. Az esküdtekben a politikai szenvedély, a nemzeti gyülölet s a védelem hatalma küzdött a vádlott iró mellett s ők mégis elitélték a vádlottat, mert — igy végzé — az igazság utjáról sem a multban szenvedett sérelmek, sem

Digitized by Google

a jövőben bekövetkezhető sérelmek gondolata által eltántorittatni nem szabad.«

Beszédét nyugodtan, csaknem bágyadt erővel, száraz, tompa, lassu hangon kezdé. Később a beszéd folyamában neki hevült. Halvány arcza lázasan kipirult, fekete szemei lángban égtek, ajkáról csodálatos folyékonysággal, tiszta, elegáns kiejtéssel folytak a lelkesült és lelkesitő szavak árjai. Tudtam — hiszen ismertem jól, — tudtam, hogy nagy tehetség, bevégzett szakember, kitünő jogász, de szónoki képességét még nem ismertem. E képesség meglepett s bámulatomat költé fel. Néha majdnem elfeledtem szavait feljegyezni. László és Rudnyánszky barátaink ott a vádlottak padján lélekzetöket visszatartva hallgatták a hatalmas támadást s aggódó pillantással néztek rám és az esküdt urakra, hogy vajjon mi lesz már ő belőlük.

Bizony magam sem tudtam azt. Csak annyit tudtam hogy ama nagy és nemes pathosz ellen nem tanácsos hasonló fegyverrel küzdenem s tanácsosabb lesz a humor.

A vádlottakat felmentették. Kilencz szóval három ellen. Nem az ő hibája volt s nem az én érdemem volt ez eredmény.

Mig az esküdtek tanácskoztak: mi ujra a királyi ügyész szobájába vonultunk vissza.

Hevült, izgatott volt. Kabátját kigombolá s én akkor vettem észre, hogy a mell és gyomor táján rendkivül fel van dagadva, mintha igen erős hizásnak indult volna. Hervadt, sovány arczához sehogy sem illet ez a vastag termet.

Digitized by Google

— Beteg vagyok — mondá. — Évek óta vesződöm már mindenféle gyomorbajjal és vízkórral. A mai volt egyelőre utolsó nyilvános szereplésem. A mint kitavaszodik: megyek utazni és fürdőkre. Most már nem hanyagolom el többé magam, gyökeresen ki akarok gyógyulni.

A fiatal tudósnak és jelentékeny szónoknak e reményére ma egy nyitott sír a felelet.

Apját is ismertem kis gyermekkoromban.

Apja pápai rabbi volt a negyvenes években. Mikor mint kis diák Pápára mentem: az ó-szövetség pátriárchája elevenedett fel előttünk, ha tisztes, komoly, tekintélyes alakjára tekintettünk.

Nagyhirü rabbi volt már akkor és országosan ismert szónok. Az első rabbi, ki kimondá, hogy a magyarországi zsidóságnak magyarrá és hazafivá kell lenni. E szent eszmének szentelte hosszú és nemes életét.

Pápán a reformátusok kollégiumában egy időben tanitotta a héber nyelvet. A zsidó ifjaknak és öregeknek pedig tanitotta a magyar nyelvet. Mikor egyházi beszédeket tartott: a nagy és fényes zsinagóga gyakran annyi keresztyén hallgatót látott falai között, mint zsidót.

Midőn az első honvéd zászlóaljakat ki kellett állítani: összehivta a zsidó ifjakat s felszólitá őket, hogy menjenek honvédnek s védelmezzék a hazát. Beszédét kéziratban, rejtve, titkon olvastuk a gyász napjaiban.

Minő beszéd volt az!

»Jeruzsálem falai összedőltek s istennek választott népe elveszté hazáját.«

Digitized by Google

»Azóta mi erényekben szegények valánk, mert a legnagyobb erényt, a hazaszeretetet nem ismertük.«

»Oh népem, légy te méltó nagy őseidhez, a szent prófétákhoz és ragadj fegyvert és siess védelmezni a magyarok hazáját, mely a te hazád is.«

»Ha meg nem tudsz halni e hazáért: nem vagy méltó, hogy élj ennek földjén.«

Igy beszélt az öreg, ősz rabbi Pápán, a függetlenségi harcz napjaiban.

Aztán őt is üldözték és sanyargatták, mig végre Szeged adott neki tanyát.

Széchenyi és Teleky László halálakor mondott beszédei az egyházi gyász-szónoklat felül nem mult remekei.

Ilyen apa oldalánál, ilyen szellemben növekedett fel Löw Tóbiás.

Utoljára velem állott szemközt s velem küzdte utolsó nemes párbaját. E pert ő veszité el.

Aztán a halállal állt szemközt s vele állott perbe. E pert mi veszitők el — mi barátai. Mi és a tudomány és a haza, mert mind sokat vesztett ő benne.

Emléke áldott s példája legyen lelkesitő örökre.

Digitized by Google

UGRON LÁZÁR.

(Ugron Lázár, udvarhelyszéki birtokos, ősrégi elökelő székely nemzetség, a mult század hussas éveiben született, 1885 szeptemberben halt meg. Ugron Gábor és Ákos képviselők apja, a főrendiház tagja volt 1848 óta, mint erdélyi regálista. 1875-ben meglátogattam udvarhelyi udvarházában.)

A legelső és legbüszkébb székely feküdött le az örökké való álomnak hideg ágyába, mikor Ugron Lázár örökre behunyta szemeit. Őseinek földjén, őseinek öröklött birtokán költözött el tőlünk, hogy hamvai egyesüljenek annak a földnek porával, mely az ő ősapjáé volt már akkor, midőn Árpáddal napkelet ifjainak dobogó paripái elindultak Etelközről, hogy a hősök soha el nem pusztuló hazát alapitsanak a bujdosó magyarnak.

Ott élt és ott áldozott Budavár ormán a magyarok istenének Zandirhám, mikor Árpád bejött e földre. És ott éltek már az ő ősei Attila óta, kinek világbirodalmát összedönté az idő és az ellenség, de székely népét nem ronthatá meg se idő, se ellenség soha. Ennek a Zandirhámnak volt egyik gyermeke Ugron, a ki látta szemeivel Árpádot és a megszületendő hazát és ennek nemzedéke volt az az Ugron, a ki most feküdt le örök álomra.

És míg le nem feküdt: birta és művelte azt a földet,

Digitized by Google

melyet Attila óta száz őse birt és művelt. A meddig irott betü és iratlan hagyomány felhatolhat a rég mult századok és ezredek ködébe: attól kezdve az Ugronok birtoka mindig az volt, a mi mostan. A bretagnei gróf, a ki ősét és családi nevét a keresztes háboruból származtatja; az angol lord, kinek őse ott ült a hóditónak asztalkörénél s a magyarországi nemes, ki büszkén mondja, hogy az ő birtoka nem királyi adomány, hanem »foglalás«: mind, mind csak ujdonság az Ugronok családjához és családi birtokához.

E családnak volt a mostan élők közt legkiválóbb tagja Ugron Lázár, kinek szivén az ősi erény, kinek kezén az ősi birtok meg nem fogyatkozott, hanem inkább megsokasult.

Minden tisztességnek részese volt, melyet a népnek szeretete és a királynak bizodalma nyujthat. Volt képviselő, volt főkirálybiró, volt főispán, volt a főrendek táblájának tagja, de minden állásában, mindig igazi székely volt. Komoly, munkás, takarékos, szigoru és büszke.

Eleven, piros arcza, kemény, szilárd, komoly vonásai, korom-fekete bajusza, hatalmas szemöldökei és villámló szemei tették őt büszkévé, nem lelke, mely telve volt gyöngédséggel és emberszeretettel. Oly arcz és oly alak volt, mely uralkodott némán is, s mely mellett fiai: Gábor és Ákos ugy tünnek elénk, mintha most is édes tejjel élnének. Az én emlékezetemben legalább tíz év előtti időről ez az alakja maradt.

Digitized by Google

A politikában nem volt barátja a rohamos haladásnak. A szabadságharcz előtt a konzervativekhez, a szabadságharcz alatt a hazafiakhoz, a kiegyezés után a Deák-párthoz tartozott. Sokan, sokszor a lángoló hazafiak közül szemrehányást tettek neki ezért, kivált ha nem hallá.

De lehetett volna-e ő más, mint nyugodtan haladó? Hiszen el kellene már akkor veszni a világnak, ha az is rohamos ujitó volna a politikában, kinek ősei másfél ezer éven át meg tudták tartani családjukat, tekintélyüket, birtokjukat, befolyásukat száz világháboru és forradalom közepette is.

Birtokánál, állásánál fogva lehetett volna báró is, gróf is s lehettek volna ősei is már századok előtt. De minő megalázkodás lett volna az egy Ugrontól: gróffá lenni! Mintha a bércznek szüksége volna arra, hogy valaki egy virágcserépben egy marok virágzó füvet ültessen az oldalára. Hiszen az ő ősei országnagyok voltak már akkor, a mikor a pusztaszeri országgyülésen letették az alkotmánynak alapkövét s ő maga is tagja volt az országnagyok táblájának s meghivót kapott a királytól pusztán azért, mert Ugronnak született. A székely nép így volt büszke ő rá. És ő maga is így volt megelégedve önmagával.

Mennyire ragaszkodott a röghöz, melyet őseinek vére öntözött! Mily kegyelettel őrzé a multnak hagyományos intézményeit lelkében! Mily kis véleménynyel volt a rajongók, a lázas ujitók, a nagy szavak barátai iránt! Mily sajátságos volt véleménye mozgalmas korának embereiről és eseményeiről! Mily bölcs és nyugal-

Digitized by Google

mas lélekkel nézte a világnak változásait szombatfalvi egyszerű udvarházából! Mintaképe az igazi magyar nemesnek, az igazi székely primornak.

Budapesten nem érezte jól magát. Ha állásának feladatai ide vonzották: sietett haza innen. Itt már annak a szellemnek hullámcsapásait vette észre, mely nem ismer hazát, hanem csak hasznot; nem ismer nemzetet, hanem csak társaságot; az ősökben nem az erényeket keresi, hanem az örökséget s az örökséget nem kötelességek teljesitésére, hanem mulatságra és élvezetre használja.

Most már igazán haza tért. Az ősi sírbolt fogadja be egyikét e nemzet legjobb fiainak. Akkor hunyt el, midőn a fák hullatni kezdik elsárgult levelüket s a bérczek ormán támadni kezd az őszi köd.

Budvár romjai közt üdén tenyészik az ifju erdő s ennek hervadó lombja oda hull az Ugronok sírboltjára és oda küldi ködeit és hideg szelét a Hargita is. Oda, a hol patak öblén vagy bércznek fokán, vagy barlang mélyén aluszik Zandirhám, az Ugronok őse. Aluszik ezer éve. Lesz Budvárnak egy falevele, lesz Hargitának egy szellősuhanása, mely tudtul adja neki, hogy aludjék békén tovább; egy unokája feküdt mellé most is, a ki méltó volt hozzá, de hazája és népe azért ujabb ezredig fog virágozni, mert az unokák száma, kik hozzá méltók, nem fog elfogyni soha.

Digitized by Google

SIMONYI ERNŐ.

(Honvéd, bujdosó, kereskedő, történetiró, képviselő, a függetlenségi párt egykori országgyülési vezére, szül. 1821. deczember 18., meghalt 1882. márczius 28.)

I.

Sokat zaklatott élet, próbált jellem, nagy tudománynak és nagy tapasztalatnak bősége, erős hazafiság hunyt el Simonyi Ernőben. Élete két nagy tanulságot állit elénk. Az egyik, az, hogy a sorsnak viszontagságai, a pályából kizökkentett életnek keserü küzdelmei még a legnagyobb szellemi erőt s a legjobb erkölcsi tehetséget is sulyos megpróbáltatások alá kényszeritik s kifejlődésének, czélra jutásának utjába hatalmas akadályokat görditenek. A másik tanulság pedig az, hogy az erős jellem, az elszánt akarat s a lankadni nem tudó munkásság és csüggedetlen lélek még a legnehezebb akadályokon is keresztül tör s száz meghiusult kisérlet után is elvégre eléri vagy megközeliti igazi czélját. És még egy tanulság. A valódi hazafi távol honától és nemzetétől a mindennapi kenyérért folytatott verejtékes harczban is lelkének legmagasb ábrándjaiban hazájának törekszik élni s megtesz érte mindent, a mire csak képes.

Digitized by Google

Simonyi Ernő a barsmegyei és varsányi Simonyi család ivadéka. Ősrégi nemesi család ez, mindkét ágon három-négy felvidéki vármegyében elterjedve. E családból született 1821-ik évi deczember 18-án Nyitra-Zsámbokréten. Iskoláit Nyitrán, Tatán, Váczott, Nagy-Szombatban és Pozsonyban végezte s mint az időben a nemesi ifjak szokása volt, a jogi tudományok hallgatása után ügyvédi oklevél elnyerésére törekedett. Már 1848 előtt, különösen a 47-iki követválasztásoknál a politikai közügyekben mint ifju részt vett s Nyitra, Trencsén és Pozsonyvármegye közgyülésein szót is emelt.

Az ellenzékhez tartozott, melynek ekkor Kossuth és Deák voltak vezérei. Működése már oly figyelemreméltó s neve oly népszerü volt, hogy 1848 juniusban a privigyei kerület őt választá meg az első népképviseleti országgyülésbe képviselőjéül, itt azonban szerepet nem vihetett, mert választását alaki szabálytalanságok miatt megsemmisitették. Később ugyan bejuthatott volna ez országgyülésre, de a bekövetkezett függetlenségi harczban másutt, a parlamenten kivül keresett foglalkozást.

Hurbán ugyanis Jaroszláv társaságában egy a bécsi kormány által titkon fölszerelt 500 főnyi cseh csapattal 1848 szeptember 17-én Szenicze táján betörvén az országba, Trencsén és Nyitra megyékben fölkelést támasztott a nemzeti kormány ellen s tót nyelvü proklamáczióikban a népet a feketesárga és szláv zászló alá törekedett összegyüjteni. E mozgalom elnyomására s a

Digitized by Google

pánszláv lázadás elfojtására Simonyi Ernő, mint a nyitrai nemzetőrség egyik tisztje lelkesen közreműködött. Mint ilyen vett részt amaz expediczióban, melyet Knőhr vezérőrnagy a Brezova, Miava és Ó-Tura közti hegységben tanyázó lázadók ellen vezetett s melynek következtében Hurbán csapatai mindenütt szétveretvén, maga a lázadó Hurbán czinkostársaival együtt Morvaországba szökött.

A következő hónapban szintén részt vett a hadjárat fáradalmaiban. Simunics osztrák tábornok október 22-én egy hadtesttel Galicziából betört a császai szoroson Trencsénmegyébe s egyenesen Lipótvárat akarta elfoglalni, melyet Ordódy őrnagy csak pár század gyalogsággal védett. A kormány Beniczky és Jeszenák kormánybiztosokat s Justh barsi főispánt utasitá, hogy minden erőt központositsanak, mely kezükön van, Simunics ellen, azonban a nyitrai nemzetőrség s köztük nem utolsó szerepben Simonyi Ernő félvén attól, hogy a vár a segédcsapatok központositása előtt eleshetik, Simunicsnak eléje ment s a mintegy kétezernyi s pusztán kaszával és vasvillával fegyverkezett felkelt nép Kosztolánynál október 28-án elfogadta a csatát. Volt e hevenyészett csapatnak hat ágyuból álló tüzérsége is Wolff kapitány vezénylete alatt. Simonyi itt a tüzérségnél ekkor mint önkénytes működött. Népünk az ellenséges ágyuzásra rögtön megfutott s azt Simunics lovassága eltiporta volna, ha a kis tüzérség helyt nem áll s a lovasságot háromszor-négyszer vissza nem veti. E tüzérség csodálatos hősiességet fejtett ki ez alkalommal és

Digitized by Google

Simonyi katonás hidegvérrel vett részt a kis üteg minden veszedelmes működésében.

Novemberben a minden oldalról előnyomuló osztrák sereg ellen már csak Komárom falai közt lehetett sikerrel működni s ekkor Simonyi ide vonult be — mint önkénytes báró Majthényi vezérlete alá; a vár ostromzárolása alatt minden kirohanásban részt vett s ügyes tájékozása s hideg vére által észrevehetőleg kitünt.

1849 tavaszán ott hagyta a várat, hazament Nyitramegyébe s ott portyászcsapatot toborzott, melylyel Nyitra és Barsmegyékben zaklatta az osztrák sereget. Hadi képessége s tanulmánya azonban nem állván arányban vakmerőségével, csapatja egy összeütközés alkalmával teljesen szétveretett s ő ekkor Debreczenbe ment, hogy ott a nemzeti ügy vezetőivel a nép felfegyverzésére vonatkozó eszméit közölje. Innen nyomban hazament, s a vármegye közönségének bizalma juniusban a központi főbirói állásra emelte. Ez álláson a hadcsapatok szervezésében s az előre majd hátra mozgó hadsereg élelmezésében óriási tevékenységet fejtett ki.

Midőn a hadiszerencse elfordult fegyvereinktől, otthagyta a polgári szolgálatot s ismét mint önkénytes honvéd, fegyvert ragadt s bevonult Komáromba, ekkor már Klapka vezérlete alá. Végig élte és harczolta itt a várvédelemnek és a védő sereg kirohanásainak minden viszontagságait s utolsó perczig egyike volt azoknak, kik föltétlenül ellenzék a vár feladását s az utolsó emberig való harcza állottak készen. Elszántságuk mit sem használt. A feladási szerződés szeptember 27-én

Digitized by Google

megköttetett és Simonyi megtört honfilélekkel ment a menlevél birtokában haza Nyitrába.

Itt azonban nem volt maradása. Nem üldözték ugyan ama pár napig, mig otthon volt, de erős, hajthatatlan, konok lelke nem akarta, nem is tudta tűrni az osztrák zsarnokságot s azért családjával való értekezés után elhatározta, hogy önkénytesen számkivetésbe megy. A komáromi kapituláczió 2-ik pontja szerint útlevelet minden kapituláns kap külföldre, ki ez iránt 30 nap alatt jelentkezik. Simonyi jelentkezett, az útlevelet akadály nélkül megkapta s néhány száz forinttal külföldre ment s egyelőre Hamburgban telepedett meg.

Itt és így kezdődik sokat hányatott életének második és leghosszabb korszaka. A huszonnyolcz éves ifju egy élet előtt áll, melyre nincs semmi előkészülete. Nincs vagyona, hiszen a mennyit magával vihetett, alig elég egy évre. Nincs tanulmánya, hiszen Verbőczy jogászának vagy a magyar függetlenségi harcz hevenyészett önkénytesének mi hasznát veheti a külföld? Nincs elegendő nyelvismerete, hiszen a franczia és angol nyelvet kezdetlegesen és csak könyvből ismeri. S mégis ott hagyja az ősi hajlékot, a rokonokat és jóbarátokat, a kenyéradó hazaföldet, mert érező szive nem tudja nézni nemzetének kínoztatását s kemény lelke nem tudja tűrni a zsarnoki kény paczkázásait. Csak erős, elszánt akarata s éles elméje volt meg az ifjunak s ezzel kellett magának uj sorsot alkotni, uj életpályát teremteni.

Hamburgban eleintén, mig pénzében tartott, kenyérpálya után nem nézett, hanem a nyugati nyelvekben

Digitized by Google

gyakorlá magát s a kereskedelem és hajózás ismereteit törekedett elsajátitani. De olvasással s tudományos elmélkedéssel is sokat foglalkozott s a nagy európai forradalmi iskolához s a szoczializmus tanaihoz ekkor kezdett fordulni elkeseredett lelkülete. Szerencsére ennél nem gyökeresedett meg. Időközben levelezésbe lépett a magyar emigráczió külföldi s kivált Párisban telepedett tagjaival, kik közül itthon keveset ismert személyesen, miután ő az egész függetlenségi harcz alatt, sőt ez előtt is, Pesten és Debreczenben ritkán fordult meg s az ifjabb irodalmi köröktől is távol állott.

Midőn pénze Hamburgban fogyni kezdett s ő még mindig nem határozá el, minő uj pályát kezdjen vagy talán sikertelen is volt minden pályakezdési kisérlete, a párisi emigráczió tagjaihoz s ezek közt Csernátonyhoz is fordult, hogy őt Szilágyi Ferencz lapjához külföldi levelezőnek ajánlják. Ez meg is történt s ő valósággal a »Magyar Hirlap«-nak levelezője lett Hamburgból s később Londonból is. Az 1850-ik év nyarán ugyanis végleg elköltözött Londonba.

Itt még akkor kevés magyar emigráns volt, de ezek mindegyikével se sietett Simonyi megismerkedni. Ellenben megismerkedett a világ minden nemzeteinek menekültjeivel s különösen a Louis Blanc vezetése alatt állott szoczialista klubbal állott legjobb viszonyban. Az elkomorodott ifju lélek a maga határtalan tudnivágyával egy pillanatig a kozmopolita szoczializmus tanainak kezdett meghódolni. E körülmény nagyon feszélyes helyzetbe hozta őt egykor Kossuthtal.

Digitized by Google

A mikor ugyanis Kossuth 1851-ik év szeptember havában Londonba jött: a különböző nemzetek menekültjei testületileg siettek nála tisztelegni. A párisi magyarok is csaknem teljes számban átmentek Londonba, hogy addig, a mig lehet, vezérük és büszkeségük társaságában legyenek. Simonyi azonban csak később, a deczemberi államcsiny után kereste fel Kossuthot és pedig a franczia menekültek társaságában.

A francziák két csapatban voltak ekkor. A tiszta republikánusok Ledru Rollin, a szoczialisták Louis Blanc vezetése alatt. Simonyi ez utóbbiak küldöttségi tagjai közt ment Kossuth elé. Kossuth Louis Blanc üdvözlő szavaira franczia nyelven felelt, de az ünnepélyes szóváltás befejeztével magyar nyelven Simonyi Ernőhöz fordult s azt az óhajtását fejezte ki, hogy a magyarok minden körülmény közt maradjanak magyarok és honfiak, tartsanak együtt s kerüljék a kozmopolitizmust s a szabadelvüség szoczialista túlzásait. Az ifju ezt szemrehányásnak tekinté, a jó tanácsot szótalanul, de némi kedvetlenséggel fogadta s bár azt egész lelkületével helyeslé s később egész életében annak megfelelni törekedett és pedig jelentékeny sikerrel, mindamellett sok év telt el e jelenet után, mig ő valaha elhatározá magát föltétlenül Kossuthhoz csatlakozni. Habozását kétségtelenül Szemere Bertalan epés informácziói idézték elő, kivel egész angolországi tartózkodása alatt legtöbbször volt együtt.

Simonyi ez időtájt nagyon szükes anyagi körülmények között élt. De minden idejét, mely levelezéseiből

Digitized by Google

fenmaradott, tanulmányokra fordità. Mohó lélekkel egymásután és egyszerre tanulmányozá a vegyészetet, a botanikát, a tengeri faunát, a nyelveket, az ipar és kereskedelmi tanulmányokat s különösen a geológiát s szorgalmasan eljárt a nagy világváros intézeteiben és egyleteiben a mindennemü előadásokra, felolvasásokra és tudományos kisérletekre s ezenkivül éjet napot egygyé tett a szakkönyvek olvasásában. Azt a sokoldalu tudományos müveltséget, mely neki később tisztességes jövedelmet biztositott s melynek később politikai szereplésében is nagy hasznát vette, ekkor sajátitá el.

Főtörekvése volt azonban bármily szerény, de állandó és biztos állásra tenni szert s szerencsés véletlen folytán czélját csakhamar el is érte.

II.

Volt ugyanis Bridgewaterben, Sommerset grófságban egy vagyonos kvekker család, mister Payne családja, melynél a gyermekek házi nevelője Nagy Péter magyar emigráns volt. Mikor azonban Kossuth az amerikai útra elszánta magát, Nagy Péter is vele ment s ekként a nevelői állás üresen maradt. Payne — meleg részvéttel a magyar ügy s ennek áldozatai iránt — ujra csak magyar embert óhajtott gyermekei mellé s Nagy Péter Csernátonyt ajánlá, ki akkor Párisban lakott állandóan s ki csakis Kossuth látogatására ment át a csatornán. Csernátony azonban Páristól elszakadni nem akarván,

Digitized by Google

ez állomást nem fogadta el, hanem maga helyett Simonyi Ernőt ajánlá. Simonyi szivesen vállalkozott erre, kiment Bridgewaterbe, a családnak megtetszett s az állomást csakugyan elfoglalta. Később közte s a családfő közt benső barátság fejlődött ki s ő a család lakóházában foglalt el egy lakosztályt. Ide költözött azután Csernátony is, mert Párisból III. Napoleon által az államcsiny után kiüzetvén, neki is Angliában kellett menedéket és kenyeret keresni; annyival inkább, mert Szilágyi Ferencz lapja is, melynek ő szintén külföldi levelezője volt, hivatalos lappá alakulván át, ezzel egyetlen szerény, de biztos jövedelmi forrása is bedugult. Csernátony nyilvános iskola tanára lett Bridgewaterben s ettől kezdve itt a két emigráns állandó barátságban élt egymással több éven át. Simonyi honoráriuma az első időben némi ellátáson kivül mintegy száz fontra (1200 frt o. é.) ment évenkint.

Itt és így élt ő több-kevesebb megszakitással 1862-ig. Más foglalkozási tereken tett sikertelen kisérletei után ide tért vissza ismételve. Payne lelkesült elbukott ügyünk igazságáért, lángolón szerette a magyarokat, hű és jó barátja volt gyermekei nevelőjének, vendégszerető házát Simonyi barátainak is megnyitotta és Simonyit, midőn átszenvedett keserü csalódások után hozzá vissza-visszatért, mindig úgy fogadta, mint családtagot, mint régi, hű barátot. A jó kvekker ma már agg férfiu, tán nem is él. A fiuk férfiakká s a lánykák asszonyokká váltak, de Simonyival ők a gyöngéd baráti viszonyt mind végig, még az utolsó években is fen-

Digitized by Google

tartották. 1875-ben az egész család eljött Magyarországba az egykori bujdosó szegény emigránst meglátogatni és Simonyi abban a szerencsében részesült, hogy gődi villájában magyaros vendégszeretete mellett hálája is kitüntetheté egykori jótevői iránt. S mikor egy év mulva Simonyi sulyos anyagi körülmények miatt vagyonát elveszité: Payne és családja figyelmes gyöngédséggel hívta meg őt, hogy legyen az ő vendégük élete fogytáig, örökre. A büszke és önérzetes férfiu ezt nem fogadhatá el, de azért megérdemli ez angol, hogy mi is tisztelettel emlékezzünk meg nevéről és családjáról. Nem egyszer mondá Simonyi, mikor már politikai pályájának itthon magaslatán állott, hogy a politika keserü küzdelmei között nagy enyhülést ad lelkének az emlékezet, melylyel külföldi barátainak s kivált a Payne családnak gyöngéd szivességeire visszagondolhat. Igaz, hogy ezeket meg is érdemlette. Lelkiismeretesebb, gondosabb, eszesebb és tanultabb tanitója alig volt valaha angol polgári család gyermekeinek, mint Simonyi Ernő, ki a modern európai államférfi minden képességével gazdagon fel volt ruházva s kit mégis a honát sujtó iszonyu csapás szerény házi tanitó sorsára kárhoztatott annyi éven át.

Mielőtt bridgewateri állását elfoglalta: pár évet töltött Londonban. E pár évi itteni tartózkodásáról egyet s mást meg kell jegyeznünk.

Említém már, hogy ő 1850 nyarán vonult Londonba Hamburgból. Szilágyi F. lapjában a »Magyar Hirlap«-ban 1850-ik évi deczember 31-iki kelettel jelent meg

Digitized by Google

első londoni levele. Ettől kezdve két egész éven át, tehát 1853-ig, havonkint nyolcz-tíz levelet írt e lapnak, de levelezését folytatta még 1853-ban is. Igaz, hogy e lap az akkori osztrák kormány hivatalos közleményeit is hozta s e tekintetben hivatalos lapnak volt tekinthető, de nemhivatalos részével épenséggel nem törődtek sem Bécsben a miniszterek, sem Pesten Haynau és a sajtóczenzorok. A nemhivatalos részt Szilágyi Ferencz nagy tárgyilagossággal s nagy tapintattal ugyan, de a reakcziónak ama szomoru éveiben is határozott szabadelvüséggel szerkesztette. Munkatársai voltak itthon legjobb publiczistáink, kik ekkor vidékre vonulva, szabadon lehettek s egyelőre legalább nem üldöztettek, de az emigránsok közül is báró Jósika Miklós, Csernátony Lajos, sőt mások is állandó külföldi levelezői valának. Szemere Bertalan is írt a lapba s ha ma, harmincz év mulva, a hirlapirodalom határtalan kifejlettségének magaslatán e lapot mai hirlapjainkkal összehasonlitjuk: külföldi tudósitások dolgában e lap ma is fölötte áll minden hirlapunknak. Londoni, párisi és berlini levelei mind a jólértesültség, mind az irály, mind a tanulmány, szakavatottság és szellemesség tekintetében valósággal páratlanok. Természetes. Hiszen iróik kitünő irók, kitünő szónokok és státusférfiak valának.

Simonyi levelei mindenről szólanak, mik akkor a művelt világ elméit foglalkoztatá, vagy a mik kiválólag a magyar nemzetet érdekelheték. Az általános politika, az angol parlament dolgai, a magyar menekültek ügye, az Amerikába való kivándorlás kér-

Digitized by Google

dése, nemzetgazdasági ügyek, a londoni világkiállitás, az orvostani fölfedezések, az angol könyvtárak, a vallásbeli téritgetések, a készülődő keleti bonyodalmak — — mind, mind kiváló alapossággal valának tárgyalva e levelekben. Ama bámulatos sokoldaluság, melyben Simonyi később a politikai téren kitünt, már e levelekben előttünk áll. El lehet képzelni, mily sokat kellett Simonyinak tanulni, hogy mind e kérdésekben oly szigoru és lelkiismeretes férfiu, mint ő, magát annyira tájékozottnak tekinthesse, hogy ezekről még irni is merészeljen.

De a sok tanulmány s a sok szükséges utánjárás aztán nem is engedett időt arra, hogy minden tehetségét a magyar emigrációnak szentelhesse. Sőt ez időben tán akkor sem szentelte kizárólag ennek, ha ez módjában állhat. Az ő magasan szárnyaló lelke előtt akkor nemcsak az oly gyászosan elbukott magyar ügy állott egyedül. Ott, Londonban, hol a fejlődés nagy kérdései oly roppant embertömegek és szenvedélyek által vannak képviselve, hol a franczia, német, olasz, orosz és lengyel menekültek között a magyar menekültek csak egy részt képeztek s a nemzetek fájdalmai közt a magyar nemzet gyásza sem legnagyobbnak, sem legmélyebbnek nem látszott: ott az eszmékkel küzködő ifju elme, mint Simonyié, könnyen átcsuszamlik, legalább egy időre, azon a vonalon, mely Magyarországot a világtól, a magyar nemzetet az emberiségtől elválasztja s hamarosan hajlandó lehet arra, hogy szivében a honfiérzelem helyét az emberbaráti érzelemnek

Digitized by Google

engedje át. S aztán oly ifju és tekintélytelen férfiunak, mint akkor Simonyi volt, alig lehetett kitérni oly nagy szellemek hatalma elől, mint Hugo Viktor, Louis Blanc, Mazzini és a többiek. Ezek pedig nem a hazafiság szükkörü álláspontját, hanem a világforradalom eszméit képviselték. S képviselték oly szenvedélyességgel, hogy magát Kossuthot nyiltan kiátkozák maguk közül, midőn ez honának és nemzetének szabadságáért III. Napoleonnal tárgyalásokba bocsátkozott.

Simonyi ekkor a magyar emigránsok közül legtöbbnyire Szemerével érintkezett, de gyakran találkozott Pulszkyval, valamint a többi londoni emigránssal is. Ezek pedig mindinkább szaporodtak.

Az 1851-ik év első napjaiban osztrák csapatok vonultak Holsteinba Hamburgon keresztül. E körülmény veszélyezteté hamburgi menekültjeink biztosságát s azért ezek seregestül fölkerekedtek s 1851 január 14-én Londonba érkeztek. Májusban Madarász László és báró Majthényi József érkezett oda, hogy mindkettő Amerikába bujdossék Ujházyhoz, Jowa állam területére. Mindezeket Simonyi fölkereste s ügyükben, a menynyire lehetett, segiteni iparkodott.

Junius 5-én Southamptonbe ment, hol akkor kötött ki Mészáros Lázár kilenczven bujdosó társával. Az őszszel megjött Kossuth, kiutahiai kisérőivel s a deczemberi államcsiny után átjöttek a párisi menekültek is. Simonyi mindezekkel fentartá ugyan az érintkezést esetről-esetre, de azért a nagy forradalmárok klubjainak állandó tagja s ezek tanácskozásainak állandó részese lett. Azt

Digitized by Google

hitte, inkább ezek közt van helye, mint a magyar bujdosók közt. S midőn a nagy forradalmárok és magyar bujdosók közt véleményösszeütközés támadt: Simonyi a nélkül, hogy magyar voltát megtagadná, a forradalmárokkal tartott. Legbensőbb meggyőződése volt ekkor, hogy a magyar nemzet csak úgy vívhatja ki függetlenségét, ha a világforradalom hőseivel tart föltétlenül. S azért, midőn Bem halálának gyászünnepélye 1851 február 11-én megtartatott: Simonyi Ernő elment ez ünnepélyre, noha rajta kivül egyetlen magyar se jelent ott meg. Mert ez ünnepélyt a világforradalmárok rendezék: Louis Blanc, Sawaskiewicz, Berthélemy, Teggia és a többi, a kikkel pedig a magyar emigránsok együtt járni nem akartak. Bemnek, a magyar szabadsághősök egyik legnagyobbikának halála ünnepén tehát csak egyetlen magyar ember volt jelen Londonban, 1851-ik évi február 11-én.

III.

Simonyi mindjárt az első hónapokban bizonyos tekintélyre tett szert az idegen nemzetek menekültjei és forradalmárai közt. Kitünik ez ama jubiláris lakoma lefolyásából, melylyel Londonban 1851 február 24-én a párisi februári forradalom emléke ünnepeltetett meg.

Ez ünnepet a francziák inditványozták, noha ők maguk is két ellenséges táborra voltak — mint említém már — oszolva. Louis Blanc tábora sokkal népesebb volt, mint Ledru Rollin-é, mert a németek, len-

Digitized by Google

gyelek, olaszok nagyobb tömege is amahhoz tartozott. Ledru Rollinék csak egyszerü meghivót bocsátottak ki a lakomára, ellenben Blanc-ék meghivója hatalmas forradalmi manifesztum volt. Ezek nagy konferenciát tartottak s a manifesztum készitésére s a lakoma vezetésére igazgató komitét választottak. E bizottság tagjai valának: Loudolphe, Mihalóczy, Barthélemy, Schopper, Rouchi, Teggia, Louis Blanc, Sawaskiewicz, Waszkovszky, Vidil, Simonyi Ernő és Willich. Ők irták alá azt a manifesztumot, mely Simonyi fordításában magyarul is megjelent s itthon a hirlapokban tétetett közzé. A lakoma megtartatott. 960 forradalmár és menekült jelent meg rajta s köztük többen magyarok is. A világ minden nyelvén mondattak itt tüzes felköszöntő szónoklatok. Magyarul Simonyi Ernő beszélt és Xántus János. Ledru Rollinék lakomája szük körben tartatott meg, de magyarok, köztük Pulszky, ebben is vettek részt.

Simonyi világforradalmi működése körülbelül csak ilynemü élményekből állott. Nem vett ő részt sem Mazzini, sem Blanqui és Louis Blanc összeesküvéseiben, nem irt lázitó kiáltványokat és röpiratokat, de nem is engedé magával elhitetni, hogy a reakcziónak mindinkább elsötétedő napjaiban honának felszabadulása közellévő dolog volna. Külső jelenségekből nekem úgy tetszik, hogy Simonyi minél több időt töltött a nagy tettek, nagy eszmék és nagy szavak világforradalmi hősei közt s minél többször volt alkalma közelről szemlélni a magyar emigráczió szomoru belviszályait

Digitized by Google

s keserü személyeskedéseit: annyival inkább magába vonult s tettvágygyal terhes lelkét annyival inkább tudományos buvárlatoknak engedé át. Már 1851-ben és még inkább 1852-ben kezdé látogatni a British Muzeum könyvtárait s nagy szorgalommal tökéletesité magát az angol és franczia nyelvek ismeretében. A pezsgő és rajongó forradalmi szellem a tudományok néma buvárlatát s a könyvtárak dohos levegőjét nem igen szereti és Simonyi Ernővel forradalmi téren 1859-ig nem is találkozunk. Nem, még csak a magyar emigráczió kebelében sem.

Levelezéseit a »Magyar Hirlap«-nál 1853-ik év folyamán már megszüntette. E lapra napról-napra jobban ügyelt a rendőrség s Szilágyinak nagyon sok baja volt párisi, londoni, brüszszeli és berlini levelei miatt, melyet bujdosók küldtek neki. Hogy a kormányt kiengesztelje, ilyenkor egy-egy ellenséges czikket közölt Kossuth ellen, vagy lenyomatá a »Times«-nak egy-egy Kossuthot piszkoló vezérczikkét. Természetes, hogy ily előzmények után lapjában a függetlenségi harcz férfiai többé nem írhattak. A lap 1854 elején különben is egészen hivatalos lappá alakult át.

A bridgewateri állomást 1853-ban foglalta el s itt egész lélekkel neki feküdt növendékei oktatásának. Üres ideje e mellett természetesen elég maradt. De ő ez időt kitünően használta fel. Sétái gyakran a tengerpartra vezették. A bristoli öböl igen szép itt s a tenger faunája gazdag. Simonyi tanulmányozá e faunát s ez időben gyönyörü tengeri kagyló-gyüjteményt állitott

Digitized by Google

össze, mely ugyan még most is Angliában van, de a melyet kár volna haza nem hozatni. Bármely vidéki nagyobb tanintézet nagy nyereségnek tarthatná ennek birtokát. Ezen kivül tüzetesen foglalkozott földtannal és vegyészettel s e tudományoknak csakhamar gyakorlati hasznát is látta. Ugyanitt kezdé olvasni az angol és német remekirók műveit s politikusaink közt alig van egy is, ki a klasszikus római, az angol, a német és a spanyol költészeti irodalomban járatosabb volna, mint volt Simonyi. A spanyol és olasz nyelvet később 1859 után sajátitá el.

Ötödfél évig, 1857 végeig volt Payne családjánál. Ez idő alatt fölnevelte a legidősb fiut s e közben jelentékeny utazásokat is tett. Növendékével átment Párisba is s ott az École des mines, Collége de France, Jardin des Plantes és a Sorbonne előadásaira rendesen bejárt s különösen a geológiában alapos készültségre tett szert. Csinos geológiai gyüjteményt is szerzett, melyet azonban hazajövetelekor szintén nem hozott magával. Kagylógyüjteményével együtt most is útra készen van becsomagolva Shetfieldben.

Már első londoni tartózkodása alatt bejárt a brit muzeumba, melynek könyv- és kézirattári gyüjteményeit különösen hazánk története szempontjából alapos vizsgálat alá vette. E könyvtárról érdekes tanulmányt is irt, mely magyar történelmi okmánytára első kötetében van közölve. Kutatásait kiterjesztette Edinburgra is s ott az egyetemi könyvtárt s az Advocates Libraryt vizsgálta át.

Digitized by Google

Magának természetesen nem volt ideje a másolatokat végezni, tartott tehát jelentékeny költséggel másolókat. Az angol és franczia szövegü diplomákat leforditotta magyarra s úgy vette fel gyüjteményébe két nyelven. Minden gyüjteményt bibliografikailag is leírt úgy, a miként találta. Gyüjteményének I. kötete a Magyar akadémia kiadásában 1859-ben jelent meg s nagyérdekü közleményeket tartalmaz 1521 és 1717 közti időből.

A második kötet 1875-ben jelent meg. Vagyis ez voltaképen meg sem jelent. Ez is kiszedetett az akadémia kiadásában, de sok másolási és sajtóhibával levén tele, gondos korrektura nélkül kiadható nem volt. Ám e korrekturát már bokros politikai teendői miatt nem teljesitheté, az akadémia pedig a helyett, hogy segitségére sietett volna, a szedés széthányatását rendelte el mintegy öt évi heverés után. Szerencsére néhány történészünk, nehogy a becses anyag, mely szakférfiak által így is használható, végkép elveszszen, hatvan példány kefelevonatot megőrzött, s ezekből néhány könyvtárnak adott egy-egy példányt.

Ugyanezen időben gyüjté Rákóczi kora okmánytárát is. Ez két kötetben s pedig vaskos kötetben jelent meg: Angol diplomácziai iratok II. Rákóczi Ferencz korából czímmel. Az első kötet 1871-ben előbeszéddel, a második kötet 1873-ban előbeszéd nélkül. E gyüjteményekkel a magyar történelem kutató irodalmában megörökité nevét.

Midőn Payne családjánál betölté feladatát: akkor

Digitized by Google

ugyan Bridgewaterben mister Browne czementgyárában keresett és talált foglalkozást, és pedig mint a gyár vegyésze. Ez állásban azonban nem sokáig maradt. A vegyészetben ugyan oly mértékben, mint a czementgyárhoz szükséges, teljesen jártas, sőt ügyes volt, de ő mechanikus munkánál már sokkal többre érezte magát képesnek és méltán s azért csakhamar Board czementgyárához ment át művezetőnek.

Itt s így foglalkozott az 1858-ik év tavaszáig. Elképzelhetjük, hogy a magas műveltségü férfiu lelkét e foglalkozás ki nem elégitheté. A ki honának multjával, a politikának és nemzetgazdaságnak legnehezebb elméleti kérdéseivel már előszeretettel s komoly alapossággal tudott foglalkozni, a ki a művelt világ legmagasb költészeti irodalmaiban kereste és találta élveit: annak czementgyár igazgatása, gépszerü munkások százaival való vesződség, gyárgépek zakatolása nem lehetett oly foglalkozás, mely lelkének minden vágyát betöltötte volna. Kivált mikor állása még a teljes függetlenséget is nélkülözte. Felhasználta tehát a legelső alkalmat az ettől való szabadulásra s a mint elég tőkét gyüjtött, átment Bristolba s ott magának fényképészeti műtermet rendezett be, ez iparág elég jövedelmezőnek mutatkozván az időben.

Itt sem maradhatott sok ideig. Egy sajátságos eset, mely kedélyére óriási hatással volt, arra kényszerité, hogy Bristolt hagyja el. S azért műtermét feloszlatá s másutt keresett és talált alkalmazást. Olyat, mely neki tisztes jövedelmet biztositott s mely utazási

Digitized by Google

vágyát is kielégitheté. Volt Londonban egy gazdag gyáros és kereskedő czég, Mapin háza, melynek Sheffieldben volt óriási aczélgyára. E gyárnál fogadott el utazó ügynöki állomást Angliára és a kontinensre s később 1862-ben e gyárnak lett párisi főügynöke, üzleti köre kiterjedvén e minőségben Franczia-, Spanyol- és Olaszországra.

Mint utazó ügynök több gyárat és czéget is képviselt, a mennyiben ez főnöke üzleti érdekeivel nem ellenkezett. Nagy utazásokat tett. Talán egyetlen magyar ember se barangolta be Európát annyira, mint ő. Szigoru lelkiismeretessége is készteté erre, hogy megbizójának érdekét minél jobban előmozditsa, de tudományszomja is folyton hajtotta előre. Ő maga irja egy polemiájában, hogy Lisszabontól Szentpétervárig mindenütt járt ama gyárak érdekében, melyeket képviselt. S hozzá teszi, hogy e foglalkozás tekintélyes jövedelmet s kényelmes állást biztositott neki.

Mindenütt, a hol járt, az üzleti érdekek előmozditása mellett törekedett a történelmi, néprajzi, művészeti s kivált közgazdasági és kivált művelődéstörténeti momentumokkal s a nevezetesebb személyiségekkel megismerkedni. Ha beszélgettünk vele s ha kedélye megnyilt: gazdag tapasztalatainak, mély észleleteinek bősége meglepett. Mindenkivel anyanyelvén beszélt. A magyaron kivül a latin, német, tót, franczia, olasz, angol, spanyol nyelveket beszélte. Mindent látott, mindent tudott, minden nevezetesebb várost jól ismert; — mint gazdag könyvtár: akként tudott mindenről felvilágositani. S nem-

Digitized by Google

csak utazási tapasztalatok, hanem a politikai és közgazdasági téren, mély tanulmány alapján is. Az angol parlament tárgyalásait Magyarországon senki se ismerte oly jól, miként ő. Minden törvényhozási kérdésnek ismerte modern-kori történetét s nyilvánosságra jutott úti vázlatja igazolja, hogy ő minden kérdésnek egyszersmind multjával is foglalkozott.

Utazásaiból egyetlen kicsike részt írt meg.

IV.

1859-ben mint házának utazó ügynöke Olaszországban járt. Ekkor ismerkedett meg Helfy Ignáczczal is kihez haláláig a legbensőbb barátság érzelmei kapcsolák. Ekkor jelentkezett ujra Kossuthnál, 1851 óta először s ekkor már erős hajlamot érzett magában Kossuth terveihez csatlakozni, noha a Magyarország felszabadítására mutatkozó esélyek mérlegelésében még aligha tudott erősen bonczoló elméje végleg megállapodni.

A magyar emigráczió köreiben kezdettől fogva három irány létezett e kérdésben.

Az egyik irány, melynek gróf Andrássy, Bittó, Gorove, gróf Eszterházy Pál s többen állottak élén, az uralkodóházzal való föltétlen kibékülés alapján belső alkuval törekedett az ország alkotmányos önállását visszaszerezni. Ezek Kossuthtal hamar megszakiták az összeköttetést, haza jöttek még az ötvenes években s Deák

Digitized by Google

mögött kerestek állást, szerepkört. Simonyi ezt az irányt föltétlenül kárhoztatá.

A második irány, melyhez Simonyi s az Amerikába kibujdosottak nagy része tartozott, a magyar nemzetet az általános vagy forradalmi iskola hívei közé óhajtotta besorozni. Ez iskola föltétlenül antimonarchikus volt s vezetői tiszta republikánusok, sőt szoczialisták is valának. A magyar ügyet ők a szabadság és emberi haladás egyik kérdésének tekintették, belőle a történeti jogot kizárták s benne a nemzeti ügyről nem vettek tudomást. Kossuth ez iránynyal nem tartott egy pillanatig sem.

A harmadik irány Kossuth iránya volt, mely a dinasztia kérdésében forradalmi, Magyarország szabadsága és integritása kérdésében történelmi és legitim volt, s mely az európai hatalmakkal való szövetkezés utján, mint egykor Bethlen és II. Rákóczi Ferencz, törekedett a nemzet állami függetlenségét visszavívni.

Simonyi kételyeket táplált ez irány sikere iránt és sem a franczia, sem az olasz, sem a porosz fejedelemben nem tudott bízni teljesen. Azonban Kossuthtal szemben nem is akart, nem is tudott volna propagandát csinálni személyesen s azért 1859-ben fölvetette azt az eszmét, hogy a magyar emigráczió tagjai Keletről, Amerikából s Európából jöjjenek össze egy nagy kongresszusra Angliában, állapitsák meg közösen politikájuk irányát s erről ünnepélyes manifesztumban értesitsék mind a magyar nemzetet, mind Európa hatalmait.

Kossuthtal magával megbeszélte-e nézetét személye-

Digitized by Google

sen, nem tudom. Sok emigránssal közölte ezt. De e nézet nem jutott érvényre, valószinüleg Kossuth nem akarta. Letett tehát róla Simonyi is, sőt ez eszméjének elhangzása után föltétlenül hozzá csatlakozott Kossuth irányához s maga is beállott az olaszországi magyar légióba, melynek tagja is maradt 1860-ig. Nem oly tagja azonban, hogy benne maradt volna a tétlenség és pihenés napjaiban is. Fentartá gyárának kereskedelmi képviseletét. Jelszava volt: harczolni, mikor kell, de azonkivül dolgozni és megélni saját emberségéből. Demokratának s oly önérzetes férfiunak, mint ő, más életprogrammja nem is lehetett.

1860-ban ujra tett egy utazást Spanyol- és Franczia-országban s 61 elején ez utóbbi helyen kapta azt a tudósitást, hogy a 61-iki országgyülésre a privigyei nyitramegyei kerület őt megválasztotta képviselőjének. Nem bizott ugyan ez országgyülés működésének sikerében, mindamellett agyában megfordult a hazatérés gondolata s ezt több emigráns társával közölte is.

Közölte Pulszkyval is, kit e végből személyesen felkeresett 1861 április havában Florenczben, kérdezvén tőle, miként lehetne salvus conductust szerezni a hazamenetelre. Pulszky, szintén megválasztott képviselő, mutatá neki báró Vay Miklós kanczellárnak levelét, melyet ez Bécsből hozzá ép e kérdésben feleletül intézett. Báró Vay azt irá, hogy a bécsi kormány nézete szerint a képviselőknek a magyar alkotmány alapján megvan ugyan salvus conductusuk az országgyülésen s ezt megelőzőleg és ennek bezárása után 30 napig, de csakis

Digitized by Google

Magyarországon; miután pedig Ausztriát sem a magyar alkotmány, sem a képviselők immunitási joga nem kötelezi: ám lássák az emigránsok, miként őrizhetik meg személyes biztosságukat az osztrák hatóságokkal szemben.

E felelet természetesen nem volt egyéb, mint kelepcze. Teleki László drezdai elfogatása élénk intő példa volt.

Igaz, hogy Törökországon s Romániân át az osztrák határ kikerülésével be lehetett volna jutni: ámde ki bizhatott volna Couzának, sőt a bécsi kormánynak is jóhiszemüségében, s miként történhetett volna a visszatérés? Simonyi nem is gondolkodott tovább a dolgon, letett egészen a hazajövetelről.

Ez év végén ujra Bridgewaterben találjuk őt Payne vendégszerető házában. Itt és ekkor fejezte be magyar történeti okmánytárának második kötetét.

A következő évnek, 1862-nek folyamán Párisba tette át lakását állandóan, a mennyiben ez volt főügynökségi telepe. Utazásait innen is folytatta, noha főügynöki minőségében már voltak vidéki ügynökei is tetemes számmal. Ez állás már tekintélyes évi jövedelmet: 25—40 ezer frankot biztositott neki 1868-ig. Addig tudniillik, mig haza nem jött, hogy törvényhozói állását elfoglalja.

E helyzetet nem zavarta meg az 1866-iki porosz-osztrák háboru sem, noha ő akkor elhagyta Párist s Kossuthhoz, majd a Klapka-légióhoz csatlakozott. Érdekesen jellemzi erős elhatározását s gyakorlati gondolkozását, de egyuttal hazafiasságát is ekkor egy kis esemény.

Digitized by Google

A königgrätzi csata után a fegyverszünet pár nap mulva megköttetett. Ennek daczára azonban Klapka légiója, mely már akkor a határon állott, nem szüntette meg működését, hanem vonult előre s részben be is jött a határokon. Simonyi a seregnél volt, de a mint a fegyverszünet megkötéséről értesült, rögtön kijelenté, hogy ő nem megy tovább egy lépéssel sem előre. »A legnagyobb bűnnek tartanám — úgymond — e kalandot. A fegyverszünetet béke követi, az osztrák túlnyomó erőt küld ellenünk, a porosz cserben hagy s embereink haszon nélküli áldozatokká válnak az osztrák kezében.« E felvidéki betörésben természetesen nagy hasznát vették volna az ő helyi ismereteinek, kecsegtették is Klapka környezetében mindennel, ő megfordult, ott hagyta a csapatot s Berlinbe ment, hol ezt maga beszélte el Irányi Dánielnek. A következő napokban Klapkáék is belátták Simonyi elhatározásának helyességét.

Az a körülmény, hogy a prágai béke után mind a porosz, mind a franczia, mind az olasz udvar cserben hagyta a magyar ügyet, továbbá az 1867-ben létrejött kiegyezés, megsemmisitő hatást idézett elő az emigráczióban. Ennek minden szervezete felbomlott, miután fennállásának közeli és konkrét czélja nem volt többé, a távol fekvő és bizonytalan jövőnek reményei pedig többé a bujdosók társaságát nem voltak képesek együtt tartani. Haza jöttek tehát mindazok, kik társadalmilag nem vertek gyökeret külföldön. Haza jöttek és részben föltétlenül elfogadták a kiegyezést s a Deák-párthoz

Digitized by Google

csatlakoztak, mint Klapka, Pulszky, Türr, Horváth Mihály stb.; részben a balközépen foglaltak helyet, hogy a kiegyezést lassankint fogadják el, de mégis elfogadják úgy, a hogy van, mint Perczel Mór, Ludvigh, Csernátony s még néhányan.

Három férfiu volt köztük, kik a kiegyezés által alkotott uj alkotmányos állapotra ráléptek ugyan, de nem azért, hogy azt elfogadják, hanem azért, hogy legyen működési alapjuk, melyen állva épen ezen állapot gyökeres megváltoztatásával az ország államjogi önállóságát kivívják. Ezek: Irányi Dániel, Helfy Ignácz és Simonyi Ernő.

Kossuth, mindannyiak vezére egykor s az eszményi függetlenségnek jelképe mindenha, egyedül maradt, mint az uj állapotnak élő tagadása.

Kezdetben Simonyi se akart bejönni. Vagy ha akart is, nem kizárólag politikai működés volt czélja. Sőt sokan azt hitték és hiszik ma is, hogy ő is hajlandó volt kezdetben a 67-iki kiegyezést elfogadni s hogy ettől csakis az első kormány rideg, visszautasitó magaviselete riasztotta el.

Tizennégy év óta folytatott egész működése ellenkezik e feltevéssel. Beszédeiben és irataiban én kerestem nyomát annak, mi igazolhatná e feltevést. Nem találtam sehol. Lapjában, a »Szombati Lapok«-ban, Deákról jelent ugyan meg egy biráló tanulmány név nélkül, melyben azt mondja az iró, hogy kezdetben ő is híve volt Deáknak, de e névtelen közleménynek, mint illetékes férfiak mondják, nem is a szerkesztő Simonyi

Digitized by Google

Ernő, hanem Pétery Károly volt irója, egy korán elhunyt tehetséges publiczista és képviselő.

Irányitól tudom azt, hogy a kiegyezés megtörténte után 1867-ben ő összejött Simonyival Párisban és Simonyi kifejezte azt az óhajtást, vajha Kossuth személyesen nyilatkoznék a kiegyezés tényéről s világositaná fel a nemzetet az álláspontról, melyet a kiegyezéssel szemben elfoglal. Irányi megjegyzé, hogy ez kissé késő, noha nézete szerint is czélszerü volna. Együtt elmentek Kossuthhoz s ott Simonyi ismétlé nézetét és óhajtását. Első pillanatban maga Kossuth is késönek tartott ilynemü nyilatkozatot s megjegyzé azt is, hogy az ő álláspontját mindenki ismeri a hazában. Mindamellett Simonyi és Irányi érveire elhatározá, hogy nyilatkozni fog és pedig Deák Ferenczhez intézendő nyilt levél alakjában. Igy és ekkor jött létre ama páratlan manifesztum, mely oly óriási hatást keltett akkor a nemzetben a kiegyezésnek mind hivei, mind ellenzői közt.

Az emlitett feltevés egyébiránt valószinüleg onnan eredt, hogy Simonyi hazajötte után is kereskedelmi megbizottja akart az angol háznak maradni s ezért mindent elkövetett, hogy házának gyártmányaira Magyarországon, sőt a magyar kormánynál is vevőket keressen. Sineket s egyéb vasuti felszerelvényeket ajánlott eladásra Lónyay pénzügyminiszternek, Hollán közlekedési államtitkárnak s egyebeknek. Az emberek e tényből frivol erkölcsérzettel úgy okoskodtak, hogy Simonyi értékesiteni akarja politikai pártállását.

Digitized by Google

Silány felfogás, melynek alaptalanságát maga Simonyi Ernő mutatja ki egy 1872-ik évi augusztus 31-én kelt nyilatkozatában. Kifejté itt, hogy a tisztességes kereskedelmi üzlet nem ellenkezik a politikai pártállással s hogy ő felajánlott áruczikkeivel nem magának és nem megbizójának, hanem az országnak akart jó üzletet csinálni. Úgy vélekedett — mondá — hogy a mit idegenek idegen országban megtettek vele, hogy tudniillik saját hasznukra vele üzleti viszonyba léptek: azt itthon saját honfitársai, sőt épen a kormány férfiai sokkal inkább megteszik, ha meggyőződnek arról, hogy az angol gyártmányok olcsóbbak is, jobbak is, mint az osztrákok.

Csalódott.

A magyar társadalom messze van még a demokraczziától s aztán némely államférfi Magyarországon az üzletben politikát s a politikában üzletet szokott csinálni. Ez az, a mit Simonyi Ernő a külföldön meg nem tanult.

V.

1868-ik év május hó közepén jött haza Párisból már mint megválasztott képviselő. Baranya vármegyének német-üröghi vagy később úgynevezett szaláutai kerülete tisztelte meg mint távollevőt bizalmával. Megbizó levele április 22-én adatott be, választása ugyane hó 29-én igazoltatott s május hó 28-án már felszólalt a képviselőházban.

Digitized by Google

Napirenden volt a Poroszországgal kötött vám- és kereskedelmi szerződés beczikkelyezéséről szóló törvényjavaslat. Az ülésszaknak vége felé járt már az idő, képviselők nem voltak jelen nagy számmal, a szónokokat nem hallgatták figyelemmel. Hozzá épen nem kötöttek az ellenkező pártok nagy várakozást, alig ismerték névről is, személyesen pedig egyáltalán nem. S aztán szélsőbali képviselőtől épenséggel nem várták, hogy oly kérdésről, melynek tárgya nemzetközi vám- és kereskedelmi szerződés, szakavatottan, tüzetesen tudna szólani. Az akkori szélsőbal főleg csak államjogi és közjogi természetü tárgyaknál szokott felszólalni, felszólalásai rendszerint általánosságok körében mozogtak s bizonyos stereotip szólamokkal voltak teletömve. A beszédeket, ha bennük személyekre vonatkozó erőteljes kifejezések hiányoztak, nem igen szokták figyelemmel meghallgatni. Nem lehet tehát csodálni, ha Simonyi Ernő első beszédét általános figyelmetlenség és zajongás közt volt kénytelen megtartani.

S e beszéd mégis megmutatá, hogy a szónok nem közönséges tehetség, hogy a kérdéshez tüzetesen és szakavatottan szól, s hogy benne a szélsőbal uj és nagy erőt nyert, mely e pártnak parlamenti működésére elhatározó befolyást fog gyakorolni.

Pártján kivül talán csak maga Deák Ferencz hallgatta egész figyelemmel. Jellemző, hogy a mikor a beszéd végével Gorove szakminiszter oda lépett Deákhoz s ennek mondá: »Milyen bolondságokat beszél ez az ember«, Deák hidegen mondá neki:

Digitized by Google

— Én pedig azt mondom, hogy ettől az embertől valamennyien sokat tanulhattok.

Ettől kezdve tagja volt minden országgyülésnek. Az 1869-iki és 1872-iki országgyülésre szintén a németüröghi, az 1875-ikire a szentesi kerület választá meg. Népszerüsége oly nagy lett lassankint, hogy az 1878-iki országgyülésre három kerületben is megválasztották, úgymint Szentesen, Szegeden és Debreczenben. Utóbbi helyen épen magát a miniszterelnököt Tisza Kálmánt buktatta meg s azért e kerületet képviselte ez országgyülésen, valamint a most folyó 1881-ikin is haláláig.

Már az 1865-iki országgyülés utolsó idejében pártját uj parlameti eljárásra bírta. Eddig e párt, mint főleg a balközép is, rendszeresen negativ álláspontot foglalt el a Deák-párttal szemközt. Eszmék nem hiányoztak ugyan nála, de megelégedett azzal, hogy ezeket a kormány javaslatainak birálata közben töredékesen rendszertelenül adta elő. Simonyi nem helyeslé e taktikát.

Ő azt mondá s nem egyszer mondá, hogy puszta tagadással többséget szerezni soha nem lehet, s hogy a pártnak nem szabad pusztán az államjogi és közjogi kérdések általánosságaira szoritkozni, hanem az állami élet mindennapi kérdéseiben is folyton állást kell foglalni. És pedig határozottan formulázott eszmékkel, rendszeresen kidolgozott javaslatokkal. Nem elég — szerinte — a nemzetnek azt tudni, hogy a szélsőbal mit nem akar, hanem tudni kell azt is, hogy valósággal mit akar, hogy tájékozva legyen az iránt, vajjon a belpolitikai szerves kérdésekben, pénzügy, adópolitika,

Digitized by Google

közigazgatás, kulturális ügyekben, nemzetiségi, egyházi és közoktatási téren minő politikát követne a szélsőbal, ha többségre jutva, a korona által az ország kormányzatával megbizatnék.

Uj hang, eddig szokatlan eszmeáramlat volt ez a régi szélsőbalnál, de Simonyi nem minden vita és nehézség nélkül, diadalra tudta juttatni eszméit.

Ő maga csakhamar még az 1868-ik év nyarán rendszeresen dolgozott ki törvényjavaslatot a katonai bíróságokról s ezt még ez országgyülésen benyujtá. A következő országgyülésen s 75-ig folytonosan ő terjeszté elő a párt válaszfelirati javaslatait s ezekben a párt részéről folyton határozott, részletes pozitiv programmot adott elő nemcsak az államjogi, hanem a belpolitikai kérdésekről is. Sőt Helfy Ignáczczal együtt 1872-ben a következő évre óriási munkával részletesen kidolgozott költségvetési javaslatot is terjesztett elő a pénzügyi bizottságban. Ily szakadatlan munkássággal jelentékeny tehetségnek s gazdag törvényhozási ismereteknek birtokában csakhamar pártjának mindenki által elismert vezérévé vált.

A 69-iki országgyülésen mindjárt az első ülésszakban megválasztatott a vasuti és jegybankügyi bizottságnak valamint a közalapok és alapítványok jogi természetének megvizsgálására kiküldött bizottságnak tagjává. Később a képviselőház pénzügyi bizottságának lett állandó tagja. Mind e bizottságok, valamint a Deákpárt idejében rendszeresen működő osztályok tanácskozásaiban folytonosan részt vett s tanulságos, néha nyo-

Digitized by Google

matékos szavát mindenütt fölemelte. Nagy szellemi erők voltak akkor a Deák-párton, de a legnagyobbak is tisztelték s egész figyelmükre méltatták észrevételeit. Éles, bonczoló elmére, nagy kritikai tehetségre, sokoldalu tanulmányra mutattak ezek folyton. Ezen kivül a parlamenti tárgyalásokon is mindig részt vett s 1868 óta alig merült fel 1880-ig nagy kérdés, melyhez kimeritőleg, gyakran a képviselőház osztatlan figyelme közt, ne szólott volna.

Erkölcsi bátorsága a vakmerőséggel volt határos. A korrupcziót minden jelenségében engesztelhetlenül üldözé s e miatt nem egyszer keserü személyes összeütközései valának, melyek pár esetben lovagias uton voltak csak elintézhetők. A Lónyay-kabinetet gyakran hevesen megtámadta parlamentben, sajtóban, választási népgyüléseken egyaránt. 1873-ban a keleti vasut visszaéléseinek kérdésében Szlávy miniszterelnökkel volt keserü összeszólalkozása. Midőn Deák meghalt s a nemzetben a részvétnek eddig még soha nem tapasztalt demonstrácziói támadtak: ő ez áramlat ellenére nem hallgatá el a legkeményebb kritikát, mely valaha államférfi és működése fölött elhangzott. S midőn Bosznia okkupácziója végrehajtatott s ez az 1878-iki országgyülés elején szóba jött, harsány hangon mondá, hogy Andrássy grófot ezért fel kell akasztani.

Mindezt erkölcsi bátorságának jelzésére hozom fel, a nélkül, hogy minden felszólalását helyeseltem vagy minden nézetét osztottam volna. Működésének jellemzését különben is utolsó czikkemre hagyom.

Digitized by Google

Parlamenti szereplése mellett jelentékeny publiczistikai működése is volt. Az 1870-ik évben kevés ideig szerkesztője volt a »Magyar Ujság«-nak, de folyton írt, noha később betegsége sulyosodtával mind ritkábban, pártjának többi közlönyében is.

1872 elején maga adott ki s szerkesztett egy heti lapot »Szombati Lapok« név alatt. Angol minta állott szeme előtt, feledvén, hogy nálunk angol irói kar és angol olvasó közönség nincs. E lapnál Mende Bódog, Pétery Károly, Mezei Ernő, a szépirodalmi részben Degré Alajos voltak munkatársai. Czikkei névtelenül közöltettek. Volt egy rovata «Szabad a vásár« czím alatt, melyben különösen a korrupcziót s annak egyes eseteit és személyeit ostorozá szakadatlanul, éveken át. E lap névleges szerkesztését 1772 október elején Mende Bódogra bízta, de czikkeivel azontúl is támogatá. 1874-ben szünt meg, vagyis alakult át e lap Mende lapjává és tulajdonává.

1874 tavaszán belső alakulás s uj szervezkedés jött létre a szélsőbal kebelében. Eddig egy pártot képezett mindenki, ki a szélsőbalhoz tartozott, bár némi nézeteltérések miatt gyakran élénk viták fejlődtek ki a pártkör tanácskozásaiban. Egyik árnyalatot Irányi képviselé barátaival együtt, mely pozitive hangsulyozá programmjában a perszonális-unió elvét s mely magát negyvennyolczas pártnak nevezé. A másik árnyalat élén Simonyi Ernő állott, mely a perszonális-unió elvét ugyan nem zárta ki, de elengedhetlen föltételül sem köté ki. 74-ben uj elemek, uj férfiak jöttek a párthoz, az úgynevezett

Digitized by Google

elvhű balközépiek: Gubody, Ugron, Csávolszky, Duka Ferencz, Szluha stb. Élénk viták után ekkor alakult mai nevén és alakjában a függetlenségi párt s egy 1874 május 17-én tartott országos népgyülés helyeslé azt. Irányi és barátai kezdetben s néhány éven át külön klubbot tartottak fenn s a függetlenségi párt vezérlete most már egészen Simonyi Ernőre maradt, melynek fáradalmait azonban különösen Helfy Ignácz osztá meg vele.

A közérzületnek amaz óriási föllendülését, melyet a legutóbbi török-orosz háboru alatt 1876-tól 1878-ig átéltünk, ez uj alakjában vezette már a függetlenségi párt s illetőleg Simonyi Ernő. Bár hanyatló egészséggel s mindinkább elkomoruló kedélylyel, mégis lankadatlanul megállott a mozgalom élén. Ama nagy, a külföldön is feltünt népgyülések, melyek 1877-ben és 1878-ban úgy felvillanyozták a közvéleményt, mind közreműködésével, sőt részben vezetésével tartattak. Tudtával, tanácsával, közreműködésével készittetett elő ama székely vállalat is, melynek czélja lett volna Romániába rontani s az oroszok szállitó vasutvonalát megsemmisiteni s ekként a plevnai hősöknek közvetve segitségül jönni. Ő vezette pártja részéről a 78-iki választásokat is, melyek az addig oly kisded függetlenségi pártnak tagjait megkétszerezék.

Ezek voltak utolsó nagyobb politikai cselekményei. A 78-iki országgyülésen még felszólalt néhányszor s bár szelleme erős, de hangja és alakja már megtört. Akaratereje még a régi, de idegeit már halálos kór zsibbasztá el!

Digitized by Google

VI.

Abból, a mi Simonyi élettörténetének nevezhető, e rövid vázlatban már csak keveset kell megérintenem.

Nagyon szerény vagyonnal jött ő be az országba. Lassan gyűjtögetett tőkepénzét a gödi nyári lakba fektette, mely Váczon innen, a budapest—bécsi vasut egyik állomásán fekszik, gyönyörű kilátással a Dunára s az átellenben fekvő szentendrei hegyekre. Ide hozta könyvtárát s tudományos gyűjteményeit is. Könyvtára, melyet szintén külföldön gyűjtött, hét ezer forintba került. Itt élt ő mintegy hét éven keresztül. Innen járt be a képviselőházi ülésekre s itt keresték őt fel gyakran barátai, kiket mindig gazdag vendégszeretettel fogadott.

Lakása és háztartása nem állott arányban sem vagyoni állásával, sem jövedelmeivel, melyek túlnyomó része képviselői napdijaiból állott. De nem könnyelműség, hanem a hazai viszonyok nem ismerése vezette őt félre. Angol kereskedelmi házának franczia és olasz képviseletét barátjának, Helfy Ignácznak adta át, ki 1868-ban még kinn maradt s csak két év mulva jött haza, mint szintén már megválasztott képviselő s ő maga megtartá ama sheffieldi gyárnak magyarországi és ausztriai képviseletét. Azt hitte, hogy a politikai pártállással összeférhető e tisztes foglalkozás hoz neki évenkint akkora jövedelmet, a mekkora külföldön is megszokott háztartásának igényeit teljesen fedezendi.

Nem ugy történt. 1872-ben maga irja meg egyik

Digitized by Google

nyilatkozatában, hogy a magyar kormány s az ennek befolyása alatt álló vállalatok visszautasítólag bántak vele s inkább drága és selejtes árúczikkeket rendeltek, mintsem az ő ajánlatát, mint szélsőbali politikusét, elfogadták volna. A osztrák vasutak nagy megrendeléseket tettek nála, a magyarországiak nem. Sőt megtörtént, hogy itt Budapesten a svájczi vaggongyár és a belga gépgyár tetemes értéket rendeltek nála, de a mint ezek az állam kezére kerültek, azontúl nála minden megrendelést megszüntettek, természetesen kárával magának az államnak is.

Mindez őt rendkívül elkedvetleníté. Anyagi zavarok kezdék őt fenyegetni. Egyik alapitója s igazgatója lett a pesti cottage épitő-társaságnak. A pesti munkás osztálynak s szegényebb kézműiparosoknak szándékozott olcsó lakásokat épiteni. Ez volt e társaság czélja. Az 1873-ban bekövetkezett óriási hitelválság ezt a vállalatot is megrendíté vagy legalább a virágzásban megakadályozá.

Ezekhez járúlt régóta meggyökeresedett betegségének mindinkább előre való fejlődése. A különben is komoly férfiúnak kedélye lassankint elborúlt. Anyagi baj s betegség-roncsolta idegzet szövetkezett lelkének derültsége ellen. Anyag és szellem, test és lélek nem függetlenek egymástól. Egyiknek ereje a másiknak erejét fokozza, egyiknek bénúlása megbénítja a másikat. Elméjének ereje nem gyöngűlt, ez áll ellent legtovább a sors viszontagságinak s a test gyarlóságának, de hangúlata komorrá változott. Az 1875-ik év végén kezdett arról gondol-

Digitized by Google

kozni, hogy nyomasztó bajai ellen ismét a külföldre fog menekülni. S e gondolat annyival inkább kínozá őt, mert a 75-iki fuzióval eszméinek győzelme is a kietlen távolba taszíttatott. Ő legalább azt hivé, s mindig mély keserűséggel nyilatkozott arról a tényről, hogy a mikor a Deákpárt kész volt már lemondani s a tért a közjogi ellenzéknek átadni: akkor a közjogi ellenzék hatalmasabb árnyalata, a balközép mondott le elveiről szükség nélkül és föltétlenül, sőt csak azért, hogy sokkal roszszabb kiadásban, benső hit és külső eredmény nélkül folytassa a régi kormányok politikáját.

Ekkor álltak össze barátai, hogy az anyagi zavartól megmentsék őt. Mocsáry Lajos buzgó fáradalmainak, de egyúttal áldozatkészségének is sikerült ez. Az áldozatban vele egyenlő részt vettek Sembery István, Fornszek Sándor, Ragályi Nándor saját pártjából. De a készség nemcsak saját pártjában nyilatkozott erre. Voltak barátai, jellemének s elméjének tisztelői a vele szemközt álló pártban is, kik szintén tiszteletreméltó előzékenységgel siettek a kiváló férfiú nyugalmát visszaszerezni. Hosszú a névsor, melyből Somssich Pál, Samassa érsek, Szitányi, Andaházy nevei jutnak eszembe. Megérdemlik a jók hálás elismerését. Nemcsak nálunk fordúlt elő ilyen eset. Angliában Foxot kétszer is kisegíték hasonló bajból barátai. Lamartinenak a nemzet adott nagy összeget s e tény egyik államférfi jellemére se vetett homályt soha. Én elhallgathattam volna e tényt, a nemzet ugy se tudta, mert nyilvánosságra soha nem jött. De nem akartam elhallgatni. Élettörténeté-

Digitized by Google

hez tartozik a megboldogúltnak s aztán a barátságnak oly ritkán előfordúló nemes ténye ez, hogy semmi okot se láttam arra, miért hallgassam el.

Ezzel befejeztem a kis vázlatot, melyet Simonyi életéről akartam közleni. Még csak írói és szónoki működéséről s működésének jelleméről akarok pár megjegyzést tenni.

Simonyi Ernő szoros értelemben vett írónak nem tekinthető, vagy legalább nálunk nem tekintetik. Írói működése főleg hirlapi czikkekben nyilvánúlt. Ám hirlapi czikkek irása nálunk iróvá nem kvalifikál senkit. Irodalmi társaságainknak, az akadémiának, a Kisfaludy társaságnak hivatalos nézete ez. Másod, harmadrangú költő egy kis kötetnyi verssel vagy novellával vagy pár, többé-kevésbbé sikerűlt színművel rögtön hivatalosan fölvétetik a Parnasszusra. De a ki csak politikai publiczista: annak ott helye nincs. B. Kemény, Falk, Török János, báró Kaas s 48 előtt Kossuth, gróf Dessewffy Aurél pusztán politikai czikkekkel is jobban fejlesztek a nyelvet, jobban gazdagíták annak szépségeit s hatalmasabban növeszték a nemzet értelmi erejét, mint legtöbb költőnk vagy beszélyírónk. Lángész, tanúlmány, munkaszeretet, gondolatok gazdagsága több volt bennük, mint belletrisztikai iróink legtöbbjében. S mégis mindezek publiczistikai működése, a mennyiben az politikai czikkek írására szorítkozott, éltükben alig ismertetett el hivatalosan s holtuk után alig jegyeztetett s jegyeztetik föl az irodalomtörténet örök táblájára. E sorsot megosztja velük Simonyi Ernő is. Őt a nevezettek

Digitized by Google

egyikével se akarom összemérni, de jelentékeny publiczistának tartom.

Hogy a politikai czikkirást nálunk csak igy veszik vagyis inkább igy nem veszik számba, annak egyik oka ugynevezett irodalmi köreink léhaságában keresendő. Francziaországban is napi-érdekü a napi-czikk s ott az irodalmi körök a kitünő hirlapirókat mégis másként méltányolják. Másrészről sajátságos sorsa van a publiczistának, akár politikai czikkiró, akár parlamenti szónok legyen bár. Hatása hasonlit a szinészéhez. Mig a szinpadon, a szószéken, a hirlap élén van: addig él, hat, eszméket támaszt, érzelmeket fakaszt, tettekre hí, foglalkoztatja egész nemzetének elméit és kedélyét. A mint ott hagyta a szinpadot, a szószéket, a hirlapot: vége a szerepnek, vége a hatásnak, gyakran neve is nyomban elenyészik.

Simonyi czikkeiben különös egyéniség nem domborodik ki s irmodora a hangulatkeltés sajátságos eszközeivel nem rendelkezik. Sem erős humora, sem erős szatirája nincs, sem a személyek egyéni gyöngeségeinek ostorozásában nem mester. Őt mindig a tárgy vezeti, annak mélyéről szedi az érveket s ha valamely kérdésről szól: mindig csak azt az igazságot törekszik kideriteni, mely arra a kérdésre tartozik. Szónoklata is ilyen. S mert a politikai kérdések rendszerint vagy jogiak, vagy pénzügyiek, vagy közgazdaságiak, sőt az ugynevezett alkotmányi kérdésekben is gyakran az ily természetű elemek a tulnyomók: tehát érvei is vagy a jogtan, vagy a számtan, vagy a statisztika mezejéről

Digitized by Google

szedvék. Keleti fantáziáju népünk előtt száraz dolog ez mind. Nem izgató szónok ő, hanem érvelő. S ilyen mint iró is. Az észhez ir és beszél, a szivről nem vesz tudomást.

S aztán egyénisége nem egészen illett ama küzdelemhez, melyben 1868 óta részt vett. A 67-iki kiegyezés hatalmas hullámokat vert a nemzet kedélyében. Erős forradalmi szellem volt akkor még a nemzetben. A függetlenségi harcz szomoru, de dicsőséges emlékein elborongott, de föl is lelkesült a nép mindenütt, a hol szónokai és irói ezeket fölidézték. Kossuth levelei folyton jöttek és mindig gyujtó hatással voltak. Az ő irmodorát tekinték a publiczistikai irmodor eszményének. S jöttek irók, kiknek rikoltozó hangja közt veszély fenyegeté az igaz érvek hatalmát s a nagy emlékek valódi dicsőségét is. Évekig tartott ez a hangulat. Hogy ily hangulatban Simonyi mint hirlapiró feltünő nem lehetett: természetes. Akkor bizonyos lázas lelkesedés tartá fenn a függetlenségi pártot, most igazságainak meggyőző ereje nemcsak fentartja, hanem folyton szaporitja. Simonyi egyénisége, irói és szónoki modora most nagyobb hatásu volna, mint tizennégy év előtt.

Történeti okmánytárának első kötetében van egy hosszabb tanulmánya a londoni és edinburgi könyvtárakról s a brit muzeum könyvtári gyüjteményeiről. Ez tanulságos mű. Utazásainak egy részéről is irt és pedig igen érdekesen. 1860-ban épen akkor utazta be Spanyolország keleti részét, Barcelona, Tarragona és Tortosa vidékeit, midőn Don Carlos a baleári szigetek

Digitized by Google

kormányzójával, Ostegával együtt a tortosai kikötőben kiszállt, magát királynak kiáltatá s a karlista forradalmak egyikét rendezé. Ez utazását szépen és érdekesen irta le. Különösen érdekes benne Lady Franklinnal, ama gyászos végü hires északsarki utazó még akkor is bájos özvegyével való megismerkedése.

Irodalmi becsü több és nagyobb művéről nincs tudomásom. Iratai közt azonban — ugy hiszem — több becses jegyzet lesz található.

Tiz év előtt már képviselőtársa voltam, de ritkán váltottunk szót egymással. Nagy nézetkülönbség választott akkor el bennünket egymástól s távolról azt hittem: egyénisége is oly rideg, mint hatalmasan, de szárazon érvelő beszéde. Csalódtam. Az utóbbi években többször volt alkalmam vele találkozni s a benső bizalom, mely köztünk kifejlődött, megnyitá előttem nemcsak ismereteinek bámulatos gazdagságát, hanem egyuttal kedélyének gyöngédségét is s egész lényének szeretetreméltóságát. Meggyőződtem ekkor, hogy keserü támadásait, melyeket egyesek és kormányok ellen intézett s melyekkel igen gyakran egyet nem érthettem, sohasem féltékenység vagy személyi gyülölség, hanem mindig az ügy iránti mély lelkesedés vezérelte. Még akkor is, midőn a sirjában nyugvó Deákot oly engesztelhetlen keserüséggel támadta meg s midőn előre tudta, mert barátai is figyelmeztették, hogy e támadással saját tekintélyének fog ártani: még akkor is mély kötelességérzet volt az, melynek eleget tenni törekedett.

Digitized by Google

Ez esztendőnek, az 1882-ikinek tizedik napján láttam őt utoljára. Élt még, szenvedett már, halálnak fuvalma lengett fürtei körül, de hazájának ügyén csüngött egész lelke. Elmondám neki a parlament fontosabb ügyeit s közlém vele különösen, hogy pártunk derék, uj erőkkel s ifju erőkkel szaporodott. Áldott mosoly reszketett szemein, a mint azok az isztriai tenger azurjában elmerültek. Percznyi hallgatás után mondá: »Igen örülök, hogy boldogultok, a tavaszra én is haza megyek közétek.«

Haza jött. Itthon van a temetőben.

Digitized by Google

SZITÁNYI BERNÁT HALÁLÁRA.

(Szitányi Bernát, a gazdag Ullmann család ivadéka, született 1816-ban, meghalt 1889 január 6-án. 1849-ben honti alispán, azután forradalmi tevékenysége miatt üldözött és bujdosó, korán kegyelmet nyert, a 67-iki kiegyezés után folyton képviselő, Előbb Deákpárti s mindvégig szabadelvü. Egyszerü, igénytelen, de nemes és jó ember.)

Tizenöt év óta keveset érintkeztem vele s ritkán kínálhatott meg czukorcsemegéjével. A mérgesebb ellenzéki férfiaknak kedveskedni nem igen volt bátorsága. Hanem tizenöt év előtt a Deák-párton együtt voltunk s volt alkalmam megfigyelni minden nap.

Az úgynevezett »jó ember«-ek közé tartozott. Azok közé, a kik »unalmasok és mégis kellemesek«. A kik nem követelnek mást a politikától, mint mandátumot, mosolygó minisztert, csendes parlamenti ülést s vita nélküli klubbtanácskozást. Különösen nem követelnek udvarlást, elismerést, szónoki babérokat, hivatalt, vasuti engedményt. Nincs szenvedélyük, erős hangjuk, követelő meggyőződésük, szembeötlő elvük. De mindenki számára van egy kézszoritásuk, egy elismerő szavuk, egy bizalmas üdvözletük.

E férfiak mintaképe volt a mi »urunk.« Mert ennek nevezték szemközt is, hátmegett is.

Digitized by Google

A Deák-párt félkomolyan, féltréfásan különböző osztályokba sorozta tagjait. Voltak »notabilitások.« A kik 48 előtt vagy 48-ban már nevet szereztek, vagy miniszterek voltak, vagy a kire többen hallgattak. Szentiványi, Gorove, Justh s többen. Voltak »kapaczitások.« A kik irányadók vagy legalább jelentékeny tényezők voltak a klub-, osztály- és parlament tanácskozásaiban, a javaslatok készitésében és birálatában. Csengery, Kerkapoly, Horváth Lajos, Szilágyi Dezső stb. Voltak »táblabirák«, »bankárok«, »frondeurök«, »vacsorapártiak«, »liberálisok«, »konzervativek«, »tudósok« stb. Mindegyik csapatnak megvolt a maga vezére, vendéglője, házigazdája, hirlapja, legénysége s különös története Deákról s a nagy kérdések körül.

Ily csapat volt a »jó ember«-ek csapatja is. Zichy Antal, Perczel Béla, Urbanovszky Ernő, Kandó Kálmán, Szende Béla, Molnár István, stb. ezek közé tartozott. Ezeket Deák is különösen kedvelte, mert ezek soha pártot nem ütöttek, az ellenzékkel soha se paktáltak, se össze nem vesztek, a »zöm«-től soha el nem szakadtak, külön kapaczitálást soha nem vártak, az »öreg ur« egy intése nekik elég volt.

Ezek közé tartozott tehát Szitányi is, a mi »urunk«.

Mindig képviselő volt. A klubban, a házban, osztályban, elnöki és osztály-ebéden, a trónbeszédeknél és udvari estélyeken mindig jelen volt, soha sehonnan el nem maradt, de soha semmire nem vállalkozott, soha semmit nem cselekedett és soha nem beszélt. Sok

Digitized by Google

ideig minden nagyravágyását kielégitette az, ha a delegácziónál póttaggá megválasztották.

Tekintélyes vagyonú ember volt. Szülei még zsidók voltak s ő még üzleti körökben nevelkedett, de az üzleti szellem nem vert benne mély gyökeret. A magyar nemes ifju gavallér volt az ő eszménye és ezt később el is érte a parlamentben, noha már nem ifjan. Annyira gavallér lett, hogy a törvényhozás fontosabb közjogi kérdéseivel soha tisztába jönni nem tudott.

Az igaz, hogy nem is sokat törődött velük.

1870-ben, 71-ben az aradi, csanádi, temesi és torontáli követek fölvetették a »telepitvényesek« kérdését. Az ellenzék is törekedett ebből nagy kérdést csinálni.

»Telepitvényes«: e szó sehogy se ment a mi urunk fejébe. Hallott, olvasott ugyan valaha valamit farmerekről, kolonistákról, de szentül hitte, hogy efféle emberek csak Amerikában és Ausztráliában léteznek.

A Deák-párton legtüzesebb telepitvényes volt Dániel Pál. Megkérdezte tehát a mi urunk Dániel Pált, hogy mik is hát voltaképen a telepitvényesek?

— Hát tudod, — felelte Dániel, — ezek voltaképen »czenzualisták«.

— »Czenzualisták?« — furcsa. De hát ezek mifélék? Ezt meg az öreg Justhtól, a »tótkirály«-tól kérdezte meg Szitányi.

— Hiszen neked is van elég — felelte Justh, — ezek voltaképen a »kurialisták«.

De most meg ezen a szón akadt meg a jó Szitányi. Mi a manó lehet az?

Digitized by Google

Megkérdezte most Paczolay Jánost, hogy mik is hát azok a kurialisták?

— Egy szóval megmondva, — szólt Paczolay — ezek valósággal »taxalisták«.

Erre már nagyot nézett, de nagyot is gondolt a jó »mi urunk«. Különösen okos embernek tartotta azonban Zeyk Károlyt, most tehát ehhez fordult felvilágositásért, mondaná meg, kik és mik azok a taxalisták.

— Nálunk Erdélyben — felelt Zeyk — sokan vannak s »famulus konvenczionátusoknak« nevezik őket.

Most már Szitányi épen nem értette a dolgot. De csodálatra méltó hősi elszántsággal tisztába akart jutni a kérdéssel s azért elkisérte a klubból Zsedényit, hogy ettől töviről-hegyire megkérdezze az egészet.

Zsedényi aztán megmagyarázta neki.

— Tudod Szitányi, ezek nem urbériálisták, nem is zsellérek, nem is szubinkvilinusok, hanem voltaképen skultecianusok, csakhogy szerződésük nincs, vagy ha van is, nincs időhöz kötve, földjük nem jő szessziószámba, beltelkük allodiatura, kültelkük dominális birtok, szuperedifikátumukat elvihetik, a dikába nem vették fel őket. Érted?«

— Természetesen, természetesen — felelte Szitányi.

Hanem ettől az időtől kezdve soha egész életében egy szót se szólt a telepitvényesekről, de nem is kérdezett soha senkitől semmit a dolgok és ügyek állásáról és természetéről.

Nagy versenytársa volt Zichy Manó grófnak.

Digitized by Google

Zichy Manó mindig vaskos burnót-szelenczét hordott magával, mely tele volt öregszemü, fekete, fölséges barátburnóttal s ezzel kinált meg a házban, klubban, folyosón mindenkit.

Szitányi meg egy köteg finom czukorcsemegét hozott magával mindennap s ezzel kinálta, a kivel találkozott. Mindig röstelte, ha Zichy Manó szelenczéjéből többen csippentettek, mint az ő czukorstaniczlijéből. Pedig többen megcselekedték ezt, mert a szelencze tovább győzte.

Egymást is mindig megkinálták szabályosan, de szó nélkül. Akadozva beszélt mindakettő s azért egymással keveset beszéltek.

Üldögélni nem szeretett. Lassu, tipegő járásával mindig ott lehetett látni vagy a padok előtt vagy a folyosón. Mindennap benézett a háznagyi irodába és a büffébe is. A klubban sorba járta az asztalokat s a társalgó csoportokat. Egy-két szó, egy czukordarab s ment odább.

Sohase akart egyéb lenni, mint a kormány hive. S hiába is akart volna, nem tudott volna egyéb lenni.

Utóbbi időben nagyon meglátszott rajta az aggság. Gondosan kezelt parókája se tudta az évek haladását meggátolni.

Régi alakja volt a parlamentnek. Mindenki ismerte, mindenki el fogja feledni s mindenki kellemesen emlékszik meg róla, mikor ráemlékezik.

Digitized by Google

EMLÉKEZÉS CSENGERYRE.

(Csengery Antal, Bihar szülöttje, született 1822 jan. 2-án, meghalt 1880 jul. 13-án. Jeles publicsista már 1848 előtt, később tudós, akadémikus, pénzügyi tekintély, kiváló törvényhozó, jeles író s a tudományok hazai nyelven terjesztésében fáradhatlan férfiu. Emlékiratokat irt. Korának történetirásához bő és tiszta forrást nyujtanak ez emlékiratok, ha egykor napvilágot látnak.)

Csengery az az ember volt az ujabb kor politikusai közt, kiről mindenki tudta és mindenki beszélte, hogy »pozició«-ja van.

Vajjon mit tesz ez a szó a magyar politikusok nyelvén? Mi ennek a szónak: »pozició«, igazi értelme ujabb parlamentáris életünk történetében? Mert ezzel kell megismerkednünk, ha Csengery parlamenti és államférfiui állását ismerni akarjuk.

Kik azok az emberek, kiknek 1867 óta pozicziójuk volt?

Deák Ferenczről ne beszéljünk. Róla és az ő pozicziójáról ne vegyünk mértéket. Ha a »pozició« az volna csak, a mi az övé volt: akkor rajta kivül senkinek se volna és senkinek se lett volna pozicziója.

Volt pozicziója Andrássynak és volt Lónyaynak. Amazé nagyobb, ezé kisebb, de mindkettőé teljesen hasonló természetü. Mert mindkettő gazdag, tehát

Digitized by Google

mindkettő nyithatott szalont s adhatott lakomákat. Mindkettő miniszterelnök, tehát mindkettő adhatott kitüntetést, hivatalt, javadalmat, előnyös bérletet, jó hirlapi szubvenciót, képviselői mandátumot. Mindkettő deákpárti volt, de azért a Deákpárton belül, sőt kivül is mindkettőnek volt külön pártja, mely szükség esetén jobban ragaszkodott hozzá, mint Deák Ferenczhez.

Volt pozicziója Szlávynak, volt Bittónak s volt és van minden miniszternek. De csak addig, míg miniszter. Minden miniszter rendelkezik hatalommal, míg miniszter, de igen kevés rendelkezik, ha már nem miniszter. Szlávynak és Bittónak valószinüleg soha se lett volna pozicziója, ha miniszterré s miniszterelnökké nem lesznek véletlenül.

Van pozicziója Sennyeynek, pedig nem volt miniszter s lenne Tisza Kálmánnak, ha már nem lenne is miniszter. Mert mindkettőnek valószinüleg mindig lesz pártja, mely reméli, hogy vezére egykor miniszterré lesz, de egyuttal mindkettőnek mindig lesz vetélytársa, mely fél ettől s ezt megakadályozni törekszik.

Csengerynél mind az, vagy legalább az többnyire hiányzott, a mi Andrássynál, Lónyaynál, Szlávynál, Bittónál, Sennyeynél, Tiszánál a pozicziót alkotá. Ő sem gazdag, sem miniszter, sem szónok, sem pártvezér, sem hatalombirtokos nem volt. S neki mégis hatalmas pozicziója volt.

A képviselőházban gyakran döntő volt felszólalása.

A pénzügyi bizottságban rendesen döntő volt befolyása.

Digitized by Google

A miniszterek törekedtek vele jó lábon állani.

Sok képviselő és sok publiczista kereste kegyét.

Hirlaptudósitók és hirlapirók gyakran mentek hozzá tanácsért és értesülésért.

Államkölcsönt sohase kötött, vasuti engedélyt sohase adott, pénzügyi, közoktatási és közigazgatási törvényjavaslatot sohase nyujtott be a miniszter Csengery megkérdezése nélkül.

Mindez mutatja, hogy Csengerynek nagy pozicziója volt.

* * *

De vajjon hogy szerzé Csengery e nagy befolyást?

Érdekes kérdés ez, melyre a találó felelet még érdekesebb. Sok titkáról lerántja a leplet parlamenti életünknek.

Mindenek előtt higyjük el, hogy a tehetség, a lángész, a tudomány, a fáradhatlan munkásság, a kiváló szakértelem, a becsületesség s mind e nagy erények csak másod sorban képesek a politikusnak nagy befolyást s államférfiui hatalmat biztositani. Ezek jó ajánló levelek, de semmi egyebek.

A politika küzdtere csodálatos természetü.

E téren az ügyesség többet ér, mint a tehetség, a lángész és a tudomány összevéve. E téren a nyegle gyakran megveri a komoly munkálkodót, a szédelgő a becsületest, a szónok a szakférfiut.

Digitized by Google

A szerencsés ember pedig mindig megveri azt, ki a világ minden nemes erényével bővelkedik, de véletlenül szerencsétlen.

Csengery kiváló tehetség volt, komoly tudós, fáradhatatlan buvár, sok eszmének birtokosa, jelentékeny magyar iró, ki pénzügyi, közigazgatási és közgazdasági kérdésekben Európa összes mivelt államának minden politikai és tudományos mozgalmát apróra ismerte. De ő még sem ezzel szerzé hatalmas politikai befolyását.

Ha mindez elég volna arra, hogy valaki befolyásra tegyen szert: akkor Kerkapoly, Szilágyi Dezső, a nagy és a kis Pulszky szintén hatalommá váltak volna, báró Eötvös plane nagyobb hatalommá vált volna, mint Andrássy, Sennyey, Tisza Kálmán összevéve.

De Csengerynek volt két szerencséje.

Az egyik szerencséje az volt, hogy nevét már 1848-ból és 1848 előtti időkből ismerték.

Csodálatos hatalma volt e szerencsének.

A ki az 1865-iki országgyülésre 48-iki vagy 48 előtt jól hangzó névvel bejuthatott: az már ennél fogva miniszteri kandidátus volt, akár a Deákpárthoz, akár a balközéphez csatlakozott. Azt a magasabb politikai körök eo ipso elfogadták, mint »régi« embert. Olyan tehetség például, mint Szlávy, Gorove, Wenckheim, Rajner, Bartal, Trefort, Ordódy stb. feles számmal volt az ifjabb nemzedékben, de azért sok évi nehéz munkát kellett végeznie vagy Deák Ferencz különös kegyét kellett megnyernie, hogy az ifjubb nemzedékből valaki

Digitized by Google

a régi nevekkel mérkőzhessék, vagy azokat csak utól is érhesse.

Csengery is a régi nevek közé tartozott. Tehát a nemzet őt is kész államférfinak, kétségtelen miniszterjelöltnek tekinté már 1865-ben.

De volt ennél még sokkal nagyobb szerencséje is.

Benső bizalmas embere, valóságos titkárja lett Deák Ferencznek.

De ezt az állást Csengery nem ugy szerezte, hanem ugy örökölte.

Ezt az állást Szalay László tölté be, mióta hazajött az emigráczióból.

1861-ben Szalay László volt Deák Ferencz Csengeryje, mint később Csengery lett Deák Szalay Lászlója.

Szalay László halálával, ez előtt tizenhat évvel, megüresedett ez az állás. Három ember lett volna hivatva betölteni. Az egyik: Eötvös, a másik b. Kemény Zsigmond, a harmadik Csengery.

Eötvös nem volt rá hajlandó. Ő mindig önálló államférfi törekedett lenni s azon törte fejét, miként reformálhatná az eszmék világát s miként tudná kiegyeztetni Magyarországot Ausztriával. Azt pedig Eötvös belátta, hogy ha ő és Deák egy katonasorba állanak: semmi esetre se ő lesz a káplár Deák mellett és semmi esetre se Deák lesz a közlegény ő mellette. Tehát nem volt kedve Deák titkárjának beállani.

De Deáknak se lett volna kedve őt titkárjává tenni, Eötvösnek nagyon sürün jöttek gondolatai s gondolatait nyomban leirta s iratait nyomban kinyomatta.

Digitized by Google

Igen becses és igen érdekes gondolatok ezek, de Deáknak az a csodálatos természete volt, hogy ő azt az államférfit, aki a politikában mindig brosúröket ir, csak olybá vette, mint azt az embert, aki a társaságban mindig fecseg.

Eötvös tehát átengedményezé ezt a nagyfontosságu állást báró Kemény Zsigmondnak.

De Kemény nem született erre az állásra.

Ő nagyszabásu, valódi lángész volt. Sokkal eredetibb, eredetiségében sokkal termékenyebb, irónak és gondolkodónak sokkal nagyobb, a politikai tudományokban sokkal avatottabb, mint Csengery. S ezen kivül ép oly komoly, hideg, számitó s üres jelszavakra semmit nem adó és munkás, mint Csengery. Szónok ő se volt, de a férfias higgadtságban s a szerénység nagy erényében ő is oly nagy volt, mint Csengery. És őt bizonyára becsülte oly nagyra Deák, mint akkor vagy később Csengeryt. Vele Szalay Lászlónak mind életében, mind a halála utáni néhány évben többet tanácskozott s kaszinóban és az Angol Királynőben többet volt együtt, mint Csengeryvel.

De Kemény Zsigmond mégis alkalmatlan volt e különös állásra.

Neki Deákkal szemközt nem volt véleménye, nem volt akarata. Ha volt, pedig oly óriási elmének, oly gazdag tanulmánynak s oly nemes szivnek kellett lenni: lemondott véleményéről, lemondott akaratáról Deákkal szemközt.

Az ő állása Deák mellett nem volt egyéb, mint az engedelmes, jó gyermeké a gondos apa mellett,

Digitized by Google

de a ki gyakran játszik a gyermekkel s minduntalan feddi azt, akár van arra szükség, akár nincs.

S aztán Kemény Zsigmond az 1865-iki országgyülés elején elkezdett már nehezedni. Agya és tettvágya elkezdett már zsibbadozni.

Igy maradt Csengeryre az a nagy szerep.

És az csakugyan nagy szerep volt.

Deák kivételes helyzetben volt a parlamenttel s a párttal szemközt. Ily helyzete alkotmányos államokban soha senkinek sem volt még a világon.

Minden miniszter állása tőle függött.

Minden törvényjavaslat sorsa felett ő döntött.

Minden miniszter neki nyujtá be először a törvényjavaslatot, az után a királynak s végre a parlamentnek.

Minden ellenzéki javaslat és módositvány csak akkor fogadtatott vagy utasittatott el a kormány által, ha azt előbb Deák elfogadá vagy elutasitá.

De Deák nem volt mindentudó s huszonnégy óránál többet az ő napjai sem számláltak. S aztán a képviselőházban, az osztályokban, a klubban, a pártértekezletekben ott kellett lenni Deáknak s ezenkivül fogadnia kellett a látogatókat, kik közt néha idegen fejedelmek, gyakran idegen miniszterek, hires tudósok és utazók valának.

Tehát Deáknak szüksége volt egy komoly, tehetséges és tanult férfiura, kivel ő bizalmasan megbeszélhesse a napi teendőket.

E férfiu volt Csengery.

S mert ezt tudták miniszterek, képviselők, kormány-

Digitized by Google

pártiak és ellenzékiek, hivatali és javadalmi aspiránsok és mert Csengery tanácsától igen sok függött arra nézve, miként intéztessenek el a nagy politikai kérdések Deák belső tanácsában: ezért volt az ő befolyása a parlamentben, a bizottságban s a Deák-párti klub-értekezletekben oly óriási.

És ő becsületesen betölté e szerepet. De épen azért mindabban, ami történt s mindabban a mi elmulasztatott, a történetiró előtt az ő felelőssége is óriási.

Digitized by Google

TARCZY LAJOS.

(Született 1807 december 6-án, meghalt 1881 május 1-én. Bölcselő és természettudós, gyakorlati magyar nyelvtudós s kitünő mezei gazda. A reformátusok pápai kollégiumában ötven éven át tanár s hazai felsőbb közoktatásunk dicsősége. Nekem tanárom s később nemes barátom.)

Kis termet, egyenes testtartás, hátraszegzett fő; élénk, piros, magyar jellegű kerek arcz; hatalmas homlok s nagy, okos és kedélyes szemek; sötét szinü öltönyök, kissé hanyag öltözködés: ime ez volt e kiváló szellemnek, egykor kedves tanáromnak külseje.

Kiváló szellem volt.

Ifju korában kedvencz tanitványa Márton István tanárnak, a pápai kollegium refundátorának, kinek emléke ép oly állandó s hagyományokkal ép oly teljes Dunán tul, mint Hatvanié a Tiszának mindkét partján. Csak hogy Hatvani emléke az alchymia misztikus kalandjaiban, Márton Istváné pedig a korra és annak tudományos szereplőire szórt voltairei hatalmas élczekben és adomákban bővelkedék. Élczes szellemét a tudományos alaposság mellett összes tanitványai közül legnagyobb mérvben Tarczy Lajos örökölte.

Tarczy már 1830 körül az ujabb kornak, a tudo-

Digitized by Google

mány, az irodalom s a politika ujabb szellemének volt bajnoka. Beutazta Németországot s megjárta annak egyetemeit. Onnan hozá haza a hegeli bölcsészetet, mely akkor uj dolog volt nálunk. Beutazta Franciaországot is s onnan hozá haza a modern demokráczia szellemét, mely ép annyira uj dolog volt a vidéki nemesség, a vármegyék kortesei s az agg táblabirák köreiben.

Három jelentékeny férfiu állt vele együtt és egyidejüleg vagy csaknem egyidejüleg a pápai kollégium élére. Az egyik ő, a másik Zádor György, a harmadik Bocsor István. Ő fizikus, Zádor jurista, Bocsor historikus. Zádor Györgyöt Deák Ferencz hozta el a kathedráról s ültette a birói székbe. Bocsor most is él és tanít, a híres triumvirátusnak utolsó tagja. Ősz, rokkant aggastyán, csak lelke erős már, de az még nagyon erős. Tarczyt most temetjük el.

A pápai kollégium a világi javakban ötven év előtt is szegény volt, még sokkal szegényebb, mint most. Tarczynak, az ifju tanárnak filozofiát, fizikát, esztheti-kát, magyar és német irodalomtörténetet s több ezekkel rokon tudományt kellett előadnia. Hol egyszerre, hol egymás után, a mint a szükség parancsolá. Sok tanárt alkalmazni nem lehetett. A felsőbb oktatás terén a munkafelosztás elve nem is volt ugy gyakorlatban, mint most. Szaktudósunk nem volt annyi, mint napjainkban, de nekem ugy tetszik, mintha valódi tudósunk mégis lett volna annyi, mint most.

Azonban tudós barátaimat provokálni nem akarom, miután velük vitába keveredni nem szeretnék. Kalapot

Digitized by Google

emelek a szakférfiak előtt, habár azok atómokra osztják is maguk között a nagy világot s ugy veszik azt birtokukba. Az a tudós, a ki egyedül a szivacsfaunát buvárolja, vagy a ki a gombán kivül egyéb istenteremtését nem ismeri, vagy a ki csak a polgári perrendtartással fekszik le és kel fel egész emberéleten keresztül: egyaránt birja tiszteletemet. Hanem azt is ki kell mondanom, hogy nem az ily tudóst tartom legalkalmasabbnak arra: vezetni az ifjuságot; felgyujtani szivében az eszmék tiszta szerelmét; teremteni nemzedéket, mely ne csak megélni, hanem meghalni is tudjon azért, a miért lelkesül. Hitért, hazáért, szabadságért.

Tarczy Lajos azok közé tartozott, a kik igy vezették az ifjuságot s ily nemzedéket alkotni törekedtek.

Nem tudományos működése volt legáldásosabb, ámbár ez is nagyszerű volt.

Alig foglalá el tanári székét; sietett korának legujabb bölcseletét magyar nyelvre átültetni. Hegelnek »Phaenomenologie des Geistes« czimü bölcsészeti müvét ülteté át nyelvünkre akkor, a mikor nyelvünk anyagából bizony nehezen lehetett efféle épületet felemelni. Ő megküzdött a nehézségekkel. Megküzdött az eszthetikában és irodalomtörténetben, sőt a magasabb számtanban is. E küzdelemben edzé meg erejét arra, hogy a fizika magyar műnyelvét megteremtse. Mert ezt ő teremté meg, akkor, mikor Bugát Pál az orvostanét, Fogarassy a törvénytudományét. És én ugy látom, hogy körülbelül Tarczy volt társai közt a legszeren-

Digitized by Google

csésebb. Műszavai közt legalább igen sok van, melyek ellen sem Szarvas Gábor, sem a barbarusok és antibarbarusok kifogást nem tesznek, lévén azoknak tőrülmetszett magyarsága minden kétségen felül álló.

Nagy fizikája több kiadást ért s minden ujabb kiadást nagy gonddal dolgozott át. A legutolsó, a néhány év előtti, nem állt már a kor szinvonalán, az ujabb buvárlatok magaslatán. Mayer hőegyenértéki elméletének ujabb vivmányait az agg tudós már nem volt képes feldolgozni. Betegségének rohamos előhaladása s lelkét romboló családi szerencsétlenségek megernyesztek már a hatalmas szellemet s elpusztiták a kedélynek ifjuságát.

De ez csak az utolsó pár évben volt igy.

Fizikájának első kiadása fölgerjeszté gr. Széchenyi István figyelmét. A nagy gróf lehetetlennek tartá 1836-ban, hogy a természettani tudományokat aránylag oly nagy tökélylyel lehessen magyar nyelven visszaadni. A mű meglepte őt. Tevékenyen közreműködött, hogy Tarczyt az akadémia rögtön tagjává válaszsza. S midőn vele Budapesten, akadémiai ülésen találkozott: meghivta őt Czenkre, a czenki gazdaság megtekintésére.

Nagy megtiszteltetés volt ez az alig harmincz éves, ifju kálvinista professzorra. Nagy birtoku főur, első rangu államférfi, országszerte ünnepelt politikus Magyarországon nem igen szokta akkor a vidéki professzorokat észrevenni. Sőt még most sem szokja. Hiszen vidéki városainkban társadalmi rang tekintetében a tanárok ma is negyed-ötöd sorban állanak. Az uraság,

Digitized by Google

a papok, a tisztviselők, az ügyvédek, a tekintélyesebb birtokosok és kereskedők mind megelőzik a tudomány szerény bajnokait.

Hanem hát az is igaz, hogy mostani főurainkat Széchenyihez hasonlítani nem is szokás másutt, mint a kaszinóban. (Van hasonlat, a mely sántit; ennek a hasonlatnak se keze, se lába.)

Széchenyi a czenki homokból akkor teremtett virágzó mintagazdaságot. Ezt mutatá meg, ennek titkait magyarázta meg Tarczynak. De nemcsak ezt. Feltárta előtte fenséges lelkének minden gazdagságát. Elmondá neki, miként kellene az elpusztuló szegény magyar fajból művelt, gazdag és szabad nemzetet teremteni, irodalmában, nyelvében, jogaiban, alkotmányában, hatalmában őt ujjá, dicsővé tenni, de ugy, hogy maradjon meg magyarnak.

Ah minő tanitás volt ez a lánglelkű ifju tudósnak! De ötven évi tanári pálya s tíz ezer tanitvány tesz róla tanuságot, hogy Tarczy méltó volt arra.

Czenkről haza jöve s a nagy reformátor eszméivel felgazdagitva egész lelkesedéssel kezdé meg az ifjuság nevelését. Tudományos előadásait szellemmel, élczczel, nemes reformeszmékkel fűszerezé s az ifju, ki végig hallgatá az előadást, nemcsak tudományban, hanem demokrata míveltségben, hazafi érzületben s nemes nagyravágyás ábrándjaiban vált gazdagabbá.

Sietett felállitani, szervezni és vezetni az ifjuság önképző körét. E körnek »Képzőtársulat« volt neve. Ennek elnöke ő volt az ötvenes évekig. Első tagjai

Digitized by Google

közül Petőfi, Jókai, Kerkapoly, Ballagi, Orlai-Petrich s többen váltak ki, kisebb-nagyobb nevü férfiak az irodalom, a politika, a tudomány, a közélet terén. E körnek jegyzőkönyve ma már nagybecsü kéziratokat tartalmaz. S az első évkönyv, melyet nyomtatásban kiadott, még az Athenaeum korában s az Aurorák után is irodalmi becscsel birt. Pedig csak serdülő ifjak voltak munkatársai.

Később tornacsarnokot állitott fel. Az ifjuság testi és lelki neveléséről egyaránt gondoskodott. Az ifjak, kik keze alól mentek el tömegesen, hogy a szabadságharcz honvédfegyverét vegyék kezükbe, hősi vitézség legendáit hagyták emlékezetül az utánuk jövő nemzedéknek.

Tanitó, bölcs, szerető apa s példás honfi volt az ifjuság számára.

A kollégiumban nem volt s most sincs kathedra a mezőgazdaság számára. De ő érezte, hogy a magyar embernek, ha boldogulni akar, jó mezőgazdának is kell lennie. Ő tehát tanfolyamot nyitott a mezőgazdaságtanból s gyakorlati oktatásul saját szőlő, kert és mezőgazdaságát használta fel. Kicsinyben mintagazdaság volt ez.

Maga mellé vett bennünket s előadások után tavaszi és nyári napokon kivezetett vagy a kertbe, vagy a szőlőbe, vagy a böröllei gazdaságra, mely ott feküdt a város mellett. E tanulságos és szép napok feledhetetlenek lesznek előttem örökké.

A Bach-rendszer sötét hatalma uralkodott fölöttünk,

Digitized by Google

mikor én már tanitványa lettem. De mi ifjak ő mellette nem éreztük ennek sulyát. Derült lelke, hatalmas kedélye, a nemzet jövendőjébe vetett rendithetlen hite s az osztrák iránti kiolthatatlan gyülölete fénynyel, szabadsággal s honfibizalommal árasztá el azt a kis kört, melynek ő volt czentruma s melynek mi ifjak valánk perifériái.

Sétáltunk vele a szabadban; tanultuk a fák oltását, ültetését, nemesitését; oktatott az okos gazdálkodásra s becsületes takarékosságra. »Ha mi magyarokul — úgy mondá — nem leszünk különbek, mint szomszédaink: akkor elpusztulunk, megöl bennünket a czivilizáczió.« Előhozá őseinket, a nemzet nagy férfiait s azok tetteit s tetteiknek dicső emlékezetét lelki erőink edzésére használta fel. A legnagyobb görög bölcsek sétaoktatásai voltak az övéihez hasonlók.

Évtizedek óta az évnek május és szeptember havát Balaton-Füreden szokta eltölteni. Ezelőtt négy évvel pár hetet társaságában tölthetek el ott. Kimentünk a parkba s eltévedeztünk a szőlők közé fel a hegyekre.

Kedélye még meg volt, de szellemének sugárzó ereje gyengébb, mint egykoron. Hetven éves volt már; a tudomány nem érdeklé annyira, mint hajdan, de nemzetünk sorsa tán jobban nyomta szivét, mint bármikor. Vitatkoztunk is egy kissé a politika fölött.

»Politikátokat — úgymond — én már nem értem. Lehet, hogy jó; lehet, hogy jobb is lehetne, ti tudjátok. De én arra kérlek benneteket: ha van előttünk

Digitized by Google

még idő, kövessetek el mindent, hogy a magyar faj szaporodjék, hogy a mikorra betelik az ezer esztendő ránk itt e földön, ne találjon az itt mást, csak magyart. Nem érem meg, én nem, oh pedig még azt szeretném megérni!«

Élénk nagy szemeiből kicsordult a köny.

Vigasztaltam. Szavaimra forrón szoritá meg kezem.

Halála váratlanul sujtott le. A legjobb tanárok, a legnemesebb szellemek egyike hunyt el. A megujuló nemzeti közélet félszázad előtti nagy bajnokai közül oly kevesen vannak már. Most már ő sincs. Tanitványai sokan maradtunk. Tudományát tudjuk tán pótolni, bár pótolhatnók nemes, nagy szellemét. Áldásunk emlékezetén.

Digitized by Google

CSERNÁTONY HALÁLAKOR.

(Csernátony Cseh Lajos hírlapíró, képviselő, egykor Kossuth Lajos kormányzó titkárja, 1849 után bujdosó, szül. 1823 aug. 21-én, meghalt 1901 márczius 4-én, 1875-ig mint képviselő a közjogi ellenzékhez, azután haláláig a szabadelvű párthoz tartozott. Éles és keserű harczot honosított meg politikai irodalmunkban.)

I.

Csernátony halálakor sok dolog jut eszembe, a mi az irodalomra, a politikára, a közéleti szereplés okaira és mértékére, az ember fölismerésére s az emberi és állati lelkek természetére tartozik.

Én Csernátonyt nem ismertem.

E szavamat úgy kell venni, a hogy én értem. Az emberek mindennapi beszéde szerint igen is ismertem. Hiszen innen-onnan harmincz éve lesz, hogy együtt vagyunk a képviselőházban. Egy párton soha sem voltam vele. A nemzet nagy napi kérdéseiben soha se voltam vele egy nézeten. Nem hiszem, hogy valaha vele együtt éreztem volna emberek, tünemények, dolgok becsülésében. Közel tehát soha se volt egymáshoz gondolkozásunk. A közmondás azt tartja: együtt lakva ismeri meg az ember egymást. Hát mi soha se laktunk együtt se szobában, se politikában, se gyöngeségben, se erényekben. Még egy asztal mellett is, ha emlékezetem

Digitized by Google

cserben nem hagyott, csak egy izben ültünk. Samassa érsek asztala hozott egyszer össze vele ezelőtt épen nyolcz esztendővel.

Tehát nem ismerhettem őt tökéletesen.

Számüzetésből haza jötte előtt soha nem láttam s irásaira nem ügyeltem. A mint az egykori balközép soraiból mint politikai hirlapiró elkezdett a Deákpárt férfiaira lövöldözni: nekem is feltünt azonnal. Nyilai mérgezettek voltak. Támadásai eleinte nagyon fájtak, azután dühbe hozták az embert, erős haragra s keserű boszuállásra izgatták gyakran a bárányelkét is.

Azt a hangot, mely tőle indult ki, az előtt a magyar időszaki sajtó nem ismerte. A harminczas-negyvenes években is kemény harczokat vívtak a pártok, de egymás tagjaiban s kivált vezéreiben a hazafit látták és becsülték. Egymás iránya, elvei és érvei ellen súlyos támadásokat intéztek, de egymás személyét meg nem gyalázták, egymás érzékenységét meg nem szaggatták.

Csernátony felfogása, tüze, szenvedélye, keserű gyülölete meg volt már a franczia sajtóban. Onnan jól ismertük, de az soha se jutott eszébe senkinek, hogy a franczia modor hozzánk is eljut. Csernátony czikkeit irtóztatóknak találtuk.

Engem nem bántott. Talán egyszer-kétszer vett úgy mellékesen tolla alá. Valószinüleg kicsinylett ahhoz, hogy felgyűrkőzzék ellenem. Igaz: nem is voltam kortársa, én még ifjabb nemzedékhez tartoztam. Okom tehát nem volt személyes gyülölségre s én nem is gyülöltem őt. De nem is tudtam szeretni.

Digitized by Google

Erős vágyam támadt azonban őt igazán megismerni. S támadtak ujabb és ujabb alkalmak, melyek e vágyamat időnként csak fokozták.

Deák Ferencz gyakran beült Visontai Kovách Lászlóhoz a háznagyi irodába, helyet foglalt a sarokpamlagon s dohányzott és adomázott. Egykor Zichy Manó gróf, Kvassay Laczi, Neherebeczky, Visontay Kovách László s én voltunk körülötte. Csernátony valamit írt vagy mondott az napon, a miért nehezteltünk rá. Szidtuk keményen. Deák közbe szólt:

— Ne bántsátok! Nem ő a legrosszabb ember azon a párton!

Nagyon feltünt nekem e szó. Magam is gyülölködő, keseredett és boldogtalan léleknek tartottam Csernátonyt. S én az ilyen lelkű embert s nem a bűnös embert tartom rossz embernek. A rossz embert a bűnös emberrel nem szabad összetéveszteni.

S ime Deák megkegyelmez Csernátonynak!

Sokat gondolkoztam e fölött. Más észlelésem is kényszerített a gondolkozásra.

A balközép hajdan az én vármegyémben csillapíthatlan haraggal és gyülölettel támadott bennünket. Akkor, a kiegyezés első éveiben én is a Deák-párthoz tartoztam s természetesnek tartottuk, hogy a harag és gyülölet engem se kimélt.

De hát miért?

Nagyon sokáig nem tudtam e kérdésre a feleletet megtalálni. Sokszor kishitüvé lettem. Kételkedni kezdtem gyakran saját gondolkozásom erélyében és tisztaságában.

Digitized by Google

A mikor a balközépi férfiak csodálatos buzgóságát, örökös fáradalmait, soha nem alvó tüzét, lelkesedését, szenvedélyeit, nagy gyülöletét láttam: gyakran elmerültem gondolataimban. Hogy lehet ez? Mi hajtja őket e végtelen harczba? Elvük nemesebb vagy ők nemesebbek mint én? Azt éreztem, hogy tudásuk nem nagyobb, látásuk nem élesebb, hazafiságuk nem nemesebb, mint az enyém. Miért buzgóbbak tehát, mint én? S mi hajtja buzgóságukat egészen a személyes gyülöletig?

A nagy fuzió alkalmával szomorú kiábrándulás következett rám.

A balközép ama nagy szenvedélyű férfiai kivétel nélkül mind hivatalban ültek s kivétel nélkül mind a kormány pártjához csatlakoztak. Tehát nem a függetlenség nagy eszméje töltötte be tűzzel-lánggal a lelküket, hanem az önzés és irigység. Tehát az egyéni érdek nagyobb erő a tömegek vezetőinél, mint az eszmény után való lelkesülés.

Ez észlelethez a magam vármegyéjében jutottam. De bizony nagy részben ehhez jutottam a képviselőházban is, a mikor az egész balközéppártot a kormánypártba, az »átkos« közösügy árnyékába vonulni láttam. Mert hogy Tisza Kálmán és néhány társa egy szép napon arra ébredt föl, hogy a közjogi ellenzékesség csak lyukas mogyoró s hogy a 67-iki alkotás bölcsebb mű, mint a bihari pontok elmélete: ezt lélektanilag lehetőnek s politikailag indokolhatónak, sőt akkor indokoltnak láttam.

De hogy ugyanazon a napon nemcsak Tisza Kálmán,

Digitized by Google

hanem vele együtt hetvenkét elvtársa is ugyanerre a meggyőződésre jutott: ez sehogyse ment a fejembe.

Ördögség. Szemfényvesztés. Vagy isteni csodatétel.

Vagy pedig a lelkekben korábban is mindig élő csúf önzésnek kitörése, fölkerekedése s fölül kerülése.

De hát akkor mi volt az elmúlt nyolcz év története? Mi okozta azt a csillapíthatlan vihart, melylyel a balközép nyolcz éven át döngette a 67-iki alkotást? Mi táplálta akkor Csernátony lelkében 1867 óta a bősz haragot a Deák-párt ellen s annak minden valamire való tagja ellen?

Ez után is figyelemmel kisértem Csernátony tollát. S láttam, hogy jobban védi a 67-iki művet s a kormányt, mint valaha a Deák-párt védte s láttam, hogy bennünket ott a függetlenségi párton jobban öldököl czikkeivel, mint valaha a deákpárti hirlapirók cselekedték.

Elvekről tehát s elvek-szitotta szenvedélyekről ne beszéljünk se a balközépnél, se Csernátonynál.

Én a nagy fuzió előtt a Deákpárt főlapjának voltam vezérirója. S bizony nem kedvelt engem a balközép.

Annál nagyobb volt bámulatom, mikor ezelőtt huszonhat évvel épen márczius hónapjának egyik napján a képviselőház folyosóján megszólitott engem Csernátony.

— Tegyük teljessé a fuziót a hogy a politikában, úgy a publiczisztikában is. Jöjj az Ellenőrhöz és vedd át annak vezetését.

Az Ellenőr volt Csernátonynak s az egykori balközépnek lapja.

Digitized by Google

Nem fogadtam el ez ajánlatot. Sehogy se tudtam megbarátkozni azzal a gondolattal, hogy én az uj kormánynak legyek ennyire bebonyolitott hive. Nem biztam az uj kormányban. Inkább békét kötöttem azzal az eszmével, hogy többé nem leszek a törvényhozás tagja. Veszprémi barátaim előtt azt fejtegettem, hogy hivő lélekkel, igaz lelkesüléssel, az elvekhez való szilárd ragaszkodással nem lehet magát az embernek otthon érezni a politikában. Kell oda még taktika is, számitás, önzés is és kell az elvekből is, mint a ruhából, több öltözet. Ki hétköznapra, ki ünnepnapra való. — Ez volt az én vigasztalan tapasztalásom.

Később ismét Csernátony felé fordult figyelmem.

Szegény Simonyi Ernőt haldoklása utolsó hónapjainak egyikén meglátogattam a tengerparton. Beszélgetésünk közben rátértünk Csernátonyra is. Elmondta Simonyi Ernő, hogy valami angol vagy skót városban miként éltek, miként laktak együtt Csernátonyval bujdosó korukban.

— Üres időnkben — úgymond — kártyáztunk. De csak krétára, mivelhogy pénzünk nem volt. Kártya közben azonban néha úgy összevesztünk, Csernátony oly indulatos lett, oly sértő modorban vitatkozott velem, annyiszor megbántott, hogy egyszer letettem a kártyát s azt mondtam neki: Barátom, egymás pénzét el nem nyerhetjük, mert egyikünknek sincs. Csak krétára játszunk s játék után a krétát is letörüljük. S mégis ily botrányosan marakodunk. Mi lenne akkor, ha te veled valaki pénzben játszana? Mit csinálnál te azzal?

Digitized by Google

Sokszor eszembe jutott e kis elbeszélés.

Csernátony, mig balközépi volt, csakugyan krétára játszott és se a maga pénzét el nem vesztette, se a más pénzét el nem nyerte. Mégis indulatoskodott s mégis ki akarta a közügyek mezejéről irtani az ellenpárt férfiait.

Sőt krétára játszott akkor is, a mikor kormánypártivá lett s a mindenható Tisza Kálmánnak ő volt legbizalmasabb embere. Befolyását önző czélra, vagyonszerzés vágyából soha föl nem használta.

Borongós felhők boritották élete egész egét. De a vagyoni önzés hiánya tiszta napsugár azon az égen. A felhők ezen a helyen szabad nyilást hagytak.

Nagy lélektani fejtegetés tárgya lehet e tünemény, de ebbe most nem bocsátkozom.

Négy éven át minden karácsony tájban egyszer felkerestem Angol Királynő-szállodabeli lakásán. Nem várt, nem is nagyon örült látogatásomnak, de madarait bemutatta mindig. Bizalma nem melegedett föl hozzám, mintha kémnek tartott volna.

Az voltam. Közelébe akartam férkőzni lelkének, hogy azt a lelket kitanuljam. De ezen a módon kevés alkalmat nyujtott erre nekem.

De azt hiszem, lassanként mégis csak fölismertem.

Érdekes tünemény, hogy ő oly ismert névre, oly nagy befolyásra s oly jelentékeny szerepre juthatott, a minőt a sors biztositott neki az utolsó harmincznégy év egész történetére.

E tünemény vizsgálata sok tanulságot is nyujthat. A sötét indulatok nem vezetik boldogságra se azt, a

Digitized by Google

kiben támadnak, se azt, a kiben felszittatnak. Csernátony nem volt boldog ember. Talán nem is a boldogságért küzdött küzdelmes életén át.

II.

Ismerem korunk és nemzedékünk gondolkozását Tudom, hogy szokott bánni a holtakkal s azok emlékezetével.

Meghalt, eltemették. Holtnak holt a barátja. Az élő többé nem barátja. A ki meghalt, annak nincs élete. A kinek élete nincs, annak nincs hatalma. S a kinek hatalma nincs, attól se félni, se remélni nem lehet. Nyugodjék tehát békével s menjünk dolgunk után.

Ez nemzedékünk gondolkozása.

De én Csernátony életénél elmélkedni akarok még kis ideig. A tanulságokat akarom belőle levonni. De ehhez egyéniségét kell ismernünk.

Erős figyeléssel képesek vagyunk erre. Alakja sokat jelent. Irásai, beszédei gondolkozását világitják meg.

Közép termet, sovány, sőt szikár alak.

Szemeinek fénye gyanakvással volt tele. Lassan forditotta szemeit is, fejét is, ha valakire akart nézni. Szemei körül finom redők, de nem a vidámságnak, hanem a komorságnak redői. Vékony, hosszu, csontos orr és vékony ajkak. Haj, bajusz és szakál határozatlan szinü, szőke, de szennyes barnás szinvegyülettel. Az utolsó tiz évben erősen szürkülő.

Egyik szemén egyszemüveget viselt folytonosan. Nem-

Digitized by Google

csak rideg lelkü emberek viselnek egyszemüveget. A közélet alakjai közt Ürményi Miksa is viselt, a ki pedig vidám lélek; Beőthy Algernon is viselt, a ki vidám és bölcs lélek volt. De az bizonyos, hogy az egyszemüveg viselői többnyire rideg lelkek. Vagy természetüknél vagy az élet viszontagságainál fogva.

Ha az utczán ment Csernátony, vagy valakivel beszélt vagy székén ült a képviselőházban, fejét mindig lehajtotta. Szokása volt nyitott tenyerét álla alá tartani, mintha fogná állát. Ha bősz zivatar dult a parlamentben s kipirult arczok és harsány és dühös hangok összejátszása uralkodott minden oldalon: Csernátony nyugodtan ült, mereven nézett egy pontra s állát tartotta kezével.

Düh és harag sohase látszott arczán, de nevetni sem tudott.

Nagy szó ez. Csak az öreg isten nem tud nevetni s a világtörténet nagy bölcseinek némelyike. A nevetés a lélek egészségének bizonysága. A ki nem tud nevetni ott, a hol mindenki nevet: attól félni kell. Csernátony a nagy nyilvánosság előtt soha nem nevetett.

Járása lassú és óvatos volt. Tekintete aggodalmas. Keze mozdulatai, ha mikor beszélt, vontatottak és merevek. Hangja recsegő, beszéde egyhangú, kimért, minden lelkesedéstől, ábrándtól, bölcselő elmélettől ment. Sohasem a dolgok, a kérdések, az ügyek, az elvek birták a felszólalásra, hanem mindig a személyek. És sohasem azért, hogy megvédjen, hanem mindig azért, hogy megtámadjon valakit.

Digitized by Google

Arcza, alakja, mozdulatai, beszéde, hangja, kézjátéka mind hozzá illetek irásaihoz.

És élete is.

Ifju korában nagy erkölcsi tévedés következései üldözik. Forradalmi korban lép a nyilvánosság elé, a mikor az ábránd és lelkesedés, de a mikor egyuttal a harag és gyülölet is uralkodik. Nagyratörő vágyai nem teljesülnek. E helyett üldözöttként, halálra itéltként bujdosóvá, földönfutóvá kell lennie.

Bujdosó, földönfutó!

Kétszáz év előtt a menekülő hazafit nevezte a nép bujdosónak. Azután bujdosónak nevezte s ma is annak nevezi, a ki elment, de nem tudni hova s életéről-haláláról senki se tud. S földönfutónak nevezi, a kit üldöznek s a ki itélete elől menekül.

Bizony földönfutó volt Csernátony is.

A gazdagnak, a főúrnak, a pénzes embernek a bujdosás is könnyü. Jóllét, kényelem, szórakozás, egészség, biztos kenyér, jó barát mindenütt akad számára.

Ritkaság az olyan eset, a minő gróf Karacsay esete. Ő vagyona daczára se találta fel otthonát az idegenben. A honvágy emésztette. Száradt marhaganéjt vitetett lakására, meggyujtatta ablakja előtt, hogy a magyar puszta pásztortüzének füstszaga hatoljon el hozzá. Könyei csorogtak, a mig el tudott ábrándozni a fölött, hogy mégis hazájának, szülőföldének levegőjében él.

Ez se használt. Megölte a honvágy.

Hát a ki még azon felül szegény ember. A kinek nincs meg mindennapi kenyere és ruhája se. A ki

Digitized by Google

itthon úr volt, mert dolgozhatott s hivatásszerű munkát végezhetett s mert ősi örökségéből is ha nem csurrant: legalább cseppent. A kit az idegenben üt, dob, tovalök, lenéz mindenki vagy meg se lát senki. A ki csak bajlódik az ismeretlen nyelvvel is s a ki ha kint van, nincs czélja: hova menni s ha haza indul: nem várja az otthon s nem várja vaczkában senki.

Ilyen sorsa volt a bujdosás első éveiben Csernátonynak.

Csoda-e, ha nősülésre nem is gondolhatott? A családi élet édes és illatos melegét pedig nem pótolja semmi. Még a legfölségesebb bölcsesség se.

S életét még sem e miatt hibázta el. Mert hogy elhibázta: ez tisztán áll előttem.

Haza jött, politikai iróvá és pártemberré vált s a törvényhozásba csakhamar be is választották.

Két út állott előtte.

Vagy szolgálni az eszmét magáért az eszméért. Szivesen tűrni érte még a balsorsot is s örömet, dicsőséget, reményt és vigasztalást találni eszméjének szentségében.

Ha ezt teszi: nem idézi föl maga ellen önnön multjának emlékezetét. Csak barátja támad, de ellensége nem támad. Nyugodt élete lehet, de feltünés nélkül. A dicsőség vágya vagy föl se támad, vagy elsorvad nála, de az egyéni boldogságot nem zárja el magától.

Vagy pedig keserű indulattal támadni mindenkit, a ki nem az ő táborához tartozik s személyválogatás nélkül megmarni, a ki útjába jön.

Ezt választotta.

Vajjon eszébe jutott-e, hogy azok, a kikre lő, vissza-

Digitized by Google

lőnek s mérgezett nyilai ellen épen az ő multjából szedik össze a még mérgezettebb fegyvereket — ellene?

Szentül hiszem, hogy eszébe jutott.

Hiszen nemcsak eszes ember volt, hanem azon felül fontolgató is.

Tizennégy év előtt gróf Károlyi Gábor barátom képviselői megbizó levelét megtámadták. Szerettem volna, ha gyorsan igazolják. Oda fordultam Csernátonyhoz.

— Beszélj Tiszával, ne bántsátok gróf Károlyi Gábor választását s mi nem bántjuk gróf Széchenyi Pál minisztertek választását.

Mereven nézett rám. Kis idő mulva azt felelte:

— Majd meggondolom, beszéljek-e Tiszával? Az ülés végén vagy holnap megmondom, beszélek-e?

Ez pedig kis dolog volt s mégis annyira fontolgatta. Képzelhető-e, hogy 1867-ben, a mikor haza jött, meg ne gondolta volna, hogy politikai és irói működésének minő irányt és módszert válaszszon? És képzelhető-e, hogy eszébe ne jutott volna, hogy rettenetes vihart idéz föl maga ellen, ha vakon és keserün és becsületirtó szenvedélylyel támad mindenkit?

Bizonyára ez is eszébe jutott. S ha mégis úgy tett, a hogy tett: ebben bátorság, vakmerőség, hősiség volt. Volt azért, mert érezni mélyen tudott, habár lelke háborgásait el tudta is leplezni.

Ismertem én gazembert a közélet terén, a ki bűnei daczára is volt olyan vakmerő, mint Csernátony, de annál a vakmerőség nem bátorság volt, hanem üzlet s a ki, ha hozzá méltó módon verték vissza, csak kaczagott.

Digitized by Google

Csernátony nem ilyen volt. Azért az ő életében kitörés és csattanás nélkül bár, de valódi és mély tragikum is volt.

Ez magyarázza meg barátaihoz s kivált Tisza Kálmánhoz való mély ragaszkodását is. Én nem állitom, hogy e ragaszkodás e nélkül is meg nem lett volna. De azt igen is állitom, hogy önmaga által fölidézett balsorsában gyakran volt szüksége olyan menedékre, a minőt csak hatalmas egyéniség barátsága nyujthatott.

Irásai, czikkei borzasztók. Nem hiszem, hogy ezeket valaki valaha összegyüjtse. Jó lélek nem találna élvezetet ezek olvasásában. Nem is értené meg a legnagyobb részét. Hiszen mindenki elmult már vagy csakhamar elmulik, a kit egykor bántott s az esetek, vádak, támadások okaira nem fog emlékezni senki.

Beteges önérzet s megfelelő erő nélkül való nagyravágyás lakott Csernátony lelkében. Sok forradalmi jellem természete ez. De mégis érvényesülni akart s ehhez az alkotmányos élet egyik egyoldalu s bizony nem rokonszenves eszközét választotta: az egyének ellen irányzott erkölcsi birálatot. S ezt is keserü szenvedélyességgel alkalmazta.

A történetirás fel fogja jegyezni, hogy ő maga a szó valódi értelmében nem volt rágalmazó s ez lenni nem is akart, de iskolája, mely körülte megalakult, kifejlesztette nálunk a rágalom rendszerét. S utódaiért bizony Csernátony is felelős.

Ő még tudott lelkesülni s bár szűk körben, szeretni is. Számára enyhitő, sőt talán mentő körülmény ez.

Digitized by Google

De utódai számára nem találok mentséget s enyhitést is csak országunk borzadalmas közjogi helyzetében találok, de nem az egyéniségekben.

Csak üres és sivár lélek folyamodik a rágalom fegyveréhez. A ki szeretni nem tud, csak gyülölni tud. A ki alkotásra nem képes, de rombolni élvezetesnek találja. A ki magasra vágyik, de a nemes versenyben érzi silányságát s azért társait megsebezni törekszik, hogy azok vagy elvérezzenek a pályafutás közepén, vagy megutálják a versenyt s félre vonuljanak.

Beteg az a nemzedék, mely közéletében megtűri a rágalom rendszerét. S a hazának nem tud az a nemzedék jobblétet teremteni.

Mert vagy az egyének személyes dulakodásává válik a közélet, vagy pedig a jók és nemesek, az érző és magasra szárnyaló lelkek unottan és szárnyukszegetten vonulnak félre magányukba s átengedik a közügyeket azoknak, kiknek a dulakodásban telik kedvük.

Bölcsek igen is támadnak a rágalom korszakában azokból, a kik félre vonulnak. De az országok boldogulását nem a bölcsek teremtik meg, hanem az államférfiak.

Valódi államférfivá pedig a rágalmazó soha se válhat.

Digitized by Google

NESZMÉLYI ARTUR NYUGSZIK.

(Neszmélyi Artur komáromi származású fiatal hírlapíró. Alig 24 éves korában halt meg Budapesten 1899-ben. Az „Egyetértés"-nek volt utolsó éveiben politikai tudósítója. A hírlapi tudósítók mintájának tekintette mindenki s szerette és becsülte mindenki. Erős és tiszta ítélet, magas emberszeretet s hírlapíró létére is mély és tiszta meggyőződés töltötte be lelkét.)

Neszmélyi Artur nyugszik. Első és utolsó nyugalomra hajtotta le fejét s nem is emeli fel többé. Nekem nagyon fáj az ő halála.

Nem régóta ismertem igazán. Hírlapiró volt. Más táborban küzdött. Volt olyan nyolcz-tíz év, a mikor ritkán fordultam meg a hírlapiró világban. Ő e nyolcztíz év alatt nőtt fel, virágzott s lett azzá, a kit bámultunk, irigyeltünk, szerettünk, lelkünkbe öleltünk s a kinek munkájára, jövendőjére büszkék voltunk.

Mindennek vége — meghalt. Csak szeretetünk s fájó emlékezetünk maradt meg utána.

Alig egy év óta ismerem igazán. Ha együtt lakunk, együtt dolgozunk; ha búnk, örömünk, vitánk, lelkesülésünk együtt forr, együtt pezseg: akkor ismerjük fel egymást tökéletesen. A sors úgy intézkedett, hogy más-más irányból induló utunkon egy hírlapnál találkozzunk. A találkozás barátságot szült. Elvek, érzelmek és törekvések rokonsága volt e barátság.

Digitized by Google

Fiatal zsidó gyerek s öreg megyei táblabiró; lehet-e a kettő közt a lelkekben igazi barátság? Lehet. Csak a halál mondhatta, hogy nem lehet. S én még annak se hiszem el egészen.

Igazi magyar lélek volt. Tele tűzzel, reménynyel, lángoló buzgalommal, a magyarság igaz szeretetével. Komáromban nőtt fel és izmosodott meg ez a lélek. Gazdag volt ez míveltségben is. Nem könyvek, nem iskolák adták kölcsön neki ezt a míveltséget. Gondolkozásának üdesége, érzelmeinek nemessége, éles megfigyelés s lelkesülés az igazságért, valódi emberszeretet: ezekből állott míveltsége.

Teste törpe és nyomorék. Béna lábán vézna törzs. De keskeny vállai közt remek fej, bátor tüzes szemek, szabályos arcz s a szép ifjú arczról ragyogott a nyiltság, őszinteség, becsület és nemes önérzet. Mindig valamely hőskor jutott eszembe, mikor ezt az arczot néztem. Nagy időket csak ilyen arczu ifjúság alkot.

Ilyen ifjak után sóvárog az én lelkem. Közel harmincz éve, mióta itt vagyok az ország fővárosában, a nemzet választottainak kellő közepén, az irodalom és időszaki sajtó csatázó hadseregének táborkarában. Minden évben, minden országos választás után azt vártam, hogy uj sereg, uj nemzedék, uj erők szövetsége vonul fel a csatatérre, hogy felüdítse az elfásult nemzedék szivét s megváltoztassa a kornak hanyatló irányát. Vagy nem látok már tisztán, vagy hiába volt várakozásom. Korszakunk fakó szekere változatlanul nyikorog tovább-tovább. Csak egyes alakok jönnek, elszórtan, elszigetelten, a tömeg-

Digitized by Google

ben csakkamar elvegyülve. Pedig a jelennek erejét s a jövendőnek erősségét képezhetnék. Szövetkezésük ujra alkotná közéletünk világát. S szövetkezniök nem lehet. Vagy vezérük hiányzik, vagy komor a gondviselés.

Bizony a gondviselés volt komor. Ha az nem lett volna: nem hunyta volna le szemeit örökre a legnemesebb ifjú, a kitől én annyit vártam, a kinek lelkére én annyi dicső reményt építettem.

Azt mondhatnák: kis ember volt, hírlapiró volt s az időszaki sajtó terén is csak hírlaptudósitó. Hogyan ábrándozhattam én arról, hogy rá uj világunk megalkotásában nagy szerep vár?

Én pedig arról ábrándoztam s balgatag vélemény az, vagy korhadó agy, mely a hírlapirót kis embernek nézi, magasra nem becsüli, igaz érdeme szerint nem tiszteli.

Nézzétek a hírlapiró ifjút. Vagyona nincs. Ha van, ha volt: barátai, bajtársai, pályasorsosai közt osztja el vagy a szegényeknek adja, vagy a hazának közczéljaira áldozza. Nem tékozlási szenvedély sodorja magával, hanem részvét, nemes buzgóság, érező szívnek szent könnyelmüsége. Ebben is példa volt az elnyugodott ifjú.

Vagyona tehát nincs. De munkája sok, nagy, fontos és sietős. S végzi a munkát vidáman, jó kedvvel, derék versenynek keserűség és kapzsiság nélkül való érzetével. Végzi nappal, végzi éjjel s többnyire éjjel és szakadatlanul. Nappal a pihenője, lámpafény a napvilága, csillagos éj a szórakozása.

Digitized by Google

Vagyonszerzéshez, tőkegyűjtéshez, henye urasághoz nincs reménye. Még vágya se támadhat, mert ehhez nincs lelkének pihenője. Olvas, társalog, vitáz, fut, ismerkedik, nagy férfiakkal eszmét cserél: mindezt azért, hogy országának közönségét felvilágosítsa ma arról, a mi történt tegnap, a mi készül ma s a mi következik holnap és holnapután.

Tudásába lelkét önti. Buzdít, paskol, dicsőít, agyon birál. Ötletet gyűjt az utcza porából, az emberek fecsegéséből s a közélet érthetlen zajából. Meglesi a mint az eszmék, vágyak, törekvések, fájdalmak, szenvedések kibújnak a társadalomból, mint a fűszál a földből. Kiséri növésüket, látja fölsarjadásukat, észreveszi eltorzulásukat s a mit lát, hall, érez, mindennap; azt egy millió emberrel közli mindennap.

Minden nagy embert ismer, de azért nagy embert nem ismer, mert a nagy ember ritka, nincs minden kornak hozzá szerencséje. Látja, hogy a nagy embert ő teszi nagygyá vagy ő hagyja meg kicsinynek. Látja, hogy a nagy ember lenézi őt, pedig hízeleg neki s futkos utána. Ő nem nézi le a nagy embert, de nem is hízeleg neki. Mindenkiről tudja: mit ér, mennyit nyom, mekkora igaz erő áll rendelkezésére. Még se büszke, csak önérzetes.

Ellenszenve könnyü fonál: rögtön szakad. Rokonszenve nemes aczél: se nem törik, se nem szakad, se rozsda nem eszi. Mert szive becsületes és szereti az igazságot. S ha a dulakodó érdekek és szenvedélyek forgószelében egyszer fölismeri az igazságot: ahhoz hű

Digitized by Google

marad. A mívelt világnak legértelmesebb és legigazságosabb társasága a hirlapirók társasága. Tudóst félszegsége, államférfit hiúsága, más közembert vagyoni érdeke fonák útra terel, a hírlapirót ezek a gyöngeségek nem ejtik bódulásba.

Azt mondják: vannak a hírlapirók közt gyönge jellemek, ingadozó lelkek, esendő lelkiismeretek. Vannak! Hát a királyok, miniszterek, milliomosok, egyházfejedelmek közt nincsenek? Ezeket dicsőitik, a hírlapirót szólják. Igaz, de azért nem ez az igazság.

Neszmélyi Artur a valódi hírlapiró örök mintaképe. Hozzá hasonlók lehetünk, nála derekabbak alig.

Rendületlen volt hite a függetlenségi elvek fenségében s végdiadalában. Nem is elv, nem is hitvallás, hanem természet, vér, életösztön volt nála a függetlenség. A maga számára is, nemzetünk számára is.

Hű bajtársunk volt lapunknak nemes harczaiban. Névtelenül dolgozott, de annál ragyogóbb volt minden műve. S én örömnek, élvezetnek s tanulságnak tartottam a napnak alkonyatát, midőn oda jött a lap szerkesztő helyiségébe s napi észleletét szellemes vidámsággal tárta elénk.

Nagy kincsünk volt életében, meg nem mondható veszteségünk halálában, örök áldásunk emlékezetére.

Digitized by Google

A LASZTÓCZI MAGÁNYBAN.

(Szemere Miklós, a honfoglaló Árpád kortársának, Huba nemzetségének ivadéka, született 1804 junius 17-én s meghalt 1881 augusztus 20-án. Jeles költőnk, nagy tudós, hatalmas szellem, eredeti egyéniség s rendületlen hazafi a legnemesebb kuruczok fajából. Korán elhalt Lajos öcsém gyüjtötte össze költeményeit.)

Payzos Andor barátom értesité az öreg urat, hogy én január 10-én vagy 11-én meglátogatom őt Lasztóczon. Szerettem volna, ha az értesités elmarad. Szerettem volna az öreg urat váratlanul meglepni. Azonban így is jól volt.

Hideg idő járt. Gyenge hó és erős fagy lepte a földet. A vasuti állomástól dülő úton és gyalog úton át gyalog ballagtam a nem messze fekvő faluig. Úgy mondák, hogy az öreg úr beteges és kedvtelen. Lelkem aggodalomtól reszketett, vajon kellemes lesz-e az öreg úrnak velem találkozni. Ő öreg, én ifjabb. Ő a régi kor szülötte, én az ujabb koré. Az ő lelkében magasan lobognak a honfiszenvedély lángjai, nálam a tűz sokkal kevesebb. Eszmék iránt és férfiak iránt az ő szeretete és gyűlölete határtalan; bennem hozzá képest bágyadtan él a szeretet is, a gyűlölet is. Gránit ő a Kárpátok ormairól, én pedig csak olyan túladunai termésk vagyok, se nem kemény, se nem puha. Vajjon méltónak tart-e arra

Digitized by Google

hogy gazdagságos lelkét feltárja előttem s fölmelegedni engedjen szivének tűzhelyénél? Ez volt aggodalmam.

Elértem a lasztóczi házat. Még reggel volt. A ház előtti terrasszon egy nő állott, lépéseim zajára felém fordulva. Nem fiatal nő, fekete ruhában; hóna alatt kosárka, melyből most eteté meg a baromfiakat; komoly, de jóságos arcz, szilárd vonásokkal; egyenes termet; szép, de fürkésző szemek, melyek parancsoltak s bizalmat gerjesztettek egyszerre; büszke úrnő és áldott jó gazdaasszony egy személyben.

Nevemet emlitém.

— Isten hozta, Miklós várja önt, — mondá szivesen, mialatt kezét nyujotta, melyet tisztelettel megcsókoltam.

E nő Szemere Miklósné volt. A ki a költőt és honfit vezette és boldoggá tette egész hosszu életén át — bájaival és erényeivel. S a ki a gyermekeket fölnevelé s a szép családi vagyont virágzóvá tette — bölcsességével és erélyével.

A jó és bölcs feleség akkora áldás, hogy annál nagyobb áldása istennek sincs.

Beléptem az öreg úr muzeum-szobájába.

Az öreg úr az iróasztal mellett ült és jóizüen falatozott. A villás reggelivel bajlódott. Akkora sódar darab állott előtte, hogy én állandó mosolygás nélkül nem tudtam rá nézni. A falak és szekrények tele voltak ugyan rakva, aggatva, zsúfolva mindenféle kövek, csigák, kövületek, fegyverek, forradalmi és vadászati emlékek, rozsdás, poros, ütött-kopott halmazával; könyvek, képek, iratok, háji-báji dolgok szanaszét hevertek ugyan könyv-

Digitized by Google

tárban, széken, pamlagon, ablakdeszkán, asztalon és asztal alatt, de én szemeimet le nem vettem arról a sódardarabról, mely szabályszerü tempóban, arányos egyformasággal kezdett elenyészni az öreg úr kése, villája és fogai közt. — Néztem és mosolyogtam.

— Ülj le már ide, Károlyom — mondá, — ne bámuld ezt a sódart, ezen szoktam én tölteni boszumat, ha az asszony nincs a szobában. (Az »asszony« e pillanatban épen ott volt.)

— Leülök, — mondám egy széket oda téve, — de azért az a sódar nekem mégis nagy örömöt okoz. Egész Budapest és egész Ujhely azzal van tele, hogy te bátyám ilyen beteg, olyan beteg vagy, ez a sódar pedig azt beszéli, hogy hála istennek, nincs neked semmi bajod. Örömhírt viszek haza Budapestre: Epikur jó barátságban él Demokrittal a te habitusodban.

Vidám arczot öltött az öreg úr. Pár percz mulva jó kedve kerekedett annyira, hogy egyetlen szót se szólt a politikáról, hanem annál többet saját éleményeiről s a régi letünt időkről, Kazinczynak és Kölcseynek irodalmi korszakáról.

Ez volt óhajtásom. Úgy éreztem magam mellette, mintha rég elköltözött édes jó apám beszélte volna fölséges anekdotáit a száz esztendő előtti dolgokról.

* * *

Szép dolog az irodalom története. A Kazinczy-kor hőseiről sok érdekes adatot följegyeztek maguk a szereplők s azok kortársai. Minő fölséges alakok ma a tör-

Digitized by Google

ténet magaslatain egy Kazinczy, egy Kölcsey, egy Berzsenyi, a Kisfaludyak, a Szemerék és mind-mind a többiek! Az élő szenvedélyek érdességét, a viszontagságos élet botlásait, a hazáért s az ideálokért lángoló szivek kitöréseit rég elsimítá a múlt s a hagyománynak szürkülő ködén keresztül ama fényes alakoknak csak nagy körvonalait láthatjuk, mint a bujdosó a hegyek ormait, ha mikor rájuk a rónaság távolából visszatekint. Nem lát meredeket, nem lát szakadékot; lombok árnya, kopasz szirtek, örök hónak tündöklése összefolynak, egygyé lesznek s a büszke ormokat szelid, kék fátyolával vonja be az ég.

És bár jól van ez így: mégis óhajtjuk látni a bérczet közvetlen közelből; mégis vágyat táplál bennünk a megírt történet, vajha múltunk ama nagy hőseit színről-színre láthattuk volna; vajha beszélhetnénk valakivel, a ki velük élt, velük lelkesült, velük érezé át egy nemzet fölébredésének vajudását; a ki ismerte őket színről-színre s nem a tudós búvárügyességével, hanem az egykori jóbarát és kortárs kedélymelegével beszél nekünk — bámuló unokáknak.

Szemere Miklós kortársa, tisztelője és barátja volt mind azoknak, kikről hatvan-hetven év óta megemlékezik irodalmi s közéletünk történetírója. Bátyja, Szemere Pál, maga mellé vette a lelkes gyermeket s elvitte mind-azokhoz, kik egykor a tetszhalottá vált magyar nemzetet fölverték álmaiból. A lelkes gyermek maga is beállott a nagy küzdők soraiba s végig harczolá három nemzedéknek keserű harczait.

Digitized by Google

És a lelkes gyermek, mint már nyolczvan éves aggastyán beszélt nekem azokról az időkről, a mikor még dalolt a Himfy költője, a mikor Bánk bán még csak egy szerény ifjú agyában élt, a mikor Kölcsey kereste és nem találta a hont, melynek szent földére győzelemben csurga Árpád vére, a mikor még nem volt készen a lant, melyről leharsogott Zalán futása s a mikor még fölirták mindenkinek nevét, a ki magyarul irt és olvasott.

A gálszécsi sírbolt e napokban a Kazinczy-kor utolsó hősét fogadta örök homályú ölébe.

* * *

Utolsó irodalmi vitáját hadd jegyezzem itt fel. Azaz egészen utolsó nem ez volt, de a melyek már ez után jöttek: azok egy költeménynyel vagy egyetlen czikkel lettek elintézve.

Ezelőtt vagy húsz évvel 1861-ben Arany János lapjában, a »Szépirodalmi Figyelő«-ben ütött ki egy furcsa háború. Hogy ki kezdé: arra már nem emlékszem.

Szemere Miklós czikket irt arról, hogy az iró egyénisége, jelleme stb. gyakran egészen különbözik művétől, erkölcsös egyén ledér művet, búslakodó ember víg művet ir, igen gyakran megfordítva.

Brassai Samu ezt nem hagyhatta szó nélkül, neki esett Szemerének, hatalmasan meghurczolá, állítván az ellenkezőt, hogy tudniillik minden irónak egyéni jelleme ugyanaz, a mi műveé.

Szász Károly Szemerének fogta pártját, Salamon Ferencz pedig Brassainak. Folyt a csata váltakozó

Digitized by Google

szerencsével előre-hátra. Arany János egyik tábornak se volt szövetségese, de a jelek azt mutatták, hogy Brassai iránt tanusít jóindulatú semlegességet. A harczban részt vettek egyebek is a minorum gentium tagjaiból.

A háború körülbelül eltartott annyi ideig, mint a porosz-franczia háború. Brassai antikritikája Szemere ellen igen kemény volt s ez volt czíme: »Nincs többé ismerettyü.« Erre irt Szemere egy hosszabb czáfolatot e czím alatt: »Válasz Brassai ismerettyüjére«.

Ezt beküldé Arany-nak 1862 junius 26-án. Arany azonban ezt nem adá ki, mert nagyon erősnek találta. Szemere aztán a maga kegyetlen humorával neki esett egy kissé Arany-nak is, irván neki következőleg:

»Szerkesztő úr olyformán bánik kedvenczével, (Brassaival) mint anya gyermekével, midőn ezt az udvaron szemközt jövő pulykakakas elől kötényébe rejti. Brassai a szerkesztő által elkényeztetett öreg gyermek s a kényeztető dajkának csak örülnie kellene, ha vásott gyermekét valaki megfenyíti s legalább néhány perczre megjavultan adja vissza ápoló ölébe.«

Ez sem használt. Szemere válaszának külön könyvben kellett megjelenni. Meg is jelent s mondhatom, ma is élvezetes, kedves olvasmány.

Sűrü nyomatú négy ívből áll ez a mű, következésképen ennek megirásához idő kellett.

— Hajh de édes Károlyom, — mondá az öreg, midőn ezt nekem elméselte, — a hol asszony van a háznál: ott ekkora munkát egy esztendő alatt se lehet megirni. Gondoltam egyet. Kimegyek a szőlőbe, beleülök a bor-

Digitized by Google

házba, s onnan addig ki nem mozdulok, míg munkámat be nem végzem. De a szőlő messze van, ételt innen oda hordani nem lehet s az asszony azt kérdé: mivel élek a borházban? Hja édesem, Keresztelő János sáskával és vadmézzel élt a pusztában, tehát valahogy én is megélek a borházban. Az asszony nem szólt semmit, hanem előre kiküldött a borházba egy vén tót asszonyt, a ki nekem főzzön, s egy tehenet, hogy tej, turó, tejfel legyen a háznál. Azt pedig az asszony istenért se tette volna ám meg, hogy fiatal tót menyecskét adjon szolgálatomra.

A borházi remeteség 1862 májusban történt. A borházból gyönyörű kilátás van Széphalomra, Kazinczy Ferencz szent emlékü lakhelyére.

Ez év nyarán az öreg úr magához édesgeté Tompa Mihályt, a már akkor beteg költőt. A költő ugyanazon borházban igen jól tölté el a nyarat s az ősznek egy részét. Egyik legszebb imája és költeménye készült ottan.

— De nemcsak ez készült, — mondá az öreg, — hanem ezen kivül megéneklé még a borházat is és Brassait is. Nézd ott a falon rámában azt az elsárgult papirt. Tompa egy gombostűvel akasztá fel a borház falára, én megtaláltam s rámába tettem.

Levettem a papirt a falról s elolvasám. Ma is emlékezem a kis tréfás versre. Így szól:

Szemere Miklós borházára.

Ez a ház nem borház, kritikának háza,
Hol Szemere Miklós majd a falra mászva,
Míg úgy bebánt a vén, szálkás Brassaival,
Hogy rá a félország hangos bravót rivall.

Digitized by Google

De meggondolván, hogy májust itt tölté el
Egy vén tót asszonynyal és egy vén tehénnel,
Azt mondom: veszítsen az is a ki nyerhet,
Mert ebnek kivánok ilyen győzedelmet.
1862. Tompa Mihály.

Az egész írva és aláírva van Tompa gyönyörü kézirásával.

* * *

Beszélgettünk az én szegény, rég meghalt Lajos öcsémről is, ki az öreg urat határtalanúl tisztelé, költeményeit évekig tartó fáradozással összegyüjté, s kit levelei után az öreg úr is atyai gyöngédséggel szeretett.

Beszélt Kossuthról és Kossuth fiairól, kiket meglátogatott. Beszélt Kazinczynéról, gr. Török Zsófiáról s ennek konyhájáról. Beszélt Kisfaludy Sándorról, kit Zalában s Katonáról, kit Kecskeméten látogatott meg. Mindenkiről beszélt ujat, érdekeset, méltót arra, hogy megörökittessék.

Kinek volna ahhoz elég ereje ma már?

* * *

Rövid együttlét után elhagytam az öreget, azzal az igérettel, hogy a szüretre ujolag meg fogom látogatni.

A szüret még nincs itt és én igéretem be nem válthatom. Az öreg elköltözött azokhoz a fényes szellemekhez, a kik közt magához méltó társaságba jutott.

Oh, ha bennünk egy paránya volna annak a lelkesülésnek, mely ama nemzetébresztő korszak nagyjait eltöltè.

Oh, ti nagyok, miért nem hagyhatjátok a szivet örökül az utánatok jövő nemzedéknek!

Digitized by Google

CSEMEGI KÁROLYRÓL.

Csemegi Károly született 1826 május 8-án s meghalt 1899 márczius 18-án. Igazságügyi államtitkár és országgyülési képviselő, azután a Kuria, a legmagasabb bíróság tanácselnöke sok éven át. Verbőczy óta a legnagyobb magyar kodifikátor.)

I.

Alacsony és egykor zömök termet. Kerek fő, hátraszegve erős önérzet jelképe gyanánt. Vörös haj, vörös bajusz, mely őszülni nem tudott. Éles, fürkésző, vitázó szemek s oly metszésü ajkak, melyek nagy erélyt árulnak el. Ilyen volt külseje.

Jeles ügyvéd volt Aradon. Honvédszerepe 1850 után sok üldözést vont fejére, de ő leküzdte azt. A tudományos pálya nem jutott eszébe, pedig azon európai hirnévre tehetett volna szert. A mint tett mint törvényalkotó. Közhivatalba honvédmultja miatt nem juthatott, tehát ügyvéddé lett. Kitünt csakhamar. Kiválósága köztudattá vált. Komolysága, gazdag jogi tudománya s éles, biztos érvelése a nagy szellemi tehetség mellett: ezek tették kiválóvá.

Az alkotmányos élet megnyilta vetette őt fel az ország fővárosába s a nemzet szine elé. Állást foglalt az igazságügyi kormányban. Csaknem együtt, csaknem egyidőben Szilágyi Dezsővel.

Digitized by Google

Szilágyi Dezső nagyobb elme és szélesebb államférfiui látkör. De a szakadatlan munkásságban s a törvényalkotás biztosságában Csemegivel nem versenyezhet. Pedig mindig verseny folyt köztük — akarva nem akarva. Törekvésük és önérzetük egyenlő volt. Szilágyi mindig kedvesebb volt a politikai, Csemegi a kormánykörökben.

Bittónak, mikor igazságügyminiszter volt, államtitkárra volt szüksége. Szilágyi Dezsőre és Csemegire gondolt. Kozma Sándor véleményét kérte ki, melyik lenne alkalmasabb államtitkár. Kozma Csemegit ajánlotta. Munkásabbnak s miniszteréhez alkalmazkodóbbnak vélte, mint Szilágyit. S Bittó Csemegit nevezte ki.

Kozma és Csemegi közt mindvégig benső, bizalmas barátság állott fenn. Kozma tiszta értelmisége s nemes táblabirói emberszeretet által kormányzott itélőképessége egyensulyban tudta őt tartani Csemegi óriási tudásával.

Én huszonnyolcz év előtt jutottam vele ismeretségbe s aztán lassankint barátságba. Balaton-Füreden ismerkedtünk meg, a mikor ő a büntetőtörvény készitését megkezdette.

Én is a büntető igazságszolgáltatással foglalkoztam vármegyémben. S bizonyos falusi fölényt éreztem magamban a fővárosi tudós s a miniszteri tisztviselő fölött. No hiszen hamar kiábrándultam. Csemegi tudása mely az egész müvelt világ törvénybeli és irodalombeli büntető jogát felölelte, az elemi erők ellenállhatatlan hatalmával nyomakodott az én kezdetleges, kapkodó, vidéki szerény tudásomra. Nem is igen kisér-

Digitized by Google

tettem meg vele a vitatkozást a büntető jog általános tudományának nagy mezején.

Hanem egyes büntetőjogi esetek felfogásában és megitélésében nem egyszer mégis megtréfáltam. Ott nem fogott ki rajtam. Vitáinkról, bár érdekesek, fájdalmas elmulásának első napján megemlékezni nem akarok.

A magyar, latin, német, angol, franczia és olasz tudományos nyelvet egészen birta. A törvényalkotáshoz szükséges forrásmunkákat e nyelveken eredetiben tanulmányozta át. S végtelen sokat tanult. Szakkönyvtára is felette gazdag volt. S tanulmányaiban kiterjeszkedett nemcsak a törvényművekre, kommentárokra s elméleti buvárlatokra, hanem még a művelt nemzetek legmagasb birósági itélkezéseire is. Sőt egyes jelentékeny pörökre is.

Velem gyakran közölte munkája alatt a büntetőtörvény egyes már épen elkészült fejezeteit. Egyszer épen a fölségsértés fejezetét közölte.

Beszéd közben emlitettem, hogy őseim beregi és abauji birtokaikat nota Thökölyana czimén vesztették el s hogy a pört megujitották s a megujitott pör iratai megvannak levéltáramban.

Nota Thökölyana ! Ilyet sohase látott. Rögtön elkérte tőlem e pör iratait. Maga is átnézte, de aztán átadta Hatoss Gusztáv fiatal történetbuvárnak, ki huszonöt év előtt titkár volt az igazságügynél, hogy forditsa le s adja ki. Hatoss elvitte az iratokat Pécsre, ott magát agyonlőtte, családi irataimhoz sohase jutottam.

Nekem akkor csaknem minden büntetőjogi tudo-

Digitized by Google

mányom Deák Ferencz 1843-iki munkálataira szoritkozott. És Csemegi némely javaslatát nem találtam olyan jónak, mint Deákét. Egyenesen megkérdeztem Deákot 1873 elején: miért nem avatkozik a mű vezetésébe s mi akadályozza az 1843-iki javaslatnak némi módositással való elfogadását.

— Nem avatkozom bele, — felelt Deák — mert 1843 óta előre haladt a tudomány is és a judikatura is, Csemegi pedig ezek mai állását jobban ismeri, mint én.

Öt egész évig dolgozott Csemegi a büntető törvényen. Azon kivül végezte, mint államtitkár, az igazságügyi kormányzat több ágát. Hihetetlen, mennyit dolgozott.

Oly nagy fontosságu mű, mint az övé, alig van a világon, melyet annyira egyetlen ember készitett volna, mint a hogy a mi törvényünket ő készitette.

Neve halhatatlan. Érdeme örök s az egész világra és hosszu-hosszu jövendőre kiterjedő. Hozzá hasonlitani multunk és jelenünk férfiai közül csak Verbőczyt lehet.

Nem mondom, hogy műve hibátlan. Nem mondom, hogy itt-ott javitásra nem szorul. De ez munkája nagyságából s érdeméből semmit se von le.

S nemzedékünk hálátlan volt Csemegivel szemben.

A nemzet ma is adós neki. Nincs oly kis nemzet, mely nagy kincscsel ne jutalmazna ilyen művet. Csemegi iránt a nemzet hálája semmiben sem nyilatkozott. Nehéz munka közt nélkülözve, elhagyatva kellett tengetnie életét.

Digitized by Google

Nem a nemzet volt hibás, hanem kormányzói. S a nemzet még leróhatja tartozását.

De már csak emléke iránt!

II.

Csemegi politikai szereplése ama hét-nyolcz év alatt, mig képviselő volt, nem volt jelentékeny. Vagy legalább nem volt feltünő. Ő törvényalkotó, tudós és szakember hirében állt s méltán állt abban. Az ilyen férfiut a mi törvényhozóink, politikusaink, diplomatáink nagy politikai szerephez nem bocsátják. Sok tudós és szakember közmondásos félszegsége a tudósok és szakemberek tekintélyét nagyon megcsökkentette.

De azért Csemeginek ugyis, mint államtitkárnak, ugyis, mint törvényalkotónak, sokszor volt alkalma a legfontosabb kérdésekben nagy szolgálatot tenni hazánk javára.

A nemzetközi jogba tartozó kérdéseket ő intézte és sok kérdésben csak az ő erélye és nagy tudása mentette meg államiságunk elismerését. A közös kormánynyal és az osztrák kormánynyal nem egy összeütközése volt e miatt. Minden összeütközésből diadallal hozta haza lobogónkat.

A büntető törvénynél is szép alkalma volt erre. Állami önállóságunkat Ausztriával szemben s államunk egységét a társországokkal szemben a jámbor és habozó Pauler és a szolgabiró müveltségü Perczel sohase tudták volna megvédelmezni Csemegi nélkül.

Digitized by Google

Még se becsülték meg eléggé vezető államférfiaink. Néhány példát mondok el erről.

A magyar büntető-törvénykönyvet, Csemegi művét a franczia kormány lefordittatta franczia nyelvre, olasz jogtudósok pedig leforditották olasz nyelvre. Néhány olasz egyetemen kiváló tudósok külön előadási tárgyul is választották. A mi természetes. A mi törvényünk volt húsz év előtt általánosságban a müvelt világ legjobb, legkorszerübb büntetőjoga.

Vagyontalan volt. Minden vagyonát könyvtára képezte. Mit ér egy szakkönyvtár? A ki igazán használja: annak mérhetlen kincs. Másnak szemét. Báró Baldácsy tizezer kötetes könyvtárát, melyet három nemzedék gyüjtött össze, hatszáz forinton vette meg Simor primás. Az ószeresek se adtak volna többet érte. Csemegi könyvtára e mérték szerint alig érne többet pár száz forintnál. Pedig többe került tizezer forintnál. Erre költötte minden nélkülözhető, minden megtakaritható pénzét.

Tehát szegény volt.

Annyival nagyobb kötelességük lett volna nemzedékünknek és kormányainknak, hogy nagy müvét a mű becséhez és nemzetünk nagyságához mérten jutalmazzák.

Vajjon mennyivel jutalmazták volna?

A kis Belgium egyik jeles törvényalkotójának, a büntető törvények csak pótló átdolgozásáért, tehát nem is alapmunkájáért pár százezer frank jutalmat adott. Csemegi emberfölötti munkát végzett öt év alatt: legalább, de legalább százezer forintot megérdemelt volna.

Digitized by Google

Hajh, de ő nem volt se lófuttató, se bankigazgató, se vasuti engedélyes.

Nem adtak neki semmit. Nem adtak ez óriási műért egy fillért. A Tisza—Szápáry—Wekerle- és Bánffy-kormányok igazságügyminiszterei mintha sejtelemmel se birtak volna a munka becséről s a ráforditott lángész és életölő fáradság nagyságáról.

Perczel Bélának mégis eszébe jutott, hogy a hálátlanság csunya dolog. Fölkereste Csemegit.

— Barátom, szólt hozzá, még se viselhetem el lelkemen, hogy nagy munkád tiszteletdíj nélkül maradjon. Megfelelő összeget a költségvetésbe föl nem vehetek, de kodifikáczionális átalányomból kiszakithatok hatezer forintot. Ezt szives készséggel fölajánlom.

Jól tette Csemegi, hogy e koldusalamizsnát kereken és rögtön visszautasitotta.

— Inkább vesszek éhen, mint ezt elfogadjam.

Igaza volt! Hat ezer forintot középméretü ügyvéd szokott kapni nagy pörben egyetlen jóravaló replikáért.

Én magam két igazságügyminisztert zaklattam, hogy tegyenek valamit s nemzedékünkről az undok hálátlanság vádját háritsák el. Hiába volt. De talán később már el se fogadta volna Csemegi.

Csemegi megteremtette a magyar büntető jogot, Kozma megalkotta a magyar korszerü büntető eljárást. Mind a kettő egész életét szánta feladatának becsületes megoldására. Szegényül élt, szegényül halt el mind a kettő.

Mikor én az eszlári pörben a védelmet vezettem:

Digitized by Google

azon a nyáron Csemegi egyik külföldi fürdőn együtt volt Schmerlinggel és Glaserrel, korunk e két nagy jogászával. Mint mindenütt a művelt világban, ugy e három férfiu közt is minden nap az eszlári pörről s az én — jó vagy rossz — de mindennapi szereplésemről folyt a tárgyalás. A két osztrák államférfi gondosan kikérdezte Csemegit, hogy én hol születtem, hol tanultam, ki volt mesterem, kik voltak tanáraim? Mikor pedig Szeyfertt elejtette a vádat: akkor kikérdezték Szeyfertt felől is. Csemegi minden jót elmondott, a mit csak tudott róla is, rólam is.

— No lám, — mondotta Schmerling, — nem hiába kitünő férfiu az a Szeyfertt, ő az én tanitványom.

— Eötvös pedig az enyém, — felelte Csemegi nagy magyar önérzettel. S hozzá tette: Exczellenczátok is intézkedhetnének, hogy az osztrák egyetemeken is a jogászok oly behatóan sajátithassák el a törvényszéki orvostant, mint a magyar egyetemeken.

Beismerték s az osztrák kormány még azon évben intézkedett s intézkedése indokául a magyar ügyvédi kar magas jogi műveltségét hozta fel.

Én ugyan se egyetemi hallgató nem voltam, se Csemegi tanitványa nem voltam, de jól esett ez a kis szóváltás, melyet Csemegi haza jöttekor azonnal közölt velem.

Itthon mindig szidott bennünket. Birót, ügyvédet, jogtanárt, törvénykészitőt egyaránt. De a mikor külföldi notabilitásokkal találkozott, azok előtt a magyar jogélet férfiait a világ első jogászai gyanánt mutatta föl.

Digitized by Google

S a ki a magyar jogászt ócsárolni merte: annak ugy ment neki, mint az oroszlán. Pedig német, olasz, franczia nevezetes férfiakkal gyakran találkozott, kik közül őt, mint korunk legnagyobb kodifikátorát, tisztelgés végett gyakran és sokan fölkeresték.

Az eszlári pör befejeztével pihenni Balaton-Füredre mentem; első dolgom volt őt felkeresni. Megölelt, megcsókolt s azt mondotta:

— Ne volnék csak ilyen vén bolond, ott hagynám a kuriai tanácselnökséget s odamennék irodádba ügyvédtársadnak.

Minő nemesnek látta s minő magasra becsülte ő az ügyvédi hivatást!

Minden nagyravágyása abból állott: bárha ő állhatna egyszer az igazságügyi kormányzat élére! Vágya nem teljesült.

1875-ben, mikor a Wenckheim—Tisza-kabinet alakult, egy este Széll Kálmán megszólitott, menjek el hozzá, beszéljük meg: ki lenne a legjobb igazságügyminiszter. Széll Kálmán akkor már kijelölt pénzügyminiszter volt. A Bittó-kabinetnek Pauler volt igazságügyminisztere, de ezt Tisza nem szerette, mert valami kanári madár miatt egy interpelláczióban Tiszát csak nem rég nagyon ledisputálta. Széll az egyetem-téren lakott, nála lakott Deák Ferencz is. A házat már lebontották.

Ott összejöttünk többen. A házigazdán kivül ott volt Perczel Béla házelnök, Szeniczey Ödön, Visontai Kovách László s még vagy ketten. Horváth Lajost szerettük

Digitized by Google

volna megnyerni, de istenért se vállalkozott. Távirtoztunk Miskolczra is pártjához, hogy az is biztassa őt. Meg is tette, az se használt.

A mint tanácskozunk s keressük az alkalmas embert, Perczel Béla föl és alá járkál a szobában, szokása szerint hátratett kezekkel. Ránézek s oda szólok:

— Hát te Béla nem vállalkoznál rá?

— Ha parancsoltok velem: én szivesen megteszem.

Eddig volt. Széllnek tetszett, másnap közölte Tiszával s harmadnap Perczel igazságügyminiszter volt.

Évek mulva elmondtam e jelenetet Csemeginek.

— Hát én rólam nem volt szó? — kérdezé.

— Az igazat megvallva, nem jutottál eszünkbe.

— No barátom, ha jogász embernek, ha magadforma embernek se jutok eszébe: akkor mit várjak én?

Keserü szemrehányást tett az egész világnak. S igaza volt. Hiszen még az akadémia se választotta tagjává!

Talán nem lett volna a legjobb igazságügyminiszter. Talán nem volt a legjobb biró sem. Birói felfogása ellen egyszer-másszor én is hevesen érveltem magántársalgások közben. Birótársai közt is sokan voltak, kik vele nem rokonszenveztek.

Modora érdes. Nagy tudásával nagy fölényt tudott gyakorolni. S nem is mérsékelte magát ebben minden alkalommal. Komoly összeütközésbe s mély jogtörténeti vitába keveredtem vele magam is az egyházpolitika heves napjaiban. S azóta alig találkoztam vele néhányszor.

De minő semmiség ez mind az igaz érdem ama

Digitized by Google

piramisa mellett, melyet életével és munkásságával megszerzett! Nagyobb fia, mint ő, volt nemzetünknek az ő korában. De egész életének minden munkáját, egész lángelméjének minden erejét hazája javára ugy, mint ő, senki fel nem áldozta.

Szegény kenyeret kapott érte, a mig élt. Halála után életének s emlékezetének dicsőségét zengeni fogják a századok.

III.

Hanem e felvilágositás mégis sötéten hagy egy pontot. Huszonnégy év előtt fejezte be nagy művét Csemegi. Egész emberélet munkája ez a nagy mű s közhaszna és dicsősége nemzetünknek. S huszonegy év óta élt szegényül s halt meg szegényül a nagy mű alkotója.

Ez a sötétség mégis sötétség maradt. A kormányokra borul ez, nem Csemegire.

Csemegi könyvtáráról is megemlékeztem tárczám soraiban. Azt állitottam, hogy ebből áll minden vagyona, melyet szeretett hitvesére hagyhatott. E vagyon pedig, ha kótya-vetyére kerül, nem ér annyi száz forintot, a hány ezerbe került, noha mint szakkönyvtár kincset ér.

Lehet, hogy szavaim birtak arra pártkülönbség nélkül több képviselőt ma a képviselőházban, hogy lépést tegyenek arra nézve, hogy a nagy értékü könyvtár a törvényszerkesztő bizottság részére államköltségen megszereztessék. Apponyi Albert gróf és Győrffy Gyula

Digitized by Google

vezetése mellett Beksics Gusztáv, Bolgár Ferencz, László Mihály, Neményi Ambrus, Olay Lajos és Szabó Imre voltak e képviselők. Fölkeresték a miniszteri szobában Széll Kálmán miniszterelnököt s Lukács László, Plósz Sándor és Wlassics Gyula minisztereket, kik biztató igéretet tettek mind a könyvtár megvételére, mind az özvegy legmagasabb kegydijazására.

Ez a legkevesebb, mivel a nemzet az elhunyt iránti háláját, noha későcskén, bebizonyithatja.

Ehhez még szükséges, hogy mellszobra a legfőbb törvényszék palotájának csarnokában államköltségen felállittassék.

* * *

Ha már Csemegi Szent-István rendjéről szóltam, szólok most egyuttal Tisza Kálmán Szent-István-rendjéről is, melyet nagy-kereszt alakban ugyan, de később adott a király Tisza Kálmánnak, mint Csemeginek.

Erről is ma értesültem hitelesen.

Tisza Kálmán már félévig volt belügyminiszter s öt évig miniszterelnök s még mindig nem volt semmi rendjele.

Történt 1880-ban, hogy Károly román király, akkor még fejedelmi czimmel, Budapesten járt s Tisza Kálmán miniszterelnök, ő felsége a király előzetes tudatával, nála tisztelgő látogatást tett. Midőn tőle elbucsuzott, a fejedelem főhadsegéde arra kérte, menjen egyenesen haza, mert a fejedelem ő fensége azonnal vissza óhajtja adni a látogatást.

Digitized by Google

Ugy lett. Tisza azonnal haza hajtatott miniszterelnöki palotájába s a fejedelem néhány percz mulva nála termett.

Fontos tárgyu beszélgetés után a látogatás befejeztével elővett a fejedelem egy finom müvü tárczát s oda nyujtá Tiszának. A román csillagrend legmagasabb osztályának jelvényei voltak benne.

— Szerencsémnek tartom, — ugymond a fejedelem, — hogy e rendet Excellenciádnak adományozhatom.

— Hódolattal és hálás köszönettel fogadom fenséged kegyes adományát, ámbár meg kell jegyeznem, hogy saját felséges uralkodómtól sincs még semmi rendjelem.

A fejedelem mosolygott e szóra.

— Tudom — ugymond — hogy vannak kiváló férfiak, kik a rendjelekre semmit sem adnak; nem is kivánom, hogy viselje, mégis kérem, fogadja el tőlem emlékül.

Ily kegyes szavakra természetesen el kellett fogadnia.

Fülébe jutott ez báró Orczynak, ő felsége melletti miniszternek, a ki aztán rögtön előterjesztést tett ő felségének az iránt, hogy Tisza Kálmánnak a Szent-István-rend nagy keresztje adományoztassék.

Igy jutott Tisza Kálmán magyar rendhez a román király utján.

Digitized by Google

BITTÓ ISTVÁN A FŐRENDIHÁZBAN.

(Született 1822 május 3-án. Kösnemes, de előkelő birtokos családból. 1848-ban képviselő, később bujdosó. Somogy vármegye egykori főszolgabirája, képviselő, igazságügyminiszter, képviselőház elnöke, miniszterelnök, Deák Ferencz benső baráti köréhez tartozott.)

Széll Kálmán becsületes munkát végzett, mikor azt ajánlotta a királynak, hogy Bittó Istvánt a főrendiház tagjává, örökös törvényhozóvá nevezze ki. Meg kellett volna ezt már tenni tizenöt év előtt, a mikor először kimaradt a képviselőházból. A mikor az uj főrendiház először megalakult. Ha már ily alkatában áll fenn ez a főrendiház: ki lehetne annak inkább tagja, mint a ki miniszterelnök volt? Tisza Kálmán kislelküsége, Szápáry, Wekerle és Bánffy feledékenysége volt oka az eddigi mulasztásnak. És főleg az, hogy Bittó a boldogtalan nemzeti párthoz tartozott. Ugy vélekedtek: a főrendiháznak nincs szüksége nemzeti párti férfiura. Pedig én nem egyszer úgy szerettem volna, hogy e párt minden tagját oda szállitsák át. A zionisták azt hiszik, a zsidóknak Jeruzsálemben van helyük; én azt hiszem, a nemzeti pártiaknak a főrendiházban lett volna helyük. Úgy is oda jutnak utóbb mindannyian. A nemzeti muzeum kerek palotájába.

Digitized by Google

Széll Kálmán, ha későn is, helyre hozta a furcsa mulasztást. Minden miniszterelnök főrendiházi törvényhozó immár. Szlávy és Wekerle méltóságuknál, Szápáry grófságánál fogva. Bánffy háromféleképen is az. Bárósága, méltósága s kálvinista főgondnoksága czimén. Tisza Kálmán is az lehet, mihelyt akarja. Ő a legrégibb kálvinista főgondnok.

Huszonötödik éve, hogy megszünt a Deák-párt. Utolsó három évében három miniszterelnöke volt. A nagy betegnél gyakran változtatják az orvosokat. A Deák-párt utolsó orvosa Bittó István volt. Ő is fogta be szemeit. Ő is temette el.

Pedig nem volt épen rossz orvos. Csak szerencséje nem volt.

* * *

Bittó Istvánt nagyon kevesen ismerték igazán. De a kik igazán ismerték: azok igazán szerették. És őszintén becsülték. Ezt nem gátolta se nemzeti párti volta, se 67-es meggyőződése. Mert igaz, jó és erős magyar volt minden izében. Erős magyar érzületben a miniszterelnökök közt talán csak Bánffy közelitette meg. Felül nem multa egyik se.

Én szép példákat tudok erre.

Mikor huszonöt évvel ezelőtt a második választási törvényt hoztuk, úgy láttuk szükségesnek, hogy az erdélyi czenzust hagyjuk meg változatlanul, nehogy román-ajku atyánkfiai dako-román képviselőkkel áraszszák el az országgyülést. Ellenünk volt gróf Szápáry belügy-

Digitized by Google

miniszter, ellenünk volt a balközép s ellenünk voltak a Deák-párt radikális elemei Gorove István és Horváth Boldizsár által szervezve. De ellenünk voltak a felvidéki deákpártiak is, kiket a vén Justh, a »tót király« vezetett.

Szegény báró Kemény István kétségbe volt esve. Szentül hitte, hogy elbukunk és szentül hitte, hogy akkor elvesztjük Erdélyt. Mi azonban csülökre álltunk, a központi bizottságban győztünk s a Deákpárt értekezletén addig viaskodtunk, mig ott is ki nem csikartuk a néhány szónyi többséget. Egyuttal pártkérdéssé tettük javaslatunkat.

Hátra volt azonban a főrendiház. Ott már mi semmit nem segithettünk, a belügyminiszter pedig berendelte a főispánokat, hogy ellenünk a kormány eredeti javaslatát szavazzák meg.

Egy szép augusztusi napon reggeli hat órakor beront hozzám báró Kemény István, lerántja rólam a takarót s fülemnél fogva fölczibál.

— Gyere, gyere, öltözz hamar, menjünk Bittóhoz deputáczióba!

Átkozottul álmos voltam.

— Hány óra?

— Siess, siess, mindjárt hat óra lesz.

— Az öreg apám se járt deputáczióba miniszterelnöknél hajnali órában.

Nem hagyott békét, felöltöztem, kocsiba ültünk, mentünk Jeney József erdélyi székely képviselőhöz, őt is fölvettük s hajtattunk lóhalálában föl Budavárába, a miniszterelnöki palotába.

Digitized by Google

Portásra, komornyikra rárontottunk: keltsék föl azonnal a miniszterelnököt. Futott mindegyik a belső szolgákhoz és szolgálattévő frájokhoz. A miniszterelnök, bár szürkülő legény, nem régi házas volt. Fölverték. Elhitették vele, hogy a tatárok törtek be az országba.

Jött ki hozzánk az elfogadó-terembe papucsban, barnavörös hálókabátban, vörös házi sapkában. Mint egy török basa.

— No mi baj ilyen kora reggel?

Én voltam az első szónok. Elmondtam a czenzusveszedelmet. A belügyminiszter gonosz praktikáit. Tizennyolcz berendelt főispán veszedelmes szándékát. Vagy segitsen, vagy elbukunk! Holnap lesz a szavazás.

Jó báró Kemény István folytatta a panaszt.

De panasza közben mély érzés fogta el szivét. Eszébe jutott, hogy még van jó magyar Erdélyben s hogy azok számára meg kell menteni azt az országot. Ha pedig már azok is elfogynának . . . .

Mikor ide jutott panaszával, elfuladt a hangja. Valami szoritotta a torkát. De Jeney szeméből is kicsordult a köny. Jeney fejezte be a mondókát.

— . . . de mi azt már nem akarjuk megérni!

Bittó István a miniszterelnök azt felelte:

— Köszönöm szives fáradságtokat. Nem tudtam a dologról. Mindjárt intézkedem. Mig én a kormányon leszek: a magyarságnak hátraszorulni nem szabad.

Oly keményen beszélt a főispánokkal, hogy tizennyolcz közül tizenöt velünk szavazott és csak Ormós temesi gróf, Kis Miklós jász-kun főkapitány s még egy

Digitized by Google

harmadik — neve nem jut eszembe — szavazott ellenünk. Győztünk!

Ilyen fura deputáczió se járt azóta a miniszterelnöki palotában. De talán azelőtt se.

Bittó alatt nyujtott be az igazságügyminiszter egy uj perrendtartási javaslatot, melyből hiányzott az, hogy más nyelven, mint magyar nyelven semmiféle iratot benyujtani nem szabad. Figyelmeztetésünkre Bittó azonnal visszavonatta a javaslatot s utasitotta a szakminisztert, hogy pótolja ezt a hiányt. Kora bukása miatt czélhoz nem juthattunk. Azóta negyed század telt el s a czélhoz ma se jutottunk el. Pedig minő óriási következménye lett volna annak, ha állami bíróságaink csak magyar okiratot fogadhattak volna el!

* * *

Volt Bittó igazságügyminiszter is. Ő szervezte 1871-ben a királyi bíróságokat. Ismeretlen elemekből harmadfél ezer birót egyszerre kinevezni! Azt a protekcziós bucsujárást kellett csak látni, a melylyel őt három hónapon át folyton ostromolták.

Szelid modorban, de hajlithatlan keménységgel állt ellent. Még maga gróf Andrássy Gyula miniszterelnök se tudta egyik gazdatisztjét börtönfelügyelőnek nála beajánlani. Nem is hagyta a dolgot megjegyzés nélkül:

— Teringette Pistikája, az ember sehogy se boldogul vele.

Kis termete miatt bizalmas körben csak Pistikának neveztük.

* * *

Digitized by Google

Deák Ferencz nagyon szerette és becsülte.

Az 1872-iki országgyülésen elnököt kellett választani. Sokan Somssich Pált akarták, a mult 1869-iki képviselőház elnökét. Sokan Gorovét, a párt elnökét. De mások is voltak jelöltek. A Deák-párt kebelében hosszu vitára voltak készen. Akkor még nem a kormány jelölte ki a képviselőház elnökét, a ház élénken óvta e nagy jogát. Akkor még nem is volt a képviselőház elnöke »kegyelmes ur«, hanem csak az otthoni czime volt.

Én is deákpárti voltam akkor. Körhelyiségünk a Hungáriában volt. Ott jöttünk össze a képviselőházi elnökben megállapodni.

Gorove István pártelnök megnyitja a tanácskozást s jelenti, hogy az elnökjelölés kérdéséhez Deák Ferencz óhajt először szólani.

Deák Ferencz jobb kezét az asztalra teszi s balkezében szivarját tartja aláfelé. S szól:

— Elnökválasztásról, személyi kérdésről van szó. Az elnöki tiszt nagyon fontos és gyakran nehéz. Meg kell fontolnunk higgadtan s szabadon kell tanácskoznunk, kit válasszunk ez állásra. Mindenki mondja meg nyiltan véleményét.

S ekkor erős hangsulyozással tette hozzá:

— Én Bittó István igazságügyminiszter urat óhajtom a képviselőház elnökének!

— Éljen! Éljen!

Azonnal vége lett a tanácskozásnak. Lehetett is azután már tanácskozni, a mikor Deák Ferencz megmondta a véleményét. De úgy elhallgatott ott minden más

Digitized by Google

árnyalat, mintha más se lett volna a világon, mint Bittó István.

Igy lett a ház elnöke.

De még czifrábban lett miniszterelnök.

Szlávy Józsefnek teste-lelke megunta már a miniszterelnökséget, pedig alig volt egy év óta abban a méltóságban. Szabadulni akart minden áron.

A király sok embert megkérdezett: ki legyen a miniszterelnök. Akkor hallgatta meg először Ghyczy Kálmánt és Tisza Kálmánt is. Meghallgatta Bittót is, a ház elnökét. S egyszer csak azt mondja neki:

— Önt bizom meg a minisztérium megalakitásával.

Hejh a ki adta! Most ijedt meg már igazán Bittó István. Hát hiszen az igaz, hogy ő házelnök volt, igazságügyminiszter is volt, Somogy vármegyének főszolgabirája is volt s a függetlenségi harcz után bujdosó is volt, de elvégre mégis csak táblabiró volt. Hogy lehessen ő miniszterelnök?

— Fölség, köszönöm kegyességét. Fölséged parancsának engedelmeskedem is, de azt Fölséged se parancsolhatja, hogy arabul beszéljek, mikor én arabul nem tudok.

Mosolygott a Fölség.

— Csak próbálja meg kedves Bittó, tud ön még arabul is.

Igy lett miniszterelnök.

* * *

Pedig még se igen tudott arabul.

A bosnyák politikát például határozottan ellenezte.

Digitized by Google

E miatt kellett meg is buknia. Nemcsak neki, hanem a Deák-pártnak is. Ennek elbeszélése azonban már a magas politika körébe tartozik.

* * *

Nem szónok. És nagyon szerény ember. E két körülmény örök akadálya volt annak, hogy vezérszerepet állandóan vigyen.

Egyszerü, tiszta, magyar és nemes táblabirói eszejárása van. Kisebb társaságban, magántársaságban felfogása, érvelése, nemes modora mindig hatalmas befolyást gyakorol. Szabadelvü a negyvenes évek régi tisztes táborából. Vannak eszményei s még tud lelkesülni.

Az egyetlen miniszterelnök, a ki átment az ellenzékre.

Digitized by Google

A LEGÖREGEBB TÁBLABIRÓ.

(Zsoldos Ignácz született 1803 julius 24-én s meghalt 1885, szeptember 24-én. Követ, jogtudós, legfőbb itélő biró, akadémiai tag, tudományos iró. Legnagyobb érdeme az, hogy Zádor Györgygyel együtt a magyar jogi élet tiszta magyar nyelvét ő alapitotta, ő teremtette meg. Az utolsó negyven évben irók, birák és ügyvédek sokat rontottak e nyelven.)

Zsoldos Ignáczról, az agg tudósról és táblabiróról akarok megemlékezni. Régi ember, régi törvényhozó, régi publiczista, régi büszkesége a magyar birói karnak, az ujra ébredt nemzet első gárdájának tekintélyes tagja.

Nagyon kis gyermek voltam még akkor, amikor őt nekem a 47-diki követválasztás idején apám megmutatta. Őt és Zádort és Kocsi Sebestyén Gábort és Hunkár Antalt, mint vármegyénk nagyjait.

Régi ember volt ő már akkor is. Már 1847-ben joggal mondhatta el, hogy negyedszázad óta szolgálja a vármegyét, a közügyet, a tudományt, az országgyülést. De én minderről akkor nem tudtam s mindebből nem értettem semmit. Még alakját is elfelejtettem, még neve is ritkán jutott eszembe, de ez az én bűnöm volt, nem az övé.

Húsz esztendeig nem láttam azután.

Digitized by Google

1867-ben egy deputácziót választott a vármegye, melynek szigorú útasitásul adta, hogy menjen föl Pestre, látogassa meg a minisztereket s különösen gróf Mikó Imrével értesse meg komolyan, hogy a vármegyének vasutra van szüksége s hogy a magyar nyugati vasutnak, Fehérvárból kiindulva, a vármegye kellő közepén kell végig vezettetni. Szentül azt hittük akkor a vármegyén, hogy a vasútépités pusztán hazafias dolog, mint a muzeum vagy a nemzeti szinház, hogy abból csak áldása lesz az országnak s hogy ahhoz holmi konzorcziumoknak, gründereknek, szindikátusoknak, filiszteusoknak semmi közük se lészen.

Ebbe a hazafias vasuti deputácziőba beválasztott a nemes vármegye engem is, aki akkor fiskusa voltam, és Zsoldos Ignáczot is, aki már akkor is és még akkor is első rangu büszkesége volt. Mellesleg szeptemvir volt a kurián és Pesten lakott.

Elképzelhető, minő sajátságos érzelemmel vártam azt a pillanatot, midőn vele megismerkedhetem. Első rangu publiczistánk a 40-es évek elejéről, harmincz év óta tagja a magyar tudós társaságnak, több mint negyven év előtt már országgyülési követ s most szeptemvir, az országnak egyik legmagasb birája. Mily alakká növeszté őt fel láttatlanban egy ifjú megyei tisztviselőnek kegyeletes képzelete!

A főispánnál, báró Fiáth Ferencznél jöttünk össze, hogy onnan menjünk a miniszterekhez. Eszterházy Pál, Waldstein János, Zichy Manó grófok, Ányos István, Békássy Lajos, Nagy Ignácz képviselők, Késmárky

Digitized by Google

viczispán s a többiek. Ma már mindez, akiket itt fölemliték, elköltözött oda, a hol nincs miniszter s a hová vasút nem jár.

Míg ott beszélgettünk: bejön közénk egy kis sovány, öreg emberke. Halvány arcz, élénk szemek, még el nem deresedett bajusz, bágyadt mozdulatok s kissé hajlott termett. Tisztes fekete, de viselt ruhában, Zsedényi-féle egyszerüséggel öltözve. Nyakában egy hosszu bekecs, boldogult Horváth István divatja szerinti szabással s lábain olyan csizma, melyet bagariabőrből készitett valami régi divatu magyar csizmadia s melynek mindegyik darabját fölváltva másik-másik lábán szokta viselni naponként az ember hajdanában. Beköszöntött s aztán keveset beszélt, igénytelenül, szerényen és csak akkor, ha valaki egyenes kérdéssel fordult hozzá. Egyenesen rá lehetett volna fogni, hogy egy derék, nyugalomba vonult falusi tanitó, ki ránk maradt ezelőtt ötven esztendőről.

Zsoldos Ignácz volt. Tisztelettel néztem és hallgattam reá, de kissé csalódva.

Mentünk a miniszterhez. Mikó miniszter hegyesre kifent bajuszával ünnepélyesen fogadott bennünket, mellette ott sürgött államtitkárja, Hollán Ernő, akkor még nem generális, hanem annál szemrevalóbb fiatal ember.

Szónokunk elmondá a maga beszédét ékesen, czifrán, szónoki figurákkal bővelkedve, szokott hazafias frázisokkal s a miniszter felelt rá hidegen, egyszerüen, jóakaratáról biztositva szokott hivatalos frázisokkal. Vet-

Digitized by Google

tem észre, hogy ebből a párbeszédből alig lesz nekünk vasutunk.

De előállott Zsoldos Ignácz s mikor a hivatalos beszédnek vége lett, azt mondá a miniszternek:

— Kegyelmes uram, miniszter ur! A mi ide jövetelünk nem puszta formaság. Mi azt követeljük, hogy az ország tuladunai részének jövendője s anyagi és szellemi jólléte minden módon biztositassék. A miniszter uraknak az ország minden részéről gondoskodni kell ugyan, de vegye tudomásul excellencziád, hogy az ország tuladunai része nem ismer idegen nemzetiséget, nem ismer nemzetiségi kérdést, mi magyarok vagyunk és magyarok maradunk; a német ellen és nyugat ellen mi védelmezzük fajunkat és országunkat, a mi kérelmünket se elutasitani, se halogatni nem szabad. Én, miniszter ur, öreg vagyok már és beteg ember, de fiatallá és egészségessé leszek, ha az én imádott magyar fajomnak, nemzetemnek jólléteért kell viaskodnom. És én azért viaskodni fogok, a mig én élek, ezt a miniszter ur jegyezze meg magának jól.

A kis ember görnyedt termete kiegyenesedett, hangjában ércz volt és erő s szemeiben villogott az érzés és a köny.

Ezt a hangot megértette a miniszter. Az ő bágyadt szemeiben is el kezdett csillogni valami, némán szoritott velünk kezet, de a Zsoldos Ignácz kezét két kezével szoritá meg.

— Én is öreg ember vagyok, méltóságos uram — úgy-

Digitized by Google

mond a miniszter — de én erdélyi vagyok, én ismerem a nemzetiségi kérdést az én hazámból, de én is viaskodom fajomért és nemzetemért; méltóságtok akarata teljesitve lészen, vagy én sem leszek miniszter.

S a vasut meglett azonnal.

* * *

Ez volt első találkozásom Zsoldos Ignáczczal. Csodálattal és tisztelettel néztem őt. Nem a régi bekecs és régi csizma, hanem a régi sziv és régi érzés állott ezentul előttem. Ha mi fiatalok úgy tudnánk érezni, mint a régi gárda öreg táblabirái!

* * *

Legnagyobb és legbecsesebb munkája két vaskos kötetben e czim alatt látott napvilágot: »A szolgabirói hivatal«. A közigazgatás kézi-könyve akart ez lenni a szolgabirák és esküdtek számára és lőn e könyv a közigazgatás egész elméleti és gyakorlati tankönyve két nemzedéken át az egész ország számára. Olyan tudományos könyv, mely a gyakorlati közéletben ehhez hasonló elterjedést nyert s ehhez hasonló hatást gyakorolt volna, magyar nyelven még nem iratott mind maiglan.

A harminczas és negyvenes években a fölébredett nemzeti öntudat a megyei élet, a megyei közigazgatás és igazságszolgáltatás terén is szükségesnek tartá már a közállapotok javitását. A társadalmi élet bonyolódott,

Digitized by Google

a vármegyék feladata napról-napra nehezebbé vált s a külföldön utazott ujabb irói nemzedék gunynyal kezdé már ostromolni Széchenyi nyomdokin a táblabirák és szolgabirák more patrio gazdálkodó rendszerét. Azonban a táblabirák és szolgabirák megtették volna kötelességüket, ha az ujabb korszak minden reformigénye egyszere nyakukba nem szakad s ha lett volna valamely rendszeres és világos szakmunka, mely nekik az ujabb feladatokra irányt adhat.

Érezték ezt a vármegyék maguk is. Pestvármegye hires főjegyzőjének, Nyáry Pálnak keze által készittetett 1840-ben tisztviselői számára rendszeres eljárási utasitást. Zalavármegye is deputációt küldött ki e czélra még 1839-ben s Biharban is megpendité az eszmét Beöthy Odön.

Azonban Deák Ferencz, bár saját vármegyéje is dolgozott ily művön, Zsoldos Ignáczot, ifjukori benső barátját beszélte rá, hogy fogjon bele ily mű alkotásába.

— Minden vármegye — úgymond — csak a maga viszonyai szerint, a maga számára fog eljárási utasitást készitени s egyik vármegye a másikét valószinüleg nem fogja elfogadni már csak localis rivalitásnál fogva sem. Ha azonban egy ember ir derék munkát: azt az egész ország elfogadja, miként Verbőczyt elfogadta. Fogj hozzá barátom s ird meg te.

Ezt 1838-ban nyáron Füreden mondá Deák Zsoldosnak és a jó tanács annál szivesebben meghallgatásra talált, mert ily mű megirásának eszméje már Zsoldos-

Digitized by Google

nál is önként megérlelődött s az adatokat és tanulmányokat kezdé is már hozzá gyüjteni.

Zsoldos Ignácz 1823-ban lépett Veszprémvármegyében tiszteletbeli hivatalra. Az 1825-iki országgyülésen mint távollevők követe volt jelen s mindvégig feszült figyelemmel kisérte a köztanácskozásokat. 1827-ben szolgabirává s később főbirává választatott megyéjében s 1834-ig mintaszerű szolgabirája volt a megyének, kinek nevét s eljárását példának okáért emlegették még a szomszéd vármegyékben is. Ezután főjegyző lett s a 43-iki országgyülésen a vármegyének első követe.

Volt hát gyakorlata elég. A nagy mű megirását 1838. évi szeptemberben kezdette meg s 1840-ben fejezte be. Egyes részeit időnként megmutatta Deák Ferencznek s műve tárgyairól külön is adott ki előzetesen jól megirt dolgozatokat. Ezért az akadémia már 1839-ben tagjává választotta. A mű 1842-ben jelent meg teljes kiadásban.

Csodálatos sorsa volt e műnek. Először is Pestnek, Zalának hasonló tárgyu munkálatait teljesen leszoritá a térről, úgy hogy ezekre alig emlékezik már valaki. És azután mint gyakorlati munka, közel félszázad alatt, háromszor ment ki a divatból, de a vármegyék három szor visszafolyamodtak hozzá.

1848-ig Zsoldos könyve volt a vármegyék és szolgabirák bibliája. Az önkényuralom rendszere alatt a könyv elhallgatott. De a mikor 1861-ben visszaállitottuk a vármegyéket, a Reichsgesetzblattok lomtárba lökött foliánsai helyett megint Zsoldos könyve lett a közigazgatás

Digitized by Google

tudományának forrásává. Schmerling rendszere ismét leszoritá a térről, de 1865-ben az alkotmányosság kezdetekor megint minden szolgabiró és esküdt első feladatának tartá Zsoldos könyvét megszerezni. Tisza Kálmán kormányzatának mai rendszere alatt ismét elnémult a könyv, de sokan hiszik még az öregek közül, hogy eljövend az idő, a mikor az igazi vármegyék feltámadnak egykoron s a mikor Zsoldos könyve ismét életre kel, mint az alvó leányzó.

* * *

Zsoldos Ignácz egész életén át beteges külsejü s halvány arczszinü volt, ép úgy, mint megyei tiszttársa s követtársa Sebestyén Gábor. Egykor az országgyülésen azt mondá valaki: »Csodálatos, hogy a püspökkel és sok katholikussal bővelkedő Veszprémvármegye két kálvinistát is választ követévé.« Zsoldost értették és Sebestyént.

— Elég jó pápista szinben vannak azok, — mondá Bezerédy Miklós.

Zsoldos sohase hitte, hogy hosszu életkort érjen. Nagy művét Deák Ferencznek ajánlá s hozzá negyvenöt év előtt ezt irta:

»Fogadd kérlek szivesen, szeretett barátom, e parányi gondolatgyüjteményt, melyet, mig te a haza dolgaiban fáradoztál, hivatásom sokkal kisebb körében gyüjtögettem. S ha egykor azon helyre jövendesz, hol a kifáradt gyüjtő, hogy egy ujabb munkás életet kezdhessen, nyugalmát pihenni fogja: lépj közelébe ama kis domb-

Digitized by Google

nak s mond barátidnak: Ismertem őt, nem volt benne rossz az akarat. — S ez a sirhantokat, hidd el, könnyitendi.«

És Zsoldos Ignácz még él és Deák Ferencz már tíz év óta pihen a kerepesi temetőben.

* * *

Veszprém városának piaczán áll egy dupla tetős régi ház egy magaslaton. Kevés ház van a városban, a mely régibb volna, mint ez. Ebben lakik s innen jár ki naponkint sétálni s közdolgokról barátival elbeszélgetni a ház öreg gazdája: Zsoldos Ignácz. Kevés ember van az országban, a ki idősebb volna, mint ő, érdemesebb egy sincs.

Régi ház, régi gazda, legöregebb táblabiró: egyaránt a köztisztelet tárgya mind a három.

Digitized by Google

SZABÓ IMRE.

(Született 1814 okt. 14-en, meghalt 1882-ben. Plébános, 1861-ben képviselő, később kultuszminiszteri osztálytanácsos, majd szombathelyi püspök. Jeles egyházi szónok és népies egyházi író.)

Jó ember volt és jó egyházfejedelem volt. Hivei szerették, lelkésztársai becsülték, a főpapok nagy része azonban mintha kicsinylette volna őt. A minek egyik oka az volt, hogy a szombathelyi püspöki beneficzium sem nem fényes, sem nem gazdag; — a másik oka pedig az volt, hogy ő akkor is, a mikor már püspökké lett, megmaradt a maga jó természetében, mintha csak jó falusi plébános volna, semmi más. Magas hivatali gőg tömjénével nem vette körül magát, udvarában a kedélyesség uralkodott s egykori káplántársai és plébános-társai csak oly bátran mentek és csak oly gyakran mentek a szombathelyi püspöki asztal vendégszeretetét és hatalmas adomáit élvezni, mint tették akkor, a mikor ő még szerény iszkázi plébános vala. Magas állása soha sem szédité el annyira, hogy törekedett volna a »nagy« urakhoz dörgölődzni s hogy el tudta volna hanyagolni régi barátait.

A mult évben, juniusban meglátogattam őt. Éppen

Digitized by Google

akkor jött haza bérmálási körutjából. A hatalmas terjedelmü püspöki rezidenczia szerény udvarmestere, midőn azt kérdeztem tőle, hol van a püspök ur — azt felelé: »A kertben.«

— És mit csinál a kertben?

— Sétálgat és tisztogatja a gyümölcsfákat.

Hm. Ez nem a legjobb mulatság juniusi melegben, — gondolám. S mentem a kertbe.

A kert ott van a püspöki palota mellett. Nem nagy, nem is nagyszerű, főuri parkhoz bizony nem hasonló. Szabályos négyszögekre van felosztva, az utak melléke gyümölcsfákkal beültetve, a gyümölcsfák közeiben burgonya, czukorrépa, zöldség, bab. Jó gazdának haszonhajtó konyhakertje s nem egyházfejedelemnek mulatója ez. Egyetlen fenyő-ültetvény egy mesterséges kerek domb tetején és oldalában s a domb tetején kerti padok és kerek-asztal: ime ebből állt a kertnek egész fényüzése.

Itt sétálgatott a püspök törődött testtel, de hatalmas kedélylyel egy képviselő barátom társaságában, ki őt bérmáló körutjából kisérte haza. Találgatta: mennyi lesz idei gyümölcstermése s miként diszlenek az ifju ültetvények, a tavaszi oltoványok.

Jó ember az, a ki szereti a gyerekeket, az állatot és ültet fát az utókor számára. Ha apa cselekszi ezt gyermekei kedvéért: még az is szép dolog. Hát a mikor püspök cselekszi, a ki eltölthetné idejét olyan mulatsággal, melyet élő világ különb mulatságnak tart, mint a kertészkedést.

Digitized by Google

Meg is tettem elismerő észrevételemet.

— Lássa barátom, mondá, én most már könyvet nem olvasok, de nem is irok. Hivatalos dolgom abból áll, hogy jó keresztyént és jó hazafit akarok nevelni az ifju nemzedékből, pihenésem pedig abból áll, hogy ültetek és oltok és nemesítek. A ki utánam jön, az veszi majd hasznát.

Beszélgettünk régi ismerőseiről, régi barátairól, a veszprémmegyei viszonyokról. Tudtam, hogy a megyére, szülőföldjére, hosszu lelkészkedésének szinhelyére kegyelettel emlékezik. Aztán áttértünk egyházmegyei híveire, a kik közt sok a vend és horvát. Kérdeztem: miként érintkezik ezekkel, hogy bérmálja őket, holott nem tud beszélni nyelvükön.

— Dehogy nem tudok, sőt nagyon is tudok — úgymond. — Lássa barátom, mikor én tíz évvel ezelőtt ide jöttem püspöknek, igaz, egy szót se tudtam vendül, horvátul, de rögtön elhatároztam, hogy megtanulok csak azért, hogy vend és horvát híveimet tanithassam a magyar nyelvre. Első dolgom volt megtanulni a miatyánkot és üdvözletet. Azután egy prédikációt. Végre egy csomó közbeszédi mondatot, a mit a szegény nép használni szokott s különösen egy furcsa beszédet, melyet legelső bérmálásom alkalmával elmondtam már minden horvát és vend faluban. Ez pedig így szól:

»Édes fiaim! Én a Bakony mellett nevelkedtem, a hol a magyar ember azt sem tudja, hogy van-e horvát a világon. Lássátok, én püspök vagyok, Isten-

Digitized by Google

nek szolgája ugyan, de azért hozzátok képest mégis nagy ur. És a ti nyelveteket én mégis megtanultam, pedig én ti rátok nem szorulok s ti nekem nem adhattok semmit. Lássátok, ti rászorultok az édes magyar hazára, az ád nektek békességet, nyugodalmat és mégsem tudtok édes hazátok nyelvén beszélni. Vegyetek példát én rólam. Ha én megtanultam öreg létemre a ti nyelveteket: a ti fiaitok is megtanulhatják a haza nyelvét. A haza a mi édes anyánk és mi az ő gyermekei vagyunk. A mely gyermek pedig anyját érteni nem akarja, azt jobb volna a falhoz vágni, semmint fölnevelni.«

— Ezt a szót, — úgymond — nagyon jól megértették az én vendjeim és horvátaim és istennek legyen hála, az ifjuság magyarosodása szépen halad előre. Az igaz, hogy egyik-másik faluban azt is megmondám az előljáróknak, hogyha mikor még egyszer eljövök s akkor sem tudnak magyarul semmit: püspöki botomat töröm össze hátukon.

E közben helyet foglaltunk a fenyő grupp közepén a kerek asztal mellett. És ott az élemedett, a béna férfiu, kinek élete egy hétig se volt már biztos, egész gyermeki lelkesedéssel ábrándozott arról, hogy ő, bár legszegényebb a magyar püspökök között, mennyi jót tehet és tesz még a köznevelés érdekében.

Már régóta gyöngélkedett. Már 1874-ben érte őt egy veszedelmes bénulás, melyből gyökeresen kiszabadulni soha nem tudott, noha azért nem igen látszott meg rajta.

Digitized by Google

A keszthelyi Héviz volt az ő fürdője, hol megjelent minden nyáron. 1875-ben ott is találkoztam vele. Gyulai Pál, Salamon Ferencz, Szilágyi Sándor és Nagy Miklós barátaimmal fölkerestük őt, midőn meghallottuk, hogy ott van. Elpanaszlá jó humoros anekdoták közben nyavalyáját, mire Gyulai azt kérdé tőle:

— Miért nem konzultál nagyhirű orvosokkal s miért nem próbál külföldi fürdőt?

— Hja barátom, makacs vén bolond vagyok én ahhoz. Ki nem tudom verni a fejemből, hogy ha én itthon meg nem gyógyulok, engem a külföldi fürdő ugyan soha meg nem gyógyit. Már ha felrugok is: csak maradok én itthon.

Ekkor már és ezóta alig lehetett rajta észrevenni, minő hatalmas népszónok volt ő egykoron.

Pedig csakugyan az volt.

Mikor először megválasztották képviselőnek: akkor ismertem meg népszónoki ékesszólásának nagy hatalmát.

Pápán volt ez 1861-ben. Pápán rendszerint két követjelölt szokott lenni. Az egyiket a plébánia jelöltjének, a másikat a kollégium jelöltjének szokták nevezni. Amaz mindig katholikus, emez mindig református Amaz mindig győzni, emez mindig bukni szokott. S a kollégium ifjai természetesen mindig hazaárulónak szokták tartani a győzedelmes párt jelöltjét.

Ennélfogva természetes dolog, hogy akkor én is a kollégiumi jelölt pártjához tartoztam és pedig annál nagyobb elkeseredéssel, miután még akkor szavazatjogom se lehetett. Igaz, hogy Szabó Imrét még addig

Digitized by Google

sohasem láttam, de engem is elragadott akkor az a szent meggyőződés, hogy egy plébános semmiképen se lehet derék ember és jó hazafi.

Ilyen hittel mentem el a fáklyás-zenét meghallgatni. Egy állvány volt készítve a nagy téren. Ezt fogta körül a fáklyás sereg s az óriási néptömeg. A fáklyák fényénél a sötét estén tündéri fenségben tünt fel előttünk az a szép nagy templom, melynek homlokzata előtt az állványról beszélt a »pápista pap.«

S miként beszélt: sohasem feledem el. Férfias, szép termete; hatalmas, erős, érczes hangja még most is fülemben cseng. Meghatottan mentem haza s meggyőződtem arról, hogy a »pápista pap« is csak oly jó hazafi lehet, mint bárki más a legjobbak közül.

És Szabó Imrét imádta a nép, melyet ő oly mélységesen szeretett. Erre fényes, noha borzasztó bizonyiték van felirva Veszprémvármegye annalisaiban.

A somlyóvásárhelyi kerületben 1865-ben két jelölt állott szemközt egymással. Pap János 48-iki képviselő, később deákpárti és Békássy Lajos ellenzéki. Békássy pártjának zömét a marczalmelléki protestáns nemesség tette s ennek útja, midőn ment a választás színhelyére, Iszkázon, Szabó Imre plébániáján vezetett keresztül.

Midőn a választók nagy tömege a kicsiny falun keresztül vonult: néhány éretlen legénykének henczegése miatt az iszkáziak és marczalmellékiek között némi tettleges bántalmazás fejlődött ki. A zaj közben az a hír szárnyalt végig Iszkázon, hogy a papot, Szabó

Digitized by Google

Imrét akarja az ellenpárt bántalmazni. Erre annak a kis falunak népe elkeseredve, hogy kedves lelkészét megvédelmezze, megrohanta azt a nagy választó tömeget. S kifejlődött egy oly éktelen harcz, melyben épen annyi magyar vér folyt el és magyar ember halt meg, mint a pákozdi csatában.

Az aztán a pap, kit ennyire szeret, kiért meghalni kész népe. Pedig Szabó Imre nem babonával hóditá meg azt a jó és értelmes népet, hanem valódi emberszeretettel.

Ilyen főpapot adjon a gondviselés minél többet e szegény hazának.

Digitized by Google

BÉKÁSSY LAJOS.

(Békássy Lajos veszprémvármegyei birtokos, 1861-ben és 1865-ben országgyülési képviselő. Nemzetsége ős régi, a hagyomány szerint a honfoglaló Und vezértől származik. Nemzetsége a középkorban a rég kihalt Pápay nevet viselte. Született 1824-ben, meghalt 1880-ban.)

Régi honvéd, régi bajtárs, régi képviselő, régi jó magyar ember. Egygyel megint kevesebb ama férfiak serege, kik a régi magyar társadalmat alkoták. Lassanként kihal, elpusztul majd valamennyi. A »régi« Magyarország helyére az »uj« Magyarország lép és nekünk, e most izzadó nemzedéknek, kik még ismertük a régit s küzködünk az ujért, olyan keserü nyilallás támad szivünkben, valahányszor kidől egy-egy oszlop azok közül, a kiken a »régi« Magyarország felépült ezer év előtt s fennállott ezer évig.

Vajon kik lesznek és minő erősek lesznek az uj oszlopok?

Erős, hatalmas termet volt, széles vállakkal, domboru mellel, mint Atlaszé; kemény homlokkal, hatalmas fővel, mint Danton. De nem az a Danton, kinek, ha haragudott, villámot szórtak szemei s menydörgés szólt le ajkairól, s nem is az a Danton, ki elindult az

Digitized by Google

egyenes uton s ki nem tért abból, habár ezerek kiomlott vérén kellett is átgázolnia.

Békássy Lajos magyar ember volt, a kihaló magyar nemesi osztálynak kitünő képviselője. A magyar nemes csak lelkesülni tudott, haragudni nem. Csak háboruban verte meg az ellenséget, de békében összeölelkezett vele. Büszke volt e faj, mint az arab mén, mely leveti hátáról azt, ki őt megnyergeli, de ha aztán a földön fekszik, nem tiporja le, nem lép a nyakára.

Van Veszprémvármegyének egy sarka, mely e fajnak különösen jó termő földje volt. Pápa vidéke, Somlyó hegye, Marczal melléke: az a rész, mely Kemenesaljára dől s mely édes testvére e költőklakta, géniuszszentelte szép magyar vidéknek.

Itt született, itt harsogtatá lantját Berzsenyi. Itt váltott testvéri csókot a muzsával Dukai Takács Judit. Itt, e vidéket éneklé meg Kisfaludy Sándor a nemesi élet költészetének azzal a bájával, mely már talán örökre kihalt s melyet utána zengeni nem voltak képesek az utóbb jövő nemzedék költő-fejedelmei sem.

Itt, a Marczal mellékén fekszik az a csendes falu, mely a Békássy nemzetség ősi fészke.

Nagy nemzetség volt ez. Előkelő család, mely rokonságban áll Veszprém, Győr, Sopron, Vas és Zalavármegye sok nagy és hires családjával, a Berzsenyiekkel, a Kisfaludyakkal, a Bezerédyekkel, a Takácsokkal, a Rohonczyakkal, a Rososokkal, melyeknek neveit hiressé tették Rákóczy harczai, az utolsó nemesi fölkelés, a függetlenségi harcz, az abszolutizmus alatti összeesküvések,

Digitized by Google

a parlamenti küzdelmek s Kisfaludy Sándor gyönyörű regéi.

E családok kebelében az ősi patriarchális élet, a női szendeségnek, a gazda-szivességnek, a régi vendégszeretetnek s a rokoni és baráti érzelem bensőségének nagy erényeivel együtt ép úgy fennáll még ma is, mint fennállott azokban az időkben, a melyekről Somlyó, Csobáncz, Badacsony, Szigliget őshagyományai emlékeznek.

Ily család kebelén nőtt fel Békássy Lajos s öröklé azt a szellemet, azt a kedélyt, mely csak a magyar emberé, csak a régi nemesé lehet. Mely minden bajt és szomoruságot megtart magának, de minden ismerőst és ismeretlent részesévé tesz örömének. Mely áldomással köszönti fel az élet minden viszonyát s mely kenyerét és borát el nem tudja költeni jóizűn, ha azt meg nem oszthatja barátaival. Mely bánatot csak akkor ismer, ha szerencsétlen a mi édes hazánk s mely az oltárra vinné mindenét, ha a haza azt mondja fiainak: áldozzatok. Pedig e hon oly sokszor szerencsétlen s jó fiaira oly sokszor rászorul.

Békássy, mint fiatal ember, szolgálta a vármegyét, a mint az 48 előtt szokásban volt. Aztán honvéddé lett, végig küzdé a függetlenségi harczot, ketté törte kardját Világosnál s elment az osztrákhoz közvitéznek. Elment, mert vitték s a honvédszázadosból lett osztrák közkatona.

De oda se nézett a bajnak. Soha, egy perczig sem hitte, hogy Magyarország fel ne ébredjen ájultából és

Digitized by Google

soha, egy perczig sem kételkedett abban, hogy a magyar nemzet örökké él, örökké dicső marad.

Én nem ismertem ez időben. A vármegyének ellenkező pólusán laktam s aztán kis gyermek voltam még akkor. De megismertem 1861-ben.

Ő akkor képviselő volt Veszprémvármegyéből. A határozati párthoz tartozott s szentül meg volt arról győződve, hogy elérkezett az idő, melyben le lehet ráznunk az osztrák jármot.

Jogász voltam. Jól emlékezem azokra az időkre. Csodálatos idők voltak azok. A pártélet nem szaggatta szét még akkor a társaságot. Az alkotmány nem ölte még ki a hazafiérzet nemes gerjedelmeit. Lelkesültünk Napoleonért s félistennek tartottuk Garibaldit. Mi gyermekek, ha megfoghattunk egy régi honvédet, a ki beszélt nekünk a nagy csatákról, sirva csókoltunk neki kezet!

Békássy elvitt magával, bizalmas barátai körébe, vacsorára. Valami ostoba verssel vagy toaszttal vontam magamra figyelmét. Akkor tájt verték szét az országgyülést és a vármegyéket.

Vacsora után, czigányzene közben, poharak és felköszöntések zajában félre szólitott, elővette kis tárczakönyvét, bele irta nevem s ezt mondá:

— Öcsém, se jó kedvvel, se búbánattal, se nagy beszédekkel nem verjük meg a németet. Honvéd kell oda, kétszázezer, de igazi. Ime, én most beirtam neved az én ezredembe. Beaszentáltalak. Ha mikor majd jön az idő, tőlem kapod a jelszót. Addig áldjon meg az isten.

Megölelt, megcsókolt, könyeit érzém arczomon.

Digitized by Google

— Jegyezd meg, öcsém, 48-ban hat ezer honvédet adott Veszprémmegye, most tizezret kell adnia.

Három év mulva ujra találkoztunk, ujra komoly mondanivalója volt.

Akkor volt felettünk legsötétebb és legsúlyosabb a Schmerling-korszak.

Akkor tett fogadást százezer ifju és erőteljes magyar ember az osztrák iga lerázására. Katonai törvényszékek üldözték a honfiakat a föld felett s a honfiak szervezték a honvédezredeket a föld alatt.

Ezt a mozgalmat Almássy-összeesküvésnek nevezte a katonai bíróság.

Békássy nekem átadá azt a proklamációt, melyet a Turinban székelő magyar függetlenségi bizottmány adott ki. Rajta volt e bizottmány pecsétje is a nemzet czimerével.

Ez a proklamáczió egy kegyetlen hideg deczemberi hajnalon az ország minden városában ki volt ragasztva a házak falain. Még a komáromi sánczok oldalán is.

Békássy ujra lelkemre köté a szabadulás ügyét s én akkor úgy éreztem, hogy csak napok választanak el attól az időtől, a mikor megharsan a harczi riadó életre-halálra.

S alig mult el két hét, én már fogoly voltam Komárom kaszamátáiban. — Nevemet igy vezették be valam protokollumba : »veszélyes törekvésü politikai fegyencz.« Pedig bizony ártatlan dolog volt az, a miért engem sánczba vittek.

Békássy naplója — hova nevem beirta — mégis

Digitized by Google

sokszor eszembe jutott. Kivált mikor Almássyt és társait elfogdosák. Huszonkét éves korral nem a haláltól féltem, hanem a besoroztatástól.

Aztán más világ jött.

A következő évben már követet választottunk. Engem jó vagy rossz sorsom a Deák-pártra hajtott. Békássy maradt engesztelhetetlen.

Magasra csapkodtak 68-ban és 69-ben a politikai szenvedély hullámai. A két nagy nemzeti párt úgy állott szemközt egymással, mint két keserü ellenség. Békássynak gyöngéd szive ekkor sem tudott haragudni. Elvei mellett megmaradt rendithetetlenül, de a politikai szenvedélynek szemetes harczaiban nem akart többé részt venni. 1869-ben már nem vállalt mandátumot.

Nem volt ő államférfi, nem volt ő politikus. De csatatéren és parlamentben becsülettel tölté be a hős közkatona szerepét.

Visszavonult a magánéletbe, visszavonult a gazdaságtól is s bement Pápára lakni. Ott alkotott magának egy kis társaságot, melyben még évek előtt, ha tagjai összejöttek, sikerült elfelejteni egy pillanatra e nyomoruságos idők nyomoruságait.

A fuzió utáni évben találkoztam vele utoljára. A két nagy párt egyesülését helyeselte, hanem az soha sem ment a fejébe, hogy Tisza Kálmán és hivei miként felejtkezhettek meg ama nagy elvekről, melyek megszerzék nekik a nemzet bizodalmát.

Az utolsó két évben aggodalmas napjai is voltak. Rossz emberek behizelegték magukat bizalmába s vissza-

Digitized by Google

éltek ezzel. De azért jó kedvét nem veszté el, noha az ritkábban lobogott fel, mint hajdanában.

Most már nem fogom látni többé. Csak sirját és emlékét fogja áldásom látogatni.

Ha kérdi valaki, mi volt benne nagy, mi volt benne méltó arra, hogy hosszu czikkben emlékezzem meg rá, azt felelem: hazafi volt.

Nem tartott a parlamentben fényes szónoklatokat, ő csak hazafi volt.

Nem állt ki a publikum elé saját sebjeit mutogatni mások érdemeit leránczigálni: ő csak hazafi volt.

A mit áldozni lehetett a hazáért: azt ő mind meghozta áldozatul s a mit adhatott a haza a közügy bajnokainak: abból ő se nem kért, se el nem fogadott semmit. Hagyta azt másnak. Ő csak hazafi volt.

Nemes ember a régi korból. A ki szerette az embereket, mert szabadságban nőtt fel. A ki előtt a haza nem konvenczionális fogalom, nem közös jólléti részvénytársaság, nem államközegek rendszeres müködési gyártelepe volt. Hanem volt az ideál, melyért élni-halni, s melynek örömében és bánatában részt venni kell. Kell, mert részt nem venni lehetetlen.

A régi gárda egyik nemes tagja.

Kihalóban már ez. A vármegyék kiváló alakjai, az ős magyar szellem letéteményesei egymás után dőlnek ki.

És mi nézzük, és mi látjuk, miként rombol a kor. Mint a szarvas nézi és látja, miként pusztul körülötte szálanként és pagonyonként az ősi erdő. — Az utolsó pagonynyal ő is el fog tünni bizonyára.

Digitized by Google

BÁRÓ KEMÉNY ISTVÁN.

(Született 1811-ben s meghalt 1881-ben. Főispán, főrendű, képviselő, kitünő gazda s korában a legnemesebb hazafiak egyike. Mint iró, német nyelven irta meg az 1848-iki erdélyi vérengzések idejéből a magyar vértanuk történetét.)

I.

A régebbi országgyülések ez érdekes alakja nincs többé. A késő aggkor megkövetelte áldozatát. Erdélynek egyik legnemesebb főura elköltözött őseihez, kiknek neve és szereplése fél ezer év óta dicsősége a magyar nemzetnek. Méltó utód volt hozzájuk — jellemben, hazafiságban. A régi gárda, mely Erdélyben b. Wesselényi Miklós köré, Magyarországban Deák Ferencz köré csoportosult, most már őt sem mondhatja magáénak. Csombord ura már nem ábrándoz és nem kertészkedik többé a Maros partján, azokon a jó bortermő hegyeken, melyek kelet felé néznek — Nagy-Enyedre és a szentimrei csatatérre. A Kemény-család dicsőségének emlékei ezek. Amaz a békének szelid műveiben, emez a hazáért vívott harczok keserű áldozataiban.

Felejthetetlen előttünk, kik őt ismerhettük. Alakja és ötletei soha nem alusznak ki emlékezetünkből. Magyar főur, a ki egyuttal magyar táblabiró az erdélyi

Digitized by Google

fajtából. Typus, de egyszersmind eredeti a testnek és léleknek minden mozdulatában.

Középszerü termet. Élénk, fekete szemek; kerek arcz, kipödrött fekete bajusz, borotvált áll, széles vállak, domboru mell, örökös fürgeség akkor is még, a mikor már szürke a haj s hanyatlóban az élet világa. Mint sportsman, mint a vidor szellem férfia báró Wenckheimhoz hasonlitható leginkább. Igaz, hogy ennek benső barátja volt. De benne mégis mélyebb és élénkebb volt a szív s búskomorabb a hazafiság érzete, mint Wenckheim Bélában. Ez miniszterré és udvari emberré lőn, Kemény Istvánt pedig képzelni se lehetett az udvar körében.

Apró, fényes gombu kék atillát, kerek kalapot s magyar csizmát viselt folytonosan. Frakk és czilinderkalap alig jött valaha érintkezésbe testével. Az európai és a khinai czivilizáczió termékei közül csak az esernyőt akczeptálta. A német világ nem tette németté s a kiegyezés nem tette udvari szalonférfivá még külsőleg sem. Még akkor sem, a mikor Ferencz bátyja volt az erdélyi kanczellár, a kit pedig határtalanul szeretett s alkalomadtával folyton emlegetett.

Mint gyermek és ifju az ifjabb báró Wesselényi Miklóst választá eszményképül. Ménest tartott, lovagolt és vadászott, mint ő s a hazán és annak bonyolult ügyein ép oly lángoló lélekkel csüngött, mint ő. De az oláhokat sokkal jobban gyűlölte, mint Wesselényi. Az oláhokat soha nem nevezte oláhnak vagy románnak. »Római«: e névvel gúnyolta a románt. Ha e szót

Digitized by Google

kiejté száján, e szó nála a legnagyobb gyűlöletet, a legmélyebb megvetést jelenté. Az engesztelhetlen fajgyülöletet ki nem tudák belőle irtani sem az ujabb idők viszonyai, sem Deák intései és élczei, sem szívének jósága s elméjének felvilágosultsága. Ebben javithatlan vala.

Igaz, hogy 48-iki és 49-iki emlékei borzasztók valának s ha ezekről beszélt, bizony habzásig hevité a vért azokban is, kik a fajgyülölet sötét érzelmeit nem ismerik.

Mi dunántuliak nem ismerünk otthon nemzetiséget. Minket nem gyújtogatott fel a »rácz«, nem öldösött le az »oláh« s velünk nem paczkázott Hurbánnak és társainak felvidéki tótja. Mi a forradalom emberirtó fajgyülöletének sötét jeleneteit nem láttuk, nem éltük át, mi csak a némettel hadakoztunk becsületes, nyilt csatákban; a horvát ugyan minket megtámadott, de mi a horvátot megvertük, elfogdostuk, haza eregettük és kinevettük. Az erdélyi magyar nemesség egykori oláh-gyülöletéről nekünk fogalmunk se lehetett.

Báró Kemény István 1848-ban Alsó-Fehérmegye főispánja volt s megyéjében a felbujtogatott oláhság szinte hihetetlen vérengzéseket és pusztitásokat követett el. Alispánjának birtoka és lakása bent volt Nagy-Enyed mögött a hegyek között. Az alispán jól bánt a néppel, szerette őt a jobbágyság, tekintélyében is bizott, s egy nap azt mondá Keménynek: elmegy a hegyekbe lecsendesíteni a népet.

— Aztán alispán úr, — mondá neki — visz magával hat ágyut is?

Digitized by Google

— Nem én, ismernek ők és szeretnek engem.

Az alispán elment s másnap darabokra tépett holttestét a fák oldalára szegezte a római.

Ilyen dolgokat beszélt a báró, mikor úgy néha kedve kerekedett hozzá.

1874-ben Erdélyben utazgattam néhány barátom meglátogatására. Kemény Istvánnal Nagy-Enyeden találkoztam s vasuton együtt utaztunk. Akkor még oly ügyes tornász volt, hogy az indóházban a földről úgy ugrott be a kupéba a nélkül, hogy a lépcsőt vagy a fogódzót igénybe vette volna. Beszélgetés közben kérdezém, tart-e még ménest?

— Nem tartok; 48-ban szép ménesem volt, hetven darab telivér lovam s a tiszta erdélyi fajtából is vagy tizennyolcz. Mikor a római felprédálta Csombordot, elvitte minden lovam. Azóta nem tartok ménest.

— S került-e meg egy is valaha a lovakból?

— Mikor Nagy-Szebenből kivertük a muszkát, ott megtaláltam egy szép sárga angol kanczámat, de már akkor ágyusló volt. De ne hidd ám el, hogy a római ingyen adta a muszkának.

A vasut a szent-imrei csatatéren száguldott keresztül. Kemény Simon egyenes őse a mai Kemény-családnak s Kemény Simon hősi halála az egész mivelt világ összes hőstettei közt egyike a legmagasztosabbaknak. A barátságnak, a férfi-bátorságnak s a hazaszeretetnek szebb jelenségét sem a történetirók, sem a költők nem ismerik. Csak Homérja és Shakespeareje hiányzik e ténynek.

Digitized by Google

Minden Kemény büszke ez ősre. Méltán. Kemény István mutogatta nekem a szent-imrei ütközet téreit s emlékkápolnáit.

— Tudjátok-e, — kérdeztem, — hol van eltemetve Kemény Simon?

Kinézett az ablakon, pár ezer ölnyire egy főnemesi udvarház látszott délkelet felől.

— Oda nézz, — mondá. — Abban az udvarházban lakott nagyapám. Én mint gyermek sok időt töltöttem ott. Volt nagyapámnak egy tizenhat markos nagy sárga lova, azon szoktam lovagolni. Egykor mint gyermek az udvarház kavicsos udvarán ficzánkoltattam a lovat. Egyszerre a ló egyik hátulsó lába alatt leszakad a föld. Lyuk támad, a lyuk üregbe vezet, nagyapám kiásatja az üreget s az üregben ott találnak egy korhadt koporsót, benne egy csontvázat, a csontváz mellett egy kardot és egy hosszu érczpaizst. A paizson e szavak: SIMONI KEMÉNY. Ez volt Kemény Simon sírja. Itt aludt a hős négyszáz esztendő óta már.

A báró lassan, meghatottan beszélt. Kegyelet és fájdalmas emlékek nyomasztó érzete hatá át tompuló hangját. Meghatottan kérdezém:

— Hol van most a kard és paizs?

— Betette nagyapám Enyedre a Kemény-muzeumba.

Itt elhallgatott megint. Én ujra kérdezém:

— Ott van most is?

E kérdésre nem felelt rögtön. Az élénk arcz elkomorult, a férfias vonások mély izgatottság alatt vonaglottak, egy

Digitized by Google

könycsep gördült le arczán. Aztán megfogta karomat s hatalmasan megrázva, mondá:

— Tudod mi történt? Kemény Simon kardjából, mely megvédte Hunyadit és a hazát, patkószeget csinált a római.

* * *

E jelenetet soha sem feledem el. Most már értettem a gyülöletet s annak azt a mélységes tengerét, melyből az ősz magyar főur lelke soha se tudott kiszállani.

Most már értettem, hogy annak a nemzedéknek, melynek őse Kemény Simon, annak a nemzedéknek, mely megérte Enyed pusztulását s mely önvérének legyilkolását látta — miért lobog szívében olthatatlanúl a haragnak és fájdalomnak lángja.

Majd ha kihal az a nemzedék: akkor vége lesz haragnak és fájdalomnak.

Nem tart már soká.

* * *

Még egy jelenetet hadd mondjak el, melyet nem Kemény Istvántól hallottam. Ő ezt el nem mondta volna. Gróf Teleki Sándor szivessége közlé velem.

Urbán betört a tihuczai szorosnál Beszterczébe. Bem tábora másutt volt elfoglalva, de Csányi László, a rettenthetetlen kormánybiztos, útját akarta állani. Hirtelen összeszedett pár ezernyi fegyelmezetlen és gyakorlatlan sereggel Tóth Ágoston vezetése mellett elébe ment.

Digitized by Google

Kegyetlen, hideg tél volt. Az Olton vagy valamelyik folyóvizen hidat kellett verni, mert a rohamos folyót a kegyetlen tél se tudta jéggel bevonni. Ott volt a seregnél báró Kemény István is, az alsófehérmegyei főispán.

Nehezen ment a hidverés. Nem volt elegendő eszköz kéznél. Nem volt ügyes, gyakorlott műszaki csapat. Fázott, didergett a legénység s nem akart belemenni a fagyos vízbe.

De előállott Kemény István, a ki nem is volt katona. A büszke főur leveté prémes felöltőjét, fejszét vett kezébe, belé gázolt a fagyos vizbe s derékig vizben, órák számra dolgozott ott izzadásig, mint egy hős, mint egy napszámos. Nem szólt, hanem dolgozott.

— Nézzétek fiuk, — kiáltá valaki, — báró Kemény, a főispán az, ki ott dolgozik a vizben.

E szó elég volt. Oda rohant a honvéd, kivette a fejszét a főur kezéből s egy óra alatt készen volt a hid.

Ilyen ember volt báró Kemény István a szabadságharcz alatt.

II.

A báróban rendkivül sok eredetiség volt. Néha csaknem különcznek lehetett tartani. Szelleme szabadon fejlődött, mint a tölgy a bércz oldalán, mely kertész kezét és ollóját nem ismeri. Ötletei, élczei, adomái — —

Digitized by Google

mind, mind a jó szívnek, a fegyelmet nem ismerő elménck, a társadalmi szokás által meg nem kötözött szellemnek, de egyuttal a fenékig magyar érzületnek voltak páratlan szikravillanásai. Még »fekete könyvé«-ben is, mely oly szomoru s borászati értekezéseiben is, melyek oly száraz tárgyuak, csak úgy villog a fölséges humor. S humora gyakran oly éles és keserű, mint Széchenyié.

Gyermeke nem volt, de örökbe fogadott leányok mindig voltak házánál, kiket fölnevelt s aztán kiházasított. Ezeket »krokodilusok«-nak nevezte. A kiket lenézett, azokat úgy szólította: »polgártárs«. Az oláh pópát és dászkált, az adóvégrehajtót, a huzavona prókátort, a balközépi korteseket mind »polgártárs«-nak tisztelte. A tolvajt úgy hivta: »demokrata«. Esernyőjének fogantékjára azt irta: »Oh demokrata, ha ez esernyő véletlenül kezedbe kerül, tudd meg, hogy ez báró Kemény Istváné.« E néven nevezte gyakran a vasuti konczesszáriusokat is, kivált Währing idejében. S adomái bőséges számban valának, melyekkel ez elnevezéseket igazolta.

Volt szobájában egy nagy fekete tábla a falon. Ha valami eszébe jutott, vagy valami ötletet nem akart elfeledni, krétával felirta a fekete táblára. Ezen a táblán aztán gyakran furcsa ötletek következtek egymás után. »A krokodilus ma nem volt megfésülködve«. — »Mégis csak Deák Ferencz a becsületes ember.« — »Az a tolvaj Ilia megint eltört egy metsző kést.« — »Erdélynek el kell pusztulnia, mert a »római« behozza keletről rá

Digitized by Google

a marhadögöt. Tisza Laczi pedig nyugatról a balközépet.« — »Ez az X. professzor Enyeden valóságos szamár.« És így tovább. Vendégei alig győzték kaczagással azt a fekete táblát. Ő pedig komoly képpel egy-egy anekdotában bizonyítá föliratainak igazságát.

Kitünő lovas volt és rettenthetetlen bátorságu.

Ifjabb korában volt egy kitünő hátas lova, melyet nagyon szeretett, de a melynek az a szeszélye volt, hogy balra forditani nem lehetett. Sarkantyú, korbács, kantárszíj, vasmarok nem használt semmit. Ülte a lovat gróf Teleki Sándor is, ő sem birt vele. A ló mindig jobbra fordult.

Egyszer aztán a báró gondolt valamit. Oda lovagolt a Marosnak egy hajlásához, hol az örvénylő víz a függőleges szakadékban huszonöt ölnyi mélységben zajlott. S a lovat oda állitá jobb oldalával a meredek szélére. Egyetlen hibás lépés s ló és lovas menthetlenül a mélységbe bukik. Ekkor forditá a lovat. A ló jobbra nézett, látta az iszonyú mélységet s végre hosszas toporzékolás után csakugyan balra fordult. Ekkor megsimogatta, aztán ujra kisérletet tett vele tizszer — tizenötször, végre a lóból csakugyan kiűzte a makranczot. De igen könnyen életébe kerülhetett volna.

Midőn az oláhok felprédálták Nagy-Enyedet és Csombordot, ő a bárónét sietett Kolozsvárra biztosságba helyezni, de ő maga nejének és barátainak esdeklései daczára is a vésznek szinhelyén maradt, hogy az enyedieken, a mennyire lehet, segithessen. Mint Zrinyi

Digitized by Google

Miklós a bekövetkező halál perczeiben, úgy ő is díszes öltönyében volt mindenütt, lóháton, egyetlen huszárja — egy erőteljes, bátor fiú — kiséretében.

Nappal volt már. Még akkor is folyt az irtóztató öldöklés és pusztitás. Az oláhok mindenütt kisebb-nagyobb rajokban zsibongtak kaszával és cséppel fegyverkezve utczákon, útakon szanaszét. A magyarság menekült, vagy holtan hevert.

— Nagyságos uram, — szólt a huszár, — menekülünk, baj lesz.

— Lovadra vigyázz fiam, ne én rám.

Végre mégis menekülni kellett. Egy szoroson, hol egyik oldalról a Maros, másik oldalról meredek hegy zárta el az útat, vagy háromszáz oláh állott előttük fegyveresen. Hátúl a vérittas üldözők, elől a zárt tömeg, mely ötszáz lépésnyire már lövöldözött a menekülők elé.

A huszár meghökkent. Pisztolyait kivette a kápából s nyújtá a bárónak. A báró egy elháritó mozdulatot tett kezével.

— Csak a korbácsot használd fiam, hiszen ezek csak oláhok. Jőjj utánam!

Rövidre fogta a kantárt, neki vágtatott a tömegnek »s úgy keresztül gázoltunk a rómain, mint a sáron« — mondá a báró, mikor nekem e kalandot elbeszélte.

* * *

A törvényhozási kérdések egyikében-másikában gyakran voltam vele egy nézeten. Mikor a telepitvényi

Digitized by Google

kérdésnél az erdélyi telepítvényesekről volt szó, mikor az erdélyi birtokviszonyokról beszélgettünk, mikor a választási törvényjavaslatnál az erdélyi czenzust tárgyaltuk: sokat értekeztünk együtt s keserü kitörései a kormány ellen néha fájdalmas, de mindig nagy hatást gyakoroltak rám. Sok dologról meggyőzött s én gyakran támogattam őt, hogy eszméinek diadalt szerezzünk.

Ezért megkedvelt egy kissé.

Egyszer korán reggel jött hozzám. Valami könyvféle volt kezében, papirosba takargatva.

— Hoztam neked valamit. Itt az én könyvem. Három napig nálad lehet. Olvasd el.

Ez volt ama hires »Schwarzes Buch«, fekete könyv. Kézirat az egész, saját kézirata, fekete boritékba kötve, a czimlapon a könyv neve, sárga betükkel rányomva.

Irtóztató könyv ez. A mészárlások jelenetei, melyek közt negyedfél ezer magyarnak vére omlott ki a rémület napjaiban. Azok a jelenetek vannak benne megirva.

A báró három évig járta Erdély falvait. Fölkereste a legszegényebb nemesi házat is a megyékben és szászszékekben. Meghallgatta azokat, a kik életben maradtak. A hol az egész család kiirtatott, ott tanúkat hallgatott meg. Sok költségbe, sok fáradtságba került, de összeállitá a magyarság vértanúinak igaz leltárát.

— Miért irtad te meg ezt a borzasztó könyvet? — kérdezém.

Digitized by Google

— Tudod, feledékeny a magyar. Legyen e könyv örök emléke azoknak, a mik történtek, hogy többé ne feledjen a magyar soha. Azután, látod, mégis csak jó, ha van egy ember, a ki megemlékezik azokról, kiket a »római« főbe vert, mintha kutyák lettek volna.

— Miért irtad németül?

— Hogy jobb kedvvel olvassa el a fölséges úr. El is olvasta. Ármányosan kieszközöltem, hogy kezébe jusson. Elolvasta s utána nagyon hallgatag lett. Tudom, hogy neki is fájt.

Ekkor mondott el egy másik kis történetkét.

Volt egy nemes leányka. Szép és fiatal és árva. Apját, anyját szeme előtt gyilkolták meg s kis testvérjét szeme előtt hasitották kétfelé. Ő maga egy ingben, mezitláb futott ki az erdőre vad állatok közé éjnek éjszakáján, hogy megmeneküljön az emberektől.

Midőn a fölséges úr először Erdélyben járt, még Bach uralma alatt, a báró fölbiztatta a leánykát, hogy kérjen kihallgatást. A leányka különben is bátor volt s oda állott a király elé s elmondá, hogy járt apja, anyja, kis testvérje. S aztán kért igazságot. A király meg volt hatva.

— Tudod-e leányom, kik voltak a tettesek? Megismernéd-e őket?

— Ismerem őket fölség, az egyik pópa, keresztje is van, a másik falusi előljáró. Minden nap ott mennek el az ablakom alatt.

A király megigérte az igazságot, de azért még se történt semmi.

Digitized by Google

— Tudod pajtás, — mondá a báró, — német van a király körül, a német pedig a mi javunkra még a királynak sem fogad szót.

* * *

Itt az országgyülésen leginkább az erdélyi dolgokra ügyelt. De azokra aztán ügyelt. Ha valami nem kedve szerint akart menni, végig járta a képviselőket Deák Ferencztől a legutolsóig, s kérve, könyörögve, felvilágosítva gyakran keserű humorral törekedett az embereket az ő nézetére bírni. De mindig csak közdologban, a magyarságnak s Erdélynek érdekében.

Elmondok egyetlen esetet a sok közül.

Bittó volt a miniszterelnök, Szapáry a belügyminiszter s a képviselőházban a választási törvénynyel vesződtünk.

Szapáry le akarta szállitani az erdélyi czenzust s Kemény István félt attól, hogy ezzel minden erdélyi megyében többségben lesznek a románok s akkor román lesz a megyei bizottság, a tisztikar és minden. Pedig — ezt gyakran mondá — ha ez bekövetkezik: akkor a megyék csak annyiban tartoznak Magyarországhoz, a mennyiben főispánjuk még talán magyar lesz egy ideig.

Irtózott ettől a gondolattól. De Szapáry nem engedett, Tisza Kálmán s az akkori balközép pártján volt s már-már alig lehetett remény, hogy a 48-iki czenzust fentarthassuk. A Deák-pártból is Gorove,

Digitized by Google

Horvát Boldizsár s a szabadelvübb elemek a belügyminiszterrel tartottak. Deák beteg volt már.

Mi nehányan Kemény István nézetén valánk s e nézetnek hatalmas propagandát csináltunk a Deákpártban.

Tervünk sikerült. A központi bizottságban többséget csináltunk, a deákpárti klub keserü vita után elfogadta a központi bizottság javaslatát a kormány ellen s a képviselőházban is hét vagy nyolcz szóval szintén nagy vita után miénk lett a többség.

Ekkor azt suttogták, hogy Szapáry a főrendiházi tárgyalásra behívja a főispánokat s megkéri, hogy az erdélyi czenzusnál ne fogadják el a képviselőház határozatát.

Iszonyú forró nyár volt s már julius végén vagy augusztus elején. Mindamellett a főrendiházi tárgyalásra tizennyolcz főispán bejött. E jelenség valószinüvé tette előttünk a suttogó hírt.

Egy este megfog engem a báró s komoly képpel meghí, hogy következő reggel fél hétkor legyek a »Vadászkürt« kávéházban.

Oda mentem. Mert reggel hat órakor már lakásomra jött s kihuzott az ágyból s vitt magával; ott volt már Jeney József s ha jól emlékszem: Hajós János. A báró azt mondá: menjünk fel Bittó miniszterelnökhöz, kérjük meg, hogy a főispánokkal értekezzék s én legyek a szónok, mint nem erdélyi ember.

Úgy lett. Hét órakor már ott voltunk a Pallavicini-palotában. Bittó csak nézett, csodálkozott, mit keresünk nála ily korán.

Digitized by Google

Előadtam jövetelünk okát. Bittó nem tartá valószinünek a dolgot. Ekkor előállott Kemény István s komoly, meghatott hangon e szavakat mondá:

— Miniszterelnök úr! Ide jöttünk közbenjárásodat kikérni, hogy Erdélyt mentsük meg a magyarságnak. Ti talán nem tudjátok, miről van szó, de én tudom. Ha a megyei képviselet és tisztikar nem lesz magyar: akkor Erdély nem lesz Magyarország. De én azt az időt nem akarom megérni. Nem is fogom megérni. Öreg legény vagyok már, az én időm közel van. Kerülfordul egy-két esztendő, döggé leszek, gödörbe rugnak. És gyermekem sincs, nem azért beszélek. Hanem azért, hogy én magyar földben akarok nyugodni. Tudom, hogy én bolond vagyok, ti pedig okos emberek vagytok. De én azt a földet, a mig én élek nem engedem. Úgy is kihalunk mi szegény erdélyi magyarság nem sokára, de a míg mi élünk, addig ne taszítsatok el magatoktól . . . . .

Könyje kicsordult. És a miénk is. Még beszélni akart, de tovább beszélni nem tudott. Az örök jókedvü agg ember nem tudott parancsolni fájdalmának. A reggeli nap sugára besütött a terembe s látta ezt a jelenetet, melyhez hasonló nem volt még a miniszterelnöki palotában. Bittó nagy határozottsággal igérte meg, hogy a főispánokkal beszélni fog. Igéretét megtartá. A tizennyolcz főispán közül csak a temesi főispán és a jászkún kapitány, s még egy, elfeledtem már ki, tehát hárman szavaztak a képviselői határozat ellen.

* * *

Digitized by Google

A csombordi halott nem védi többé kis hazáját s abban a magyarságot. De védi az ő nemes életének nagy példája. Míg annak a földnek olyan szülöttje lesz, mint ő volt: addig az a föld a miénk marad. És lesznek olyan szülöttei. Az ő emléke is teremt olyanokat. Legyen nyugodt az ő örök álma.

Digitized by Google

ZSEDÉNYI EDUÁRD.

(Született 1804 március 21-én, meghalt mint képviselő 1879 február 10-én. 1848 előtt jelentékeny szerepe volt a régi konzervativ pártnál, mert annak vitára mindig kész legelső szónokai közé tartozott. 1867 óta az országgyülésnek inkább csak „érdekes" tagja volt, ámbár mindenki ugynevezett notabilitásnak tartotta. 1860-ban a hazai protestánsok ellenállásakor a patens ügyében fogságot szenvedett. Ez tette népszerüvé.)

I.

Közép termet, előre hajlott derékkal s egyenesen, peczkesen tartott fővel, fekete kabátban, viseltes, kopott szürke nadrágban s egy czilinder-kalappal, mely a második vagy harmadik kapitulácziót szolgálja: ekként szokott Zsedényi sétálni és országházba járni. Miatta nem vált volna veszedelmünkre sem a közös vámterület, sem a bankegyezség. Mert ő ugyan sem Ausztriából, sem a távolabbi külföldről soha magának fényüzési czikket vagy valamely ruhadarabot nem vásárolt. Ha egy ruhát megcsináltatott: annak el kellett tartani húsz-harmincz esztendeig. Volt egy ütött-kopott zekéje, mely divatbajöttekor Deák-zekének neveztetett; ezt 1860-ban csináltatta, mikor a tömlöczből kikerült. Hideg őszi és tavaszi napokon még ezelőtt pár évvel is ebben járt az országgyülésre kezében egy esernyővel, melyet

Digitized by Google

ép ugy nem tudott otthon felejteni soha, mint Perczel Mór generális a magáét. Csizmája régi divatu vastag borju bőrből készült, nem azért, hogy fénymázzal kenessék, hanem azért, hogy hájjal, faggyugyertyával és olajjal fényesittessék. Többnyire egy öreg draveczi csizmadiával szokta készittetni, a ki még nem tanulta meg az uj divatot s a ki a régi divat szerint még a csizmában nem tett különbséget jobb láb és bal láb között; úgy gondolkodván, hogy nem a csizma van a lábért, hanem a láb van a csizmáért, miután lába minden bolond embernek, sőt még a meztelen czigány kölyöknek is lehet, holott csizmája és pedig draveczi csizmája a pesti urak közül csak is »tens« Zsedényi urnak lehet. A jó csizmadia ugyanis csak »tens« urnak szolitá Zsedényit akkor is, mikor ő már excellentiás urnak igazság szerint volt szólitható.

Volt azonban az öreg urnak dísz-magyar ruhája is és pedig kétféle. Mikor még huszonhat éves fiatal ember volt ezelőtt ötven esztendővel: akkor csináltatott magának világos kék pukovai posztóból atillát, mellényt és nadrágot és sötét kék posztóból mentét, valamint kucsmát is darutollal. Ez a diszruhája eltartott 1847-ig. Ebben a diszruhában volt ő kolera-komiszárius, megbizatván a felsőbbség által, hogy a kolera miatt 1831-ben kitört zenebonát, lázongást csititsa el a tótok között. Ebben diszelgett az 1832—36-iki, 1840-iki és 1844-iki országgyüléseken, de a mikor később a magyar királyi udvari kanczelláriához Bécsbe referendáriusnak kineveztetett és ekként méltóságos urrá lett: akkor a kék diszruha

Digitized by Google

helyébe megyszinü vörös atillát, mellényt és nadrágot és skarlátszinü mentét készittetett nyuszt prémmel s kucsmájára is a sastoll helyett kócsagtollat alkalmazott. Ez a ruha volt rajta utoljára 1878 november 4-ikén, midőn a királyi pár elfogadási estélyt adott a budavári királyi palotában. Ficsuros kordován csizmában s kardját két kezében keresztben tartva, ekkor mondá utoljára a királynak, hogy mégis csak kár volt Boszniába bemenni, s midőn este tiz órakor azt mondá neki Andrássy gróf: »Gyere öreg a buffetbe, együnk valamit, én éhes vagyok:« egész komolysággal és nyersességgel, de tréfásan ekkor felelte Andrássy grófnak: »Ha éhes vagy, eredj, én jól vagyok lakva Boszniával.«

Még aztán eljárt az országgyülésekre az év végeig, de az idén már országgyülésre nem jöhetett, mert a mikorra az ülések megnyittattak: akkora már a betegség nem engedte őt a szobából kijönni. Éles szemeit és figyelő, izgékony arczát nem látjuk többé az elnökkel szemben.

Mert ott ült a képviselőház kellő közepén, szemközt az elnökkel a miniszteri székek mögött, alulról számitva a harmadik sor legszélső ülésén. Idejött be rendesen az ülések kezdetén, hozván magával egy csomó felvágott és elolvasott vagy olvasatlan levelet, melyekre itt szokott választ irni. Asztalfiókjában ott volt a kalamáris, a félig rozsdás vastoll és egy csomó levélpapir. Leveleit rendesen német nyelven irta, miután gyermek korában németül tanult meg gondolkodni.

Csodálatosan szokott beszédeire elkészülni. Beszédeit

Digitized by Google

holmi dirib-darab papirokra német nyelven irta meg, de úgy, hogy a papirost tele irta egészen. Ezt aztán egyszer elolvasta németül, egyszer elolvasta magyarul s aztán a »Pester Lloyd«-nak átadta németül, a képviselőházban pedig elmondta magyarul. Az egyházi és pénzügyi kérdéseken kivül már nagyon régóta nem igen szokott felszólalni más kérdésben. Kiejtésén, szókötésén észre vehető volt, hogy eredetileg németül gondolkodott, de azért a magyar szavak hiánya miatt soha nem akadozott.

Volt mégis egy kérdés, mely uj országgyülések elején őt mindig rendkivül érdekelte. Ez volt a korelnökség kérdése. Az 1872-iki országgyülés elején az ősz Gubody Sándor volt igazság szerint a korelnök, Zsedényi inditványára el is foglalta az elnöki széket, be is töltötte azt istenesen, sőt öblös tajtpipáját bevitte használatra az elnöki szobába is. Zsedényinek nagy gyönyörüsége telt Gubodyban, s rendkivül megszerette a nagykőrösieket is, hogy Gubodyt valamiképen otthon nem felejtették. Mert Zsedényi semmitől sem irtózott jobban, mint a korelnökségtől, s azért Gubodyban annál inkább megmentőjét látta, mert Somssich Pál már az 1869-iki országgyülés végén azzal fenyegette őt: »No Edus, a jövő országgyülésen te leszesz a korelnökünk.«

Annyi igaz, hogy az 1875-iki országgyülésen Deák Ferencz után már a folyosók és klubbok suttogó hírei szerint Zsedényi volt a legöregebb s miután Deák Ferencz mindjárt az országgyülés elején lemondott és sulyos betegsége miatt a szobát különben sem hagy-

Digitized by Google

hatta el: a természet rendjének s az őseinktől öröklött törvényes szokásnak, de a világos alkotmánynak parancsai szerint is Zsedényire került volna a korelnökség. Azonban Zsedényi beható tanácskozást folytatván több magyarországi és erdélyi képviselővel, szorgos kutatás után sikerült kipuhatolnia, hogy az öreg Boér Antal csak pár hónappal fiatalabb ő nála, őt tehát tisztes fehér hajának és szakálának tekintetbe vételével bizvást lehet korelnöknek ajánlani, annyival inkább, miután Zsedényiről ugyan tudva volt, hogy melyik esztendőben, de az egyátalán nem volt tudva, hogy melyik hónapban és napon született. Igy lett Zsedényi inditványára Boér Antal korelnökké 1875-ben, sőt a praecedens casus erejénél fogva 1878-ban is.

Zsedényi különben korábban lett követté, mint maga Deák Ferencz, mert ő már az 1832—36-diki országgyülés elején leküldetett Szepesmegye által deputatusnak, mig Deák Ferencz csak később, Deák Antal visszalépése után.

Ezen országgyülésről csak két követtársa van még életben Zsedényinek. Az egyik az öreg, 90 éves Bernáth Zsigmond, a ki Unghvármegyét képviselte, a másik pedig Kossuth Lajos, a ki akkor távollévők követe, absentium ablegatus volt. De az országgyülésen minden kartársát tulélte Zsedényi.

Pedig kortársai nagy hirü emberek valának. Bezerédy István Tolnából, Beöthy Ödön Biharból, Kölcsey Ferencz Szatmárból, Klauzál Gábor Csongrádból, Nagy Pál Sopronból, Fáy András Pest-Pilis és Soltból,

Digitized by Google

Ragályi Tamás s többen és mindenek fölött Deák Ferencz Zalából. Mind ezeket az egy Bernáth Zsigmondon kivül Zsedényi elkisérte a temetőbe.

Ezen az országgyülésen őt még különben Pfannschmidt Eduárdnak nevezték, a Zsedényi név csak nemesi előneve volt. Furcsa név volt akkor az az Eduárd és az a Pfannschmidt a tiszai és dunai vidékekről Pozsonyba küldött ős magyar nevek és alakok között. Különben is Zsedényi már akkor frakkot és czilinderkalapot is viselt s azért, mig szellemi kiváló tehetségeit meg nem ismerték, nem nagy becsületben tartották még Szepesvármegyét sem, hogy ily sületlen német fiatal gyerkőczöt, 27—28 éves ifjonczot talált országgyülésre küldeni. Miként fogadták ott eleintén, arról egy anekdota maradt fön. Zsedényi ugyanis egykor nyilvános vegyes ülésben felállott s beszélni kezdett, de a tekintetes karok és rendek s méltóságos főrendek nem igen akarták hallgatni. Plathy protonotárius oda fordul Horváth János fehérvári püspökhöz s azt mondja neki: »Domine illustrissime, audiamus deputatum scepusiensem Pfannschmidt.« (Méltóságos uram, hallgassuk meg Pfannschmidt szepesi követet.) A jó öreg püspök oda fordul Plathyhoz és azt felelé: »Nominatur Pfannschmidt? Jam animadverteram eum fratrem kellner esse.« (Pfannschmidtnek hivják? Mindjárt vettem észre, hogy valami kellner az atyafi.)

Gróf Széchenyi István figyelmét már ekkor és itt magára vonta Zsedényi. Az ő közremüködésére történt, hogy Zsedényi a lánczhid előmunkálatainak teljesité-

Digitized by Google

sére kiküldött országos bizottságba a Tiszán inneni kerület részéről megválasztatott s ekként neve már itt az 1836-ik évi 26-ik törvényczikk 12. §-ban megörökittetett, mint Pfannschmidt Eduárd. A következő országgyülésen már uj nevével szerepelt, azzal a névvel, melyet megörökitett, melyen ismeri őt két nemzedék s melylyel most el fogja őt temetni az országnak közös részvéte.

Most már nem fog többé az országgyülésre jönni, hogy ott a napirendre kérlelhetlen szigorral felügyeljen; szomszédait, ha fecsegnek, kérlelhetlen szigorral csendre intse; az évenkinti deficziteket kérlelhetlen következetességgel mindig megjósolja és mikor bekövetkeznek, azokat kérlelhetlen szigorral mindig konstatálja. Nem látjuk többé lóbbáló kezeit, ha sétál, mosolygó arczát, ha diskurál s nem halljuk többé szakgatott szavait, ha haragszik. A piperkőczök sem mulathatnak többé szegényesnek látszó, egyszerü ruháján és a pénzügyminiszterek se remeghetnek többé semmiféle pártfegyelmet meg nem türő vakmerősége miatt, melylyel a rossz pénzügyi gazdálkodást, a fényüzéses beruházásokat s az örökös deficziteket mindig ostorozta. Bosznia is nyugodtan alhatik, álmát nem zavarja többé a kormánypárt kebeléből senki. Ő volt az utolsó, a ki e párton belül a bosnyák politikát mindvégig üldözé.

Digitized by Google

II.

Zsedényi az 1836-iki országgyülés végeztével vallotta magát nyiltan conservativnak. Mikor ugyanis ez országgyülésnek vége lett, ő is haza ment Szepes vármegyének hivatalos jelentést tenni az országgyülés dolgairól.

Az országgyülési követek akkor ép ugy kiküldöttjei, komiszáriusai voltak a vármegyének, mint csaknem a többi megyei tisztviselők. Mikor megválasztattak, akkor a megye közönsége egy és más fölmerülhető országos kérdésben utasitást adott nekik, hogy mily javaslatot pártoljanak, milyet ellenezzenek, miként szavazzanak. Ez az utasitás instrukcziónak neveztetett s hivatalos pecsét alatt a vármegye által a deputátusnak kezébe adatott. Azután a deputátusnak a vármegye közönsége előtt nyilvánosan le kellett tenni a hivatalos esküt arra, hogy az országnak sarkalatos törvényeit megtartja, az ország szabadságát és jogait szentül megőrzi, jutalom vagy kedvezés és hivatal meg nem tántoritja, a vármegye érdekeit szem elől nem téveszti, utasitását pedig meg nem szegi.

A vármegye adott a követnek fizetést, szolgálatára rendelt megyei katonát és egy vagy több irnokot s időközben, ha uj kérdések merültek fel, uj utasitásokat is küldött utána. Viszont a követ köteles volt az országgyülés nevezetesebb dolgairól a vármegyét mindenkor hivatalos pontossággal értesiteni, az országgyülés végén pedig minden dolgáról beszámolni.

Digitized by Google

Szepesmegye 1836. évi augusztus elején tartá azon közgyülést, melyen Zsedényinek be kellett volna számolnia. Akkor már gróf Reviczky Ádám lemondott a kanczellárságról s helyét gróf Pálffy Fidél foglalta el s ez alatt már Zsedényi udvari szekretáriussá lőn kinevezve. Megjegyzendő, hogy miután követeknek hivatalba való kinevezése gyakori eset volt: ennélfogva sok megye már 1840-ben határozottan kikötötte, hogy követei hat esztendeig hivatalt nem fogadhatnak el.

Zsedényi beszámolt s különösen helytelenitette az urbéri törvényeket s a magyar nyelvnek törvényhozási nyelvvé való emelését. Bejelenté, hogy hivatalt vállalt s megköszönve a karok és rendek bizodalmát, tőlük érzékenyen elbucsuzott. A vármegye jegyzőkönyvileg fejezte ki köszönetét s azon reményét, hogy Zsedényi ezentul se fog a vármegyéről megfelejtkezni. Zsedényi végül határozottan kijelenté, hogy ő ellensége a divatba jött liberalizmusnak, félti az alkotmányt s azért ő a konzervativ párthoz állott.

A megye sokkal pecsovicsabb volt, mint Zsedényi. Az urbéri törvényeket nem akarta végrehajtani s a törvényeket magyar nyelven nem akarta kihirdetni. Zsedényi inté a karokat, hogy ily bolondságot ne cselekedjenek, mert különben a megyei fiskus bajba keveri őket.

Zsedényi sem az 1847-iki, sem az 1861-iki országgyülésen nem vett részt. 1847-ben Apponyi kanczellársága alatt volt udvari tanácsos és referens. 1848-ban hg. Eszterházy miniszteriumában miniszteri tanácsos, 1861-ben b. Vay Miklós kanczellár mellett referendárius.

Digitized by Google

Az 1865-iki országgyülésen, tehát 22 évi távollét után ismét jelen volt, most már mint népképviselő. És itt nem a Deák-párthoz, hanem az Apponyi-párthoz csatlakozott.

Ez országgyülés kezdetén voltaképen csak három árnyalat volt. Az Apponyi-párt, mely minden áron és a függetlenségi párt, mely semmi áron se akart kiegyezni, s aztán a Deákpárt, melyhez akkor még Tisza és Ghyczy is tartoztak. Tiszáék csakis azon vesztek össze Deák hiveivel, hogy amazok Ghyczyt, ezek pedig Szentiványit akarták házelnöknek. A két személyes árnyalat külsőleg kibékült ugyan, de valódilag soha, csak 1875-ben.

Zsedényi egyik notabilitása volt az Apponyi-pártnak Apponyival, Bartallal és Ürményivel. Somssichot hivták, de az nem fogadott szót, kapott is érte elnökséget a jövő országgyülésen. Voltak mindössze vagy harminczan.

Zsedényi ügyes és virgoncz szónok volt. Mindennap felszólalt kétszer vagy háromszor, ha csak szerét tehette. Azon emberek közé tartozott, akik nem tudnának nyugodtan aludni, ha valamelyik nap nem beszélnének. Indiskrét volt pártja iránt nagy mértékben. Akármikor tartottak Apponyiék klubbértekezletet: Zsedényi egész jó indulattal kicsevegte a titkot csak azért, hogy Deák hiveinek elmondhassa, hogy Apponyiéknak igazuk van.

Tartott a felirati vitában egy kemény beszédet 1848 ellen és 1847 mellett. Midőn beszédében épen azt bizonyitgatta, hogy a kormány — Majláth és Sennyey — az 1848-diki törvények végrehajtását lehetetlennek

Digitized by Google

tartja, Patay István közbekiáltott: »Próbálja meg«. Homeri kaczagás és taps lett a következése. Zsedényi megvárta nyugodtan, mig a taps és a zaj elnémult s mosolygó arczal és kedélyes humorral azt felelé Pataynak: »Hiszen megkinálta Patay képviselőtársam a kormányt 1861-ben is a próbával, de lássa, akkor sem sikerült.«

Még egy egész esztendő eltelt, mig Zsedényi az Apponyi párttól elszakadt. Voltaképen el sem szakadt, hanem egyszer csak maga maradt. Deák Ferencz két rettenetes beszédben úgy összetörte ezt a pártot, hogy Apponyi lemondott a képviselőségről, Bartal hazament, Ürményi elhallgatott, a párt feloszlott s ekként Zsedényi párt nélkül maradt.

Az 1866. évi deczemberben kezdett a Deák-kör megalakulni. Tisza, Ghyczy, Nyáry, Podmaniczky, Jókai deczember 21-én hiveik egyetértésével egy nyilatkozatot tétettek közzé a »Hon«-ban, melyben kijelentik, hogy a Deák Ferencz-féle kiegyezési javaslatot nem helyeslik s azért külön pártállást foglalnak el. Voltak pedig ők a függetlenségi párttal együtt vagy 106-an, Deák hívei pedig vagy 225-en. Erdély és Horvátország még akkor nem küldte el követeit.

Ugyancsak deczember 21-re lett egy értekezlet az Európába összehíva Deák Ferencz hívei által. Itt megjelent Zsedényi is.

Az volt a kérdés: tartsanak-e közös klubbot Tisza és Ghyczy hiveivel. Deák ellenezte s körülbelül ezeket mondá:

— A klub magántársalgásnak, magán eszmecserének

Digitized by Google

helye. Magán társalgásba a politikai vitákat ellenkező nézetü emberek közt átvinni nem czélszerü, miután a politikai vita szenvedélyessé válhatik, s a magántársalgásban is keserüséget idéz elő. Én Antal bátyámmal a legbensőbb testvéri viszonyban éltem, de miután ellenkező politikai nézeteink voltak s mind a ketten tántorithatlanul álltunk nézeteink mellett: tehát mi magunk közt soha nem politizáltunk. A politika csak a nyilvános tanácskozásokba való. Ime Zsedényi Edével én 1848 előtt a politikában mindig szemközt álltam s vele mégis barátságban maradtam, mert Zsedényivel négy szem közt vagy magán körben soha nem politizáltam.

— Ez igaz — kiáltá fel Zsedényi.

Óriási kaczagás támadt Zsedényi közbekiáltására. A jelenlevők voltak 162-en, Zsedényit is odaszámitva s ez volt a Deák-kör első klub-konferencziája. Ettől kezdve ő soha se vált el Deáktól, noha Deák ezután sem politizált vele bizalmasan soha. Zsedényivel, Paczolayval, Somssichcsal és Ghyczyvel benső politikai bizalmas viszonyba soha se lépett Deák Ferencz. 1848 előtti keserü küzdelmeit, melyeket a konzervativ párttal folytatott, úgy látszik, egészen elfelejteni soha sem tudta.

Megmaradt a Deák-klubban Zsedényi akkor is, a mikor már onnan Deák kimaradt s a Deák-kör nevet a szabadelvü kör váltotta föl.

— Hogy lehetsz te tagja a szabadelvü pártnak pecsovics létedre? — kérdé tőle egykor tréfásan Pulszky Ferencz 1876-ban.

Digitized by Google

— Barátom, az embernek öregségére jön meg az esze. Ha mi 48 előtt szabadelvü pártnak neveztük volna magunkat, most is élnénk, mert ilyen formában, mint most, minket is megilletett volna ez a név. — A »mi« alatt persze a régi konzervativeket értette Zsedényi.

Pulszky Ferencz különben felette malicziozus ember volt Zsedényi irányában.

Az 1872—5-ik országgyülés végével kérdezték Pulszkyt, hogy fogad-e el mandatumot a jövő 1875-ki országgyülésre?

— Nem én, — mondá Pulszky, — a kellő időben akarom elhagyni a politikát, mert nem akarok notabilitás lenni elnézésből, mint Zsedényi.

Besugták ezt Zsedényinek s ő indignálódva azt felelte: — Jobb is, ha Pulszky archeologiát tanul, mintha politizál vagy Franko-bankot igazgat.

Zsedényi nem szerette Kerkapolyt, ellenben nagyon szerette Lónyayt. Lónyayt soha sem bántotta, Kerkapolyt mindig megtámadta, a hol csak szerét tehette. De csak nyilvánosan. A kire haragudott, arról privátim nem beszélgetett.

Korábbi időkben a klubba csaknem minden este fölnézett. Mosolygó, kedélyes arczczal hallgatta a fiatal emberek vitatkozásait, de velük mélyebb vitába soha se bocsátkozott. Ujabb időben, kivált a bosnyák politika óta, ritkán látogatta meg a szabadelvü kör helyiségeit. Nem is érezte magát ott jól, de azért nem lépett ki. »Én megmaradtam a réginek — mondá — ők változtak meg, én hát megmaradok ezen túl is a régi helyen.«

Digitized by Google

Keddi napon soha se volt az ülésben, mert ilyenkor Bécsbe ment a Credit-Anstalt igazgató-tanácsi ülésére. Éjjel ment és éjjel jött s szerdán mindig helyén volt. Bécsben mindig uj ruhát vett magára s b. Wodianernek volt az ebédnél állandó vendége.

Krajczároskodó takarékosságától egész csomó anekdotát irnak és beszélnek. Ime egy a sok közül:

Az 1872. évi költségvetésnél az igazságügyi tárczánál a rabok számára a börtönökben meleg fürdők berendezése hozatott javaslatba.

— Micsoda? — pattant fel Zsedényi — meleg fürdőt a raboknak? A kassai börtönben, mikor én ott voltam, egyéb sem volt, mint muszka és poloska. No még csak az kellene!

És csakugyan töröltette a javaslatból a rabok számára berendezendő meleg fürdőt. De azért jól megszidta érte nem az igazságügyminisztert, hanem — Kerkapolyt.

Digitized by Google

GOROVE ISTVÁN.

(Született 1819-ben, meghalt 1881 május 31-én. Nagy birtokos, író, miniszter, sok ideig a Deákpárt s később a szabadelvü párt elnöke. Mint politikus, mindvégig ernyedetlen szabadelvü.)

Élőhalott volt már sok évek óta. Hosszu, fájdalmas, gyógyíthatatlan betegség kötötte őt a magányhoz, a szobához, az ágyhoz. S a betegség különösen kedélyét rombolta szét. A vidám férfiú komorrá, az előzékeny szíves háziúr tűrhetetlenné lőn. Nem telt öröme már évek óta sem politikában, sem irodalomban, sem a szellem vidám játékaiban. Csak barátai vidámították fel, ha úgy néha-néha hozzá mentek csendes beszélgetésre. Barátai, rokonai s ezek szelid bókjai adták az olajnak cseppjeit, melyek néha-néha vidámabb fényre deriték hamvadó életének lángjait.

Egykor kiváló alak volt politikai közéletünkben. Nem volt vezéralak, de ott volt mindig a vezérek közelében. S gyakran jutott számára kitüntetés, melyet a a politikusok legtöbbje az egész művelt világban nagy kitüntetésnek tart.

Nagy örökség szállott rá őseitől. Főúri vagyonnak volt tulajdonosa s okos élvezője. — Szerencse, hogy

Digitized by Google

ifjukora a harminczas évek végére s a negyvenes évekre esett. Arany korszak volt ez nemzetünk életében. Nagy szellemek óriás harcza; nagy jellemek tündöklése; nagy nemzeti alkotások kora; bölcs öregek, munkás férfiak, lánglelkü ifjak korszaka, kik eszmék szerelmében éltek, közügyekért lelkesültek s a honnak képe mint szent eszmény állott lelkük előtt. Nem az a hon, mely hivatalt ád, rendcsillagot szerez s melynek nevében üzleteket lehet kötni, hanem az a hon, melyért fel kell áldozni kényelmet, tehetséget, vagyont, jövőt s ha kell, az életet.

Ekkor nőtt, ekkor serdült, ekkor volt ifju Gorove is. S az ifju, kinek jellemvonásai közül nem hiányzott a léhaság, a kényelemvágy, az élvek hajszolása, a kor szellemének nemesítő hatalma alatt a közügyek iránti érdeklődésnek engedé át lelkét s szentelé fel ifjuságát.

Tanult, mint nemesebb kortársai. A politikai tudományoknak alig volt buzgóbb buvárlója, mint ő. Szemere, Pázmándy, Klauzál, Csengery, Eötvös, báró Kemény, Szalay, Pulszky: ezek valának kortársai; a nagy eszmeharczok áramlatába, mely e férfiakat magával ragadta, ő is önkénytesen bele engedé magát sodortatni. Szerényebb tehetség, kevesebb kezdeményezési ösztön, gyengébb irói képesség, mint amazok, de nem gyengébb buzgalom, mint amazok bármelyike.

Utazott, mint Széchenyi nyomdokán majd minden kiváló ifju. Azután irt egy röpiratot a nemzetiségi kérdésről, melyhez báró Wesselényi adá neki az ötletet s ennek röpirata és Széchenyinek híres akadémiai elnöki

Digitized by Google

polemikus beszéde az alkalmat. De Gorove műve nem ébresztett akkora figyelmet, mint a mekkora volt a kérdés nagysága s mint kortársainak egyik-másik rokon természetü röpirata. Írt czikkeket is Kossuth hírlapjába s később máshová is, de nagyobb figyelmet ezek se gerjesztettek.

Ő mindamellett az elsők között az első sorban harczolt. Az akkori szabadelvü nemzeti ellenzék benső bizalmas tanácskozásaiban ugyan, melyek rendszerint Deák vezérlete alatt tartattak, nem igen vett részt, de az ipari és közgazdasági kérdésekben már tevékeny szerepet vitt. Midőn Kossuth a nemzeti védegylet igazgatói állomásáról lemondott s családjával falura vonult: ő választatott meg utána és helyére.

Tagja volt a 48-iki nemzetgyülésnek s követte Kossuthot és a kormányt Debreczenbe s általában a nagy függetlenségi harczot mint a nemzetgyülés tagja és jegyzője szeplőtlenül küzdé végig. Halálra keresték s mint bujdosónak, menekülőnek önkénytes számkivetés lőn sorsa.

De nem sokáig. Fejedelmi kegyelem visszaadá birtokait és szabadságát s ő haza jött. Itthon Deák Ferencz mindennapi társaságában volt s ennek figyelmét és barátságát élvezé. Az 1861-iki országgyülésen, mint Pest egyik képviselője, a feliratra szavazott. Ez időtől kezdve változatlanul a Deákpárthoz csatlakozott s e párt szabadelvübb elemeinek volt mintegy patriarchális központja.

Az Andrássy-kabinetben tárczát vállalt. Azt a tárczát, melyre 1867-ben a legkissebb figyelmet fordították, a

Digitized by Google

mely körülménynek bizony sok rosszat köszönhet Magyarország. A közgazdasági kérdések, a bankügy, a vámszerződés kérdése s mindaz a mi ezzel összefügg, bizony kevés gondot okozott a második alkotmányos magyar kormánynak. Tudja ezt mindenki, de én egy különös esetből magától Gorovétől is sajátságosan tudtam meg.

A »Reform« 1873-ban egy csomó okiratot tett közzé, melyek a magyar kormány, az osztrák kormány s a bécsi nemzeti bank közti tárgyalásokra s az 1867-től 1870-ig terjedő időközre vonatkoztak. Ez okiratok eddig még nem láttak napvilágot.

Ez okiratok közt volt a később hirhedtté vált vöslaui szerződés is, melyről én a »Pesti Napló«-ban írtam, s melyről a többek közt az állitám, hogy erről nem tudott 1867-ben még a minisztertanács sem.

Urvári Lajos barátomnak ez szeget ütött fejébe és Csengerynél tudakozódott a dolog állása felől. Csengery, sőt Kerkapoly is azt állítá, hogy én tévedek, mert erről a minisztertanácsnak tudnia kellett. Sokkal fontosabb a dolog, mintsem az ignoráncziát szabad volna fel is tenni.

Engem akkor Urvári barátom majd tűzre tett s lapjában mindenféle helyreigazításra készen volt. Ekkor én egyenesen Gorovéhez fordultam s határozottan megkérdezém: vajjon ő, mint reszszortminiszter, 1867-ben tudott-e a dologról s ha igen, mily körülmények közt egyezett belé? Ő nekem azt felelé:

— Nem emlékeztem az egész ügyre, átnéztem tehát a minisztertanácsi jegyzőkönyveket, átnéztem saját

Digitized by Google

naplójegyzeteimet: annyi bizonyos, hogy én a te czikkeidből értesültem először a vöslaui szerződésről.

E részletet csak azért említem fel, hogy igazoljam vele az első kabinet léhaságát s Gorove naiv jóhiszemét.

Mert ő jóhiszemü ember volt. Azok közé tartozott, kikről a világ azt tartja: kedves emberek. Ő igazán előzékeny, szíves, figyelmes férfiu volt s talán az egyetlen miniszter az Andrássy-kabinetből, a kit hevesen soha még az ellenzék sem támadott. Még Mikót, még Wenckheimot is többször s hevesebben támadták, mint őt.

Mikor 1869-ben Jókai megbuktatta őt a választások alkalmával a terézvárosi kerületben, egészen elérzékenyült s mély izgatottságban azt mondá a Deákkörben nagy társaság előtt: lemond a miniszterségről, lemond a politikáról s visszavonul a magánéletbe. Csak Deák komoly szavai s drasztikus anekdotái tudták komoly szándékától eltériteni.

De azután nem is sokáig volt miniszter. Nem szerette a miniszterkedést. Az az örökös hajsza, örökös sürgetés, melyek közt az ügyeket vezetnie kellett, nem illett az ő természetéhez. Táblabiró természete volt a régi jó világból, s halálosan gyötörte őt az a gondolat, még a gondolat is, hogy neki naponként néhány óráig ülni s néhány száz elintézést aláírni kelljen, a nélkül, hogy azokat csak el is olvashatná. Némely ügynek iratait aztán tanulmányozás végett magához vette s miután az örökös parlamenti harczok is sok időt vettek igénybe, gyakran az így visszatartott ügyek késöcskén nyertek

Digitized by Google

elintézést. A gonosz nyelvű Kecskeméthy Aurél ezért ezt irá róla: »Gorove ráül az aktákra; nem egyéb, mint valóságos Briefbeschwerde.«

Mikor a miniszterséget lerázhatta magáról: akkor élte második ifjuságát, mint nekem mondá. S valóban, ha valaki megfordult a Deákkörben s tanuja volt az ottani viharos vitáknak, melyek alatt komolylyá lett minden arcz, ha jött krach, aszály, kholera, rozsda, deficzit, drága kölcsön, örökös kabinet-válság s több efféle: volt ott egy nyugodt, mosolygó, szíves arcz, mely előzékenyen fogadott mindig s melyről az állandó mosolyt el nem tudá törölni semmiféle nyomoruság, még Deák rideg, haragos szemöldöke sem, — és ez az egyetlen arcz Gorove Istváné volt.

A Deák-párt Deák betegsége alatt az utolsó években apróbb töredékekre, apróbb pártokra bomlott szét. Egyike volt ezeknek a Gorove-párt is. Gróf Ráday és Urvári voltak legbensőbb tagjai, de Horváth Bódi, Hodossy Imre s többen is nagy rokonszenvet tápláltak e kis árnyalat iránt. Ez volt az úgynevezett »szabadelvü« árnyalat. Furcsán esett aztán, hogy mikor a »szabadelvü párt« virágjában volt, e férfiak nagy része hagyta azt el legelőször,

Gorove nem hagyta el nyiltan, de négy év óta nem ment feléje sem, pedig kezdetben még nem gátolta betegsége. Tisza Kálmán politikájának sok részlete bizony ép úgy nem tetszett neki sem, mint igen soknak, de a kormánypárt állandóan udvarolt neki, ő őszintének tartá a ragaszkodást s fájt volna neki a kilépéssel oly sok

Digitized by Google

jó barátot elkedvetleníteníe. Hanyatló szelleme sem ösztönzé már ily erélyre.

Tiszteletre méltó férfiu s becsületes politikus volt Tehetsége csak kiváló közlegény számára volt alkalmas, de nagy vagyona, jó asztala, finom modora, míveltsége, tiszta multja s barátainak roppant befolyása őt előkelő politikai helyzetbe állíták. Maga a király is kétszer hallgatá meg tanácsát, mikor már ő nem volt egyéb, mint egyszerü képviselő. De van egy nagy érdeme is, mely biztosítja számára a jók tiszteletét. Állásának, politikai helyzetének előnyeit önző célokra soha fel nem használta s a világszédelgés ama romlott korszakában, mely Amerikától Európán át Ázsia belsejéig oly sok kormányzót és törvényhozót tisztességtelen üzelmekre tántorított: Gorove megállott rendületlenül. Megállott oly tisztán, mint a minőnek ifjukora eszményképei közt képzelé az igazi államférfit.

Áldás legyen emlékezetén.

Digitized by Google

NÁRAY IMRE.

(Náray Imre birtokos, ügyvéd, kamaraelnök, függetlenségi országos képviselő, jeles műveltségű férfiu, 1848-ban vitéz honvéd s azután üldözött hazafi, született 1822-ben, meghalt 1882. évi juliusban.)

. Akkor találkoztam vele először, mikor képviselővé lett s a törvényhozó kötelességének teljesítésére feljött az ország fővárosába. Azelőtt nem láttam soha.

Tudtam, hogy ő is küzdött, ő is szenvedett azért a fenséges álomért, azért az örök vágyért, azért a biztosan bekövetkező dicső jövendőért, melyet független Magyarországnak nevezünk. De hiszen kétszázezer ifjú küzdött, szenvedett és halt meg azért s nem is annyira nagy érdem volt ez, mint inkább egy szent kötelességnek becsületes teljesítése.

Tudtam, hogy hírneves ügyvéd s elnöke egyik ügyvédi kamaránknak. Ez is jelentett valamit, de még ez sem sokat. Hiszen Magyarország ügyvédi karában sok jeles tudós, sok kitünő jellem, sok derék hazafi van. Különös érdemnek babérkoszorujára nem pályázik az, ki századok és ezerek közt csak egyike azoknak, a kik ő hozzá hasonlók.

Mondották, hogy Aradon és vidékén általános tisz-

Digitized by Google

telet s minden ember becsülése környezi személyét. Mondották, hogy a mely pillanatban elfogadta pártunk képviselőjelöltségét: azon pillanatban biztosítva volt pártunk diadalma. A diadal bekövetkezett s én elhittem minden jót és minden szépet, melyet az aradi új képviselőről hallottam. De az én hitem nagyon könnyen megképződik, ha ismeretlen emberről nekem jót mondanak; csak akkor vagyok nehéz fejü, ha olyan emberről, a kit nem ismerek, rossz dolgokat beszélnek én előttem. A minthogy az emberekben minden jót én veszek észre tán legelőször s minden rosszat én veszek észre tán legutoljára. Több hasznát venném talán, ha megfordítva volna.

Elvégre összejöttünk, személyesen találkozánk.

Megjelenésében nem volt semmi feltünő. Közép magas termete, nyugodt arcza, ajkai körül az emberszeretet mosolygó vonásai; kék szemei sajátságos fényüek, mintha kissé lázban égnének, de szelidek; öltözete változatlanul örökké fekete és gondos. Hangja csendes, beszéde lassu s kissé akadozó, észrevételei szerények, csaknem mindennapiak, de mindig a társalgás tárgyaira vonatkozók. Az egész ember szerény, igénytelen, kisvárosi polgár benyomását gyakorlá rám az első pillanatban.

És mégis rögtön feltünt két dolog.

Az egyik az, hogy önmagáról nem beszélt soha. S a másik az, hogy akár közdolgok felett tanácskoztunk, akár magán viszonyokról társalogtunk: teljes figyelemmel hallgatá meg mások beszédét s mások beszédébe bele nem vágott soha.

Digitized by Google

A jellemnek ezt a sajátságát kevésre becsülik napjainkban s társadalmunk mostani szokásai közt. Pedig a valódi férfijellemnek ez egyik legszebb s legvalódibb vonása. Önmagáról nem beszélni s másokat figyelemmel meghallgatni. Csak magas és valódi míveltség, csak bölcs és hosszú élettapasztalat vagy csak gyöngéd, emberszerető lélek képes erre. Nárayban meg volt mind a három: míveltség, bölcseség s gyöngéd lélek.

Szinte kirítt parlamentünk újabb alakjai közül. Először azért, mert oly szerény volt, hogy senki se akarta észrevenni s másodszor azért, mert oly gyöngéd és figyelmes volt, hogy senki se félt tőle. Épen azért nagyon soká kellett volna élnie s a parlamentben működnie, hogy a parlamentnek modern erkölcsei mellett politikai állást vívhasson ki magának.

Furcsa erkölcsök ezek.

A meggyőződés mélysége és tisztasága mellett szükségessé teszik a taktikai ügyességet. Náray pedig csak mély és tiszta meggyőződéssel rendelkezett.

Sőt a taktikai ügyesség nagyobb hatással szokott szerepelni s hasonlíthatlanul nagyobb eredményeket felmutatni, legalább külsőleg és pillanatnyilag, mint bármily nagy ereje az elménck s szilárdsága a jellemnek. Az elmeerő s a jellemszilárdság csak olyan a politikusnál, mint az alaknak delisége s a hangnak tisztasága a drámai színésznél. Nem e kettőtől függ a színész sikere, hanem az alakítás ügyességétől. E nélkül színész előtt s politikus előtt egyaránt zárva van a jövendő.

A taktikai ügyességet részint a születés adja, részint

Digitized by Google

a gyakorlat s rendszerint mind a kettő. Az ügyességhez természetesen a tehetség, a tanulmány s a fölmerülő kérdések változékonyságához való alkalmazkodás az alapföltétel. Ezek nélkül jellemnek megmaradhat mindenki, de korára hatást gyakorló államférfivá nem fejlődhetik senki.

De nem felődhetik ezzé alkotmányos viszonyok közt az sem, ki magának követőket, politikai barátokat szerezni nem képes. Ennek pedig három módja van.

Az egyik módja az, ha a politikus egyéniségének hódító varázsával a szeretet és bizalom kapcsán szerzi meg barátait. Ez volt Deák ügyessége.

A másik módja az, ha a politikus a félelem és legyőzhetetlenség érzetét tudja maga iránt felkölteni s ekként szerzi meg mindazokat, kik vele a hatalomban osztozni akarnak s azokat, kik a különbeni eltiportatástól rettegnek. Ez rendszerint a zsarnokok és a nagy forradalmárok ügyessége. A franciáknál Robespierre, a poroszoknál Bismarck, nálunk Görgey s részben Tisza Kálmán ez ügyességnek köszönik a hatalmat.

A harmadik módja az, ha a politikus a szeretetnek és bizalomnak, de egyuttal a félelemnek hatalmával is meg képes hódítani magának a parlamenti uralomhoz szükséges elemeket. Ez volt nálunk Kossuth ügyessége.

Elhunyt barátom emlékét istenért se sérteném meg azzal, hogy őt e nagy alakokhoz hasonlítsam. Sőt ezek csak azért jutottak eszembe, hogy őt hozzájuk ne hasonlítsam. — Ő a politikában nem vezéralaknak, ha nem közlegénynek született. Hanem ha egy pártnak

Digitized by Google

minden közlegénye olyan volna, mint ő: akkor annak a pártnak nem volna szüksége pártvezérre s a pártvezérnek nem volna szüksége taktikai ügyességre. Az a párt a nélkül is meghódítaná magának a nemzetet s a nemzetnek a boldog jövendőt. Az a párt volna igazán Plátó isteni köztársasága.

Azért pótolhatatlan, azért határtalan a veszteség, melyet halálával szenvedtünk. Az ő szerénysége, komolysága, az ügy iránti zajtalan lelkesedése, modorának finomsága, zajos tanácskozásainkat kibékítő, elcsitító szelídsége, műveltségének jótékony, üdítő befolyása nagy erőt képviselt. Ez erő szállt el közülünk s ezt a mi gyöngeségeink sem külön állva, sem összefogódzva nem pótolhatják.

Politikai erkölcseink meg vannak rezzenve, kissé el vannak vadulva. Sok az új és ifjú elem a nemzet törvényhozásában s az új és ifjú elemek nagy része korlátlanúl engedi lelkében kifejlődni az önzésnek földhöz ragadt vagy a szapora nagyravágyásnak felhőkben úszó érzetét. Mind a kettőre szükség van mértékkel és mérséklettel. Hiszen a hazaszeretetnek is egyik parányát az önzés képezi s az egészséges haladásnak is egyik mozgatója a nagyravágyás. De mérték és mérséklet kell mind a kettőhöz.

Korszakunk nemzeti élete hozzá van nőve az alkotmányossághoz. De az alkotmányos élet egészséges fejlődését a sötét önkényuralom a nagy nemzetbukás után ketté szakitotta. Az alkotmányosság uj korszakába bejött egy csomó forradalmi szellem, melynek a csaták

Digitized by Google

terén volna igazi helye s bejött egy csomó hivatalnoki szellem, melynek a miniszterek előszobáiban volna igazi helye. E két szellem surlódik, forr, pezseg a pártokon és a parlamenten belől tizenöt év óta, gyülölködik egymással s teszi napról-napra vadabbá az erkölcsöket és a szenvedélyeket. A forradalmi szellemnek a nemzeti ügyhöz való ragaszkodás rendületlen kötelességérzetévé s a szabadelvü haladás ellenállhatatlan vágyává kellene nemesülni a parlamentben, a hivatalnoki szellemnek pedig a törvényhozáshoz szükséges valódi szakértelemmé kellene átalakulni. Többség és kisebbség, kormánypárt és ellenzék így egészítené ki egymást s nemzetünk haladásának szent ösvényén így fejlődnének üdvösen előre az ellenkező pártok, elvek, törekvések és intézmények.

De a kegyetlen fátum nehezedik ránk. A költő Zrinyinek jelmondata megfordítva: sors mala, nil aliud.

Azoknak a férfiaknak, a kik közé Náray is tartozott, volt rendeltetésük a 48 előtti erkölcsöket beoltani a 67 utáni közszellembe. Kibékíteni a két nemzedéket s a szellemekből elenyésztetni azt az iszonyú űrt, mely 49 és 67 közt tátong. A negyvenes évek meggyőződésének tisztaságát, jellemeinek férfiasságát s lelkesedésének füst nélküli izzó tüzét elhozni az uj nemzedékhez s párosítani ennek élelmességével, önzésével, lázas kapkodásával és eszmejátékaival.

Ám azok a férfiak lassanként kidőlnek közülünk. Ha végig nézek a parlamenten: tagjainak alig tizedrésze,

Digitized by Google

melynek szivében a nagy idők szellemének őrtüzei még ki nem alvának.

Te is kidőltél, elhunyt nemes barátunk.

Későn jöttél, korábban kellett volna közibénk jönnöd. Korán eltávoztál, bár késtél volna még köztünk évtizedekig.

Értékedet nem ismertük eléggé, míg köztünk voltál. Most ismerjük, most siratjuk már, mikor elvesztettünk.

Sokat veszt benned a parlament, még többet veszt pártunk, legtöbbet az ifjú nemzedék. A férfias jellemnek, a valódi honfinak voltál igaz mintaképe; hozzád mérni magát, életed példáján nemesülni, olyanná fejlődni, a minő te valál: olyan szükséges lett volna az ujabb nemzedékre, a haza jövendőjére. Az igaz emberek száma fogyott meg eltávozásoddal.

Nagy műveket nem hagytál emlékül magad után. Csak jó lelkednek, nemes szivednek, lángoló honszerelmednek emlékezetét. Mérnök ezt meg nem méri, festő meg nem alakítja, költő meg nem énekeli, történetiró föl nem jegyzi. Én, legkisebb barátod, följegyzem azt, pedig tudom, hogy én is csak egy nappal tudom megnyujtani emlékezeted világát. Aztán kialszik az a nemzet előtt s csak a mi szivünkben él még fénye, a míg mi is utánad nem megyünk a te utadon.

De a mig mi küzdhetünk, a mig szegény hazánk jobblétéért küzdenünk lehet és kell: vissza-vissza térünk emlékedhez s lelked nemességéből s abból a rendületlen hitből, melylyel hazád jövendőjéhez ragaszkodtál, merítünk ujabb erőt a küzdelemhez. E forrás nem apad

Digitized by Google

el soha, vajha mi se unnók meg soha a küzdelmet, míg csak czélt nem érünk.

De ha czélra jutunk, ha szabad és boldog lesz ez ország: még akkor is visszaemlékezünk te rád. Hiszen szabadságának és boldogságának te is egyik legnemesebb, legbátrabb katonája voltál.

Áldásunk veled.

Digitized by Google

PERCZEL MÓRICZRÓL.

(Született 1811 november 11-én, meghalt 1899-ben. Életének s jellemének vázlata 6 czikkben.)

Katona, de forradalmi. Hevenyészett katona, de lángeszű. Rögtönzött függetlenségi harczunknak minden tábornoka képzettebb katona volt, mint ő. De többször egyik se ütközött, több csatát egyik se nyert. Igaz, hogy vesztett is csatákat. Gerilla-csatározásra teremtette őt a gondviselés. Csak a sors véletlene volt, hogy mindig sík földön csatázott. Ha a magyar faj hegyek között lakik s ha a sors őt és seregeit hegyek közé segíti: függetlenségi harczunk éveken, tán évtizedeken át tart.

Nemcsak verekedni tudott, hanem hadsereget toborzani, összeállítani s fölszerelni is. Kettőt állított össze. Az elsőt 1848. évi szeptemberben. Ezt elnevezte Zrinyi-csapatnak. A másodikat 1849-ik év tavaszán az orosz betörés ellen. Erélye, vakmerősége, rajongó lelkesülése oly erős volt, hogy hozzá senki se hasonlított. A mesés napkelet hősei rajongtak úgy vallásukért s küzdöttek, véreztek s éltek-haltak úgy hitükért, mint ő a szabadságért s hazánk függetlenségeért.

Rajongását be tudta oltani híveibe is. Midőn máso-

Digitized by Google

dik seregét túl a Dunán összetoborzotta: egy franciskánus barát volt toborzó segítsége. A keresztes háborúk nem ismertek rajongóbb barátot. Gasparich Kilit volt a barát neve. 1854-ben akasztották fel Pozsonyban. Mikor ez Zalában toborzott önkényteseket Perczel részére, azt mondta a hallgatóknak:

— Két fiát küldte hozzánk az isten. Az egyik volt Jézus Krisztus minden nemzet számára, a másik volt Perczel Móricz a magyar nemzet számára. Most elviszlek benneteket ehhez, azután majd amahhoz.

Így tudta lelkesíteni embereit.

* * *

A katonai tudomány ma már nagy tudomány. Ha tábornok akar lenni valaki, annak egész könyvtárt kell tudnia. És azonkívül egész ifjú- és férfi-korát katonaságnál s hadi gyakorlatoknál töltenie. A hogy hegedűvirtuóz senki nem lehet hamarosan: úgy nem lehet tábornok se.

Igaz: Perczel Móricz volt katona.

Tizenhat éves korában beadta apja a tűzérekhez s mint hadapród szolgált ott tizenkilencz éves koráig. Mit tanulhat a gyerek tizenkilencz éves koráig? Ha nagy Napoleon tizenkilencz éves korában elment volna valahova falusi segédjegyzőnek vagy adóhivatali számtisztnek: lehetett volna-e harmincznyolcz éves korában generális egyszerre?

Perczel 1811-ben született s 1830-ban már elhagyta a katonaságot. Azután gazda lett, majd megyei esküdt,

Digitized by Google

1836-ban simontornyai szolgabiró, 1843-ban tolnamegyei követ, 1848 szeptemberben még táblabiró és képviselő s októberben már generális. Október 7-én már Róth és Philippovich osztrák tábornokok hadtestét körülkerítette, elfogta és lefegyverezte egy harmadrésznyi ujonczsereggel, mint a mekkora az osztrák sereg volt.

Így van megírva a történetben. De ezt már magam is láttam.

* * *

Az is érdekes: mért hagyta ott, mint tizenkilencz éves siheder, a katonaságot.

Kiütött az 1830-iki lengyel forradalom. Perczel Móricz elkezdte katonatársait először oktatni, azután lelkesíteni, azután összeesküvésre felbujtani.

A lengyel hős nemzet és szabad, az orosz zsoldos és rabszolga. A lengyel védi hazáját és szabadságát, az orosz eltiporja a népeket és azok szabadságát. A világ minden nemzete elhagyta a lengyelt. Legyünk mi különbek a világ minden nemzeténél. Mi magyarok vagyunk. Előre bajtársak! Szökjünk ki a hős lengyelek segitségére. — Így beszélt.

Kétszáz ifjú katonát toborzott bajtársai között. De nem sikerült az összeesküvés. Elfogták, haditörvényszék elé állitották, halálra itélték.

Hogyne itélték volna? Van-e katonának nagyobb bűne ennél? Kivált a régi osztrák felfogás szerint.

Pestmegye közbelépett. A jó nádort, József főherczeget megrohanták. Egyebek közt Fáy András is fölment

Digitized by Google

hozzá könyörögni az ifjúért. Végre megkegyelmeztek neki, de úgy elcsapták a hadseregtől, hogy oda többé a lábát be nem tehette.

Az igaz, hogy nem is nagyon törekedett rá.

Volt egy Opitz nevü német tüzér-hadapród barátja és összeesküvő társa. Ez már magas tüzértiszti rangban volt Szent-Tamás sánczai közt, mikor e sánczokat Perczel Móricz elfoglalta. Opitz megsebesült s fogolylyá lett. Perczel kegyetlenül kaszaboltatta a szerbeket, osztrákokat. Találkozott a sebjében kínlódó Opitzczal egy ház előtt. Megismerte:

— Szervusz bajtárs! — kiáltott hozzá. — Míg meg nem gyógyulsz, barátom maradsz s velem leszesz. A többit majd azután határozzuk el.

Őrt állított melléje, hogy ne bántsák. Nem is bántották. Perczel, ha Opitz felgyógyul, át akarta őt téríteni. De meghalt sebjeiben.

Perczel maga beszélte ezt nekem 1868-ban.

* * *

Három testvérbátyja volt: István, Imre és Sándor. Nagy költőnk, Vörösmarty Mihály eleintén ezeknek volt házitanitójuk. De utóbb Móriczé is volt. Apjuk, az öreg Perczel Sándor jó barátságban volt Fáy Andrással s egyszer megkérte Vörösmartyt, hogy ehhez vigye el a gyerekeket. Egyszer aztán nyár közepén 1820-ban Vörösmarty elvitte a Perczel-gyerekeket országot-világot látni Budára, Pestre, Fóthra, Péczelre, Gödöllőre, Abonyba, Kecskemétre, Nagy-Kőrösre, Alpárra.

Digitized by Google

Útba ejtették Tetétlent is. S megmutatta a halmot a fiúknak, a melyen állott egykor Árpád.

. . . . . Árpád pedig álla magasban
Egy kis domb tetején. Vala ékes párducza vállán.

Így szól a vers Zalán futásában. Itt fogamzott meg a nagy nemzeti hősköltemény gondolata. Perczel Móricz jelen volt a fogantatásnál. S a mint készültek a remek sorok egymás után: úgy mutatta és magyarázta meg azokat a költő tanítványainak. A hősköltemény tölséges alakjainak társaságában nőtt fel Perczel Móricz.

Lehetett-e mássá, mint a mivé lett?

E részleteket Szüts Antal táblabirótól, egykori barátomtól s mező-szentgyörgyi birtokostól tudom, ki a költővel barátságban s nejével rokonságban állott s velük 1850—53-ban Baracskán és Nyéken naponta együtt volt. Neki Vörösmarty maga beszélte el.

* * *

Láttam Perczel Móriczot 1848-ban is, de ezt az alakját elfeledtem. Hanem húsz év mulva ujra láttam.

Akkor ő már úgy jelképileg föl is volt akasztva. Mint bujdosó, megjárta Kis-Ázsiát, nyugati Európa országait s részt vett nem egy háboruban és összeesküvésben, melyet a 60-as évek folyamán Ausztria ellen terveztek és végrehajtottak. Végre haza jött s képviselővé választották. Balközépi lett, Tisza-Ghyczy táborához tartozott, de a mint a függetlenségi harczban, itthon az alkotmányi küzdelemben se ismerte a fegyelmet.

Digitized by Google

Eljött 1868-ban Veszprémbe is. Körútra indult Kossuth ellen. Csapongó szelleme hajtotta rá. Körútja nem volt előttünk rokonszenves, de a mit netalán élő szavával hibázott: annak árnyéka nem homályosította el dicső tetteit.

Kimentünk elébe fogadni őt a város végén. Ifjú hévvel ugrott le kocsijáról s fogott velünk kezet.

Alacsonyabb termet, mint Béla és Miklós testvérei. De egyenes gerincz. Hátraszegett merész fej. Szürkésvörös, de nem ősz haj, bajusz és szakál. Nyilt, határozott tüzü, de szelid szemek s magasan álló szemöldök. Katonás mozdulatok s pattogó beszéd akkor is. Ha katonaruhában van: úgy tünt volna föl, mintha teljes életében nem lett volna egyéb, mint generális. Pedig csak tíz hónapig volt az húsz év előtt.

Ez az alakja maradt meg emlékezetemben. Ennek már harminczegy esztendeje. Láttam még néhányszor, de húsz év óta egyszer se.

Kossuth elleni körútja nem végződött jó sikerrel. Kossuth Lajost még Perczel Mórnak se volt szabad súlyosan birálni. Mikor Pestre visszajött, meglátogatta Deák Ferenczet s azt mondta neki:

— Örülhetsz bátyám, utamban két ellenfeledet tönkre tettem.

— Kik azok?

— Az egyik Kossuth Lajos, a másik Perczel Móricz.

— Nem örülök, — felelt Deák, — pedig az egyikben aligha sok kárt nem tettél.

Digitized by Google

A tűzlelkű tábornok talán nem is jött rá hamarjában, hogy annak az egyiknek Deák nem Kossuth Lajost gondolta.

* * *

Többé nem is vállalt képviselői megbizást.

Az Andrássy-kabinet hazafias készséggel ajánlott fel neki tisztes honvédtábornoki nyugdíjat, mely az anyagi gondoktól megmentette. Azóta elvonult a nyilvánosság elől s élete történetét írta meg.

Emlékirata mikor lát világot: családja dönti el. Mekkora irói képességgel jön elénk emlékirata: nem tudjuk. De nem is az a fődolog. Hanem az, hogy az az emlékirat az egész század sok nemzeti történetét állítja elénk s menti meg a feledékenységtől.

De ő neki nincs erre szüksége.

Legdicsőbb harczunk kohótüzében született meg, nőtt fel s lett nagygyá az ő történelmi alakja. S az ő alakja eltünhetett, a mint az a tűz kialudt. Alakjának foltjait sűrű ködbe temeti el a feledés, de hős lelkének, rajongó honszerelmének s fékezhetlen szabadságvágyának nagy tetteit örök emlékezetükben tartják a nemzedékek, melyek büszkén gondolnak rá mindaddig, míg áll a világ s él a mi nemzetünk.

Digitized by Google

MADARÁSZ JÓZSEFRŐL.

(A magyar képviselőház Nestora, Madarász József született 1814 augusztus 27-én. Birtokos és ügyvéd, de soha nem ügyvédkedett. Ifjoncz korában egy kötet költeménye látott napvilágot. Megirta emlékiratait is. E kis czikket 1899. évi márcziusban irtuk róla. Istennek hála, még most is jó egészségnek örvend.)

Szegről-végről rokonok is volnánk a czeczei rég kihalt vagy onnan elköltözött ősi atyafiság valamelyik ága révén, de annak a rokonságnak ágát-izét, származását én bizony hamarosan bebizonyitani nem tudnám. De öreg barátom se tudná.

Úgy rémlik előttem, 1850-ben vagy 1851-ben láttam először. Haynau uralkodott Pesten, valami rokonom volt akasztófára szánt politikai fogoly az Ujépületben, apám azt látogatta meg, engem mint gyermeket is magával hurczolt. A foglyok épen sétáltak kint a második vagy harmadik udvarban. Apám a profoszhoz ment, én addig kint maradtam az udvaron a foglyok között. A foglyok párosával sétáltak, Madarász, úgy emlékszem, egy sánta előkelő fogolylyal volt együtt, ma már nem tudom, ki volt az. Meleg volt, ki voltam izzadva, kalapom levettem a fejemről s kezemben tartottam. Madarász csak oly nyalkán lépege tett akkor is, mint

Digitized by Google

most. Oda jött hozzám s rövidre nyirt hajamat föl-borzolta.

— Jól van, fiam — szólt hozzám, — csak vedd le a kalapot ezek előtt az urak előtt. Úgy sem sokszor s úgy sem sokáig veheted le már előttük.

Azt gondolta: azokat az urakat ugyis felakasztják vagy agyonlövik nemsokára. De ezt meg nem mondta nekem.

Azután elmult néhány esztendő. Én Pápán tanultam a kollegiumban, ő meg Josefstadtban, az elitélt állam-foglyok börtönében. Ő többet tanult, mint én, pedig én voltam a fiatalabb s nekem tanárom is több volt, mint neki. De a tanrendben volt nagy különbség. Az övében ott szerepelt a lábvas, a rabélelem, az örökös börtön s a fegyveres őr. A mi mind nem volt az enyémben.

Egykor 1856-ban megint apámmal egy kedves somogy-megyei rokonunkat látogattuk meg Jákóban. Madarász Lajos előkelő birtokos volt e rokonunk. Egyik estennen csendes pipaszó mellett beszélgetnek az öregek, egy-szerre nagy cserdités és kocsizörgés hallatszik az udvaron; nyilik az ajtó, belép rajta valaki s megáll az ajtó előtt.

Hát bizony Madarász József bátyánk volt az. Azt gondolom, egyenesen Josefstadtból jött s meg sem állt Jákóig. Harsány hangon bekiáltott:

— Adjon isten! Hogy vagytok?

Mintha csak a mezőről jött volna be a vacsorára. Öt esztendei várfogságnak nyoma se volt rajta.

Digitized by Google

Hejh volt aztán szótlan ölelés, forró könyhullatás, szegény jó nénémnek hangos zokogása. József bátyánk csak legénykedett, csak kiabált, csak nevetett s csak könnyei hullottak vastag bajuszára, torzonborz szakállára. Mert bajusza, szakálla akkor is csak olyan volt, mint most. Meg szemöldöke. Talán-talán most negyvenhárom év mulva, mintha mégis valamivel szürkébb volna. De erről nem vagyok egészen bizonyos.

Végre elállt a köny és megjött a szó.

— Ülj le már bátyám, honnan jösz, mi történt, hogy lettél szabaddá?

Száz kérdés egymás után.

Megfelelt József bátyánk minden kérdésre, de le nem ült. Pattogós lépésekkel mérte végig százszor a szobát, — úgy megszokta a rabsétát. Még ma is, nyolczvanöt éves korában, jobban szeret sétálgatni, mint üldögélni. Még ma is egyenes a termete, mint a czövek. Még ma is feltartott fejjel peczkesen jár és áll az emberek közt, mint kis gyerek korában. Hangja még ma is oly érczes és harsogó, mint fél század előtt. Hatalmasabb hangja senkinek sincs a törvényhozók között.

Akkor is olyan hangja volt, mikor a fogságból haza jött. Bámultam erélyét, vidámságát, törhetlenségét. Emlékszem egyik adomájára várfogsága idejéből. Ott mondta el Jákóban.

Olvasnivaló könyvet kért a várparancsnoktól.

— Csak a szentirást adhatom — felelt a várparancsnok.

— Jó lesz az is.

Digitized by Google

Adtak neki bibliát ékes német nyelven.

— De én magyar bibliát kérek.

— Azt nem adunk.

— Nohát vigyék a német könyvüket. Én a szentirást se olvasom el német nyelven.

Adtak azután neki e szóért hetenkint egy napi bőjtöt. Még se olvasott németül.

*

Az isten is ellenzéknek teremtette. Mindegy ő neki akármilyen az a kormány, ő minden kormánynak ellenzéke. A Batthyány—Kossuth-kormány már csak elég nemzeti, elég magyar és elég radikális kormány volt 1848-ban, de ő annak is hatalmas ellenzéke volt.

A véderővita alatt 1889-ben arról ábrándoztunk, hogy ha egyszer függetlenségi pártunk többségre jut: ki melyik miniszterséget fogadja el. József bátyánkat is kérdezték, melyik tárczára vállalkozik.

— Egyikre se. Nem akarok kormány lenni. Ha többségre juttok: válasszatok meg a népképviselet elnökének. Az elnökséget elvállalom s betöltöm.

Be is töltötte becsülettel. Bizonyitja ezt a mult évi deczembertől máig tartott korelnöksége. Erély, szellem, tiszta látás, éberség és elvhüség volt elnökösködése. Pedig azóta ujabb tíz év telt el.

*

Magyar falusi gazdaember mai napság nem nagy különbséget lát abban, hogy ki, miért, mikor, mennyi

Digitized by Google

időre volt becsukva. Arra meg épen nem emlékezik már, hogy ötven év előtt miért zártak el annyi jóravaló magyar embert. Hanem aki be volt egyszer csukva, azt azért, hogy be volt csukva, nem igen dicséri.

Egyszer az enyingi kerületben együtt voltunk korteskedni. Bealkonyodott már, mikor Lepsényben a faluháza előtt beszédre került a sor. Én is beszéltem, József bátyánk is beszélt. S beszédében hivatkozott ötesztendei várfogságára is.

Beszéd után bementünk a tanácsterembe egy szóra s ott kérdezi a birót:

— No biró uram, hogy leszünk a szavazókkal a mai beszéd után.

— Nagyon szép volt a beszéd, nagyságos uram, nagyon köszönjük is, hogy falunkat megtisztelte vele. Csak már ne tetszett volna fölemliteni, hogy be is volt csukva. Nem tudtak arról itt az emberek semmit. Csak az a szerencse, hogy egy kissé már besötétedett, nem ismerték föl nagyságos uramat.

József bátyánk azt mondta magában e beszédre: »cseszkó.« Az a szokása, hogy minden kormánypárti kortest és minden bolond embert cseszkónak hi.

*

József bátyánk biztos arról, hogy ő halhatatlan. Arról én is biztos vagyok. Elveihez hívebb embert nem szült még magyar föld. Hatvanöt év előtt már mint jurátus ott volt az 1832-iki országgyülésen. Már ott

Digitized by Google

disputába keveredett Deák Ferenczczel. És mindig disputált vele. Deák már huszonhárom éve halott, azért ma is disputál vele. S közjogi elvei ma is változhatatlanul ugyanazok, mint voltak 1832-ben. Három nemzedék kihalt már mellőle. Három király alatt védte már az alkotmányt. Hiába volt 1848, hiába 1867, az ő elvei most is a régiek s azokra most is akkora szükség van, mint hatvanöt év előtt. Hogy ne lenne ő halhatatlan!

Választó kerülete is az.

Ötvenegy esztendő óta ugyanazt a kerületet képviseli. Fehérvármegye sárkereszturi kerülete az. El ne felejtse nevét jóravaló magyar ember. Mindenki a föld alatt fekszik már, a ki először rá szavazott s ma több mint félszázad mulva egyetlen választó sincs, a ki másra szavazna.

És sohase került a választás egy krajczárjába se. Se neki, se választóinak. Léptettek föl ellene népszerű embert, léptettek föl nagy urat, elköltöttek ellene százezreket: választói megmaradtak mellette rendületlenül.

Egyszer, most nemrégen, valamelyik választásnál egy választó azt mondta József bátyánknak, hogy mégis jó lenne talán, ha egy kis zászlót adna a választásra.

Rettentő tűzbe jött József bátyánk e hallatlan követelésre.

— Mit? Zászlót? Utóbb még majd kocsit is? Nem szégyenlenék magukat ily borzasztó korrupczió miatt?

Alig lehetett lecsillapitani.

Digitized by Google

— Mit szólna, ha sirjából föl találna kelni apád, öregapád, ősapád, a ki mind zászló nélkül adta rám szavazatát?

Erre aztán csakugyan nem tudott megfelelni az a telhetetlen ember.

Hetvenkét éves volt József bátyánk akkor, a mikor Balaton-Füreden vett egy puszta telket. Régen volt ez már. Megkérte egy ottani ura-öcscsét, hogy akáczfadugványnyal ültesse be azt a telket.

— Aztán mit akar ott urambátyám? Oroszlánt akar ott azon a pusztaságon tenyészteni?

— Nem én öcsém. Hanem ha szépen felnőnek, meglombosodnak a fák és én ott hagyom az országgyülést, akkor egy nyugalmas hajlékot akarok ott épiteni s öreg napjaimat ott akarom eltölteni.

— Aztán mikor akarja bátyám az országgyülést ott hagyni?

— Majd ha a kisebbik fiam harmincz éves lesz s helyemet ott betöltheti.

Kisebbik fia most tizennyolcz éves. Tehát József bátyánk 1911-ig akar akkori szava szerint képviselő lenni. Még hátra van tizenkét esztendő. De én nem hiszem, hogy akkor is visszavonuljon. Mert úgy látom, hogy az alkotmányt még akkor is védelmezni kell. József bátyánk pedig honfikötelességét el nem mulasztja.

*

Több éven keresztül jó Herman Ottóval, szegény gróf Károlyi Gáborral s egyéb barátainkkal külön függetlenségi pártot alakitottunk s Madarász Józsefet

Digitized by Google

választottuk meg pártelnökké. Hogy is választhattunk volna más elnököt, jobb elnököt?

Programmot kellett csinálni.

József bátyánk kurucz ellensége a pragmatica sanctiónak. Ő ez alapon programmot nem csinál. Elvégre természetes uton kihalhat a Habsburgok családja s az esetre a Rákoson választunk nem uj királyt, hanem esetleg köztársasági elnököt. Ezt a jogot fel nem adhatjuk s erről a programmban gondoskodnunk kell jó előre.

Azt mondja valamelyikünk:

— József bátyám, hiszen hetvenhét élő tagja van a királyi családnak, ötszáz év előtt ez ki nem hal.

— Nos igen. Szól tehát programmunk ötszáz esztendőre.

Jó Károlyi Gábor, isten nyugtassa meg, fölpattan e szóra:

— Én ötszáz esztendőre való programmot alá nem írok. Hogy tartom én azt meg?

József bátyánk nem akart engedni. De minthogy békeszerető ember, utóbb is a pártegység kedvéért megegyeztünk valami százötvenesztendős programmban.

József bátyánk most is e mellett tart.

De én is.

*

Bizony halhatatlan maradsz te örök ifju öreg barátom! De ha mégis megtörténnék veled valami emberi dolog — úgy jó későn, a mikor mi már nem leszünk, — ha nemzetünknek oly fiai lesznek, a minő te voltál és te vagy: halhatatlan marad nemzetünk.

Digitized by Google

KÁSZONYI DÁNIEL.

(Sárosmegyei nemes és birtokos nemzetség ivadéka, született 1813 október 2-án, meghalt 1886. márczius-ban. Hirlapiró, regényiró, de nem nagy iró. Minden csepp vére s 1848 óta egész élete forradalmi. A müveltség korszerü intézményeinek oly keserü ellensége, mint ő, a magyar fajból eddig még nem született. Utolsó éveiben nagy nyomorban élt családjával.)

Kászonyi Dánielről, a jó öreg »Dani bácsi«-ról akarok egyet és mást elmondani.

Eltemették. Én nem voltam a temetésén, mert temetésre menni nem szokásom s nem is megyek, ha csak külső hivatalos kötelesség nem parancsolja. E pontban szorosan követem Kálvin János parancsait. Üres hivalkodás minden pompa, melyet a halott körül kifejtenek az emberek. Gyakran mintha dicsekednének vele: ime nekünk is van halottunk!

Nyolcz vagy kilencz évvel ezelőtt ismerkedtem meg a jó öreggel. Ő is az »Egyetértés«-nél dolgozott s én is. Ennél a mi lapunknál akkor a tisztes öreg corpus-juris-tól kezdve a szélső szoczializmusig képviselve volt minden politikai nézet. Én csak afféle magyar táblabirói oppozicziót képeztem az uralkodó rendszer ellen s mint Thaly Kálmán barátom, egészen megelégedtem volna olyan Magyarországgal, a minőt Rákóczi

Digitized by Google

Ferencz akart teremteni. Dani bácsi pedig egészen a párisi kommünardokkal értett egyet s a régi magyar hagyományos politikából legfölebb Dózsa Györgytől fogadott volna el némi jó tanácsot és útmutatást. Egészen természetes tehát, hogy mi a fenforgó napi kérdések fölött nagyon ritkán s nagyon kevés pontban értettünk egyet.

Valami két esztendeig voltunk együtt a lapnál. Ő nem törődött azzal, hogy én mit és miről irok, én meg épenséggel nem tudtam, hogy ő miféle rovatot és miként vezet. De nem kerültem, sőt kerestem vele az alkalmat az eszmecserére, a vitatkozásra. Meg akartam ismerni egy igazi szoczialista eszejárását, be akartam hatolni lelkületébe s gondolkozásának titkaiba s meg akartam tudni, hogy jó ember, erős jellem lakik-e abban az emberben, a ki öreg és magyar és szoczialista egy személyben.

Minél többet vitatkoztam vele: annál bizonyosabb volt, hogy mi soha egyet nem érthetünk s minél nagyobb volt köztünk a meggyőződések távolsága: annál jobban tiszteltem és becsültem őt.

Mert láttam, hogy nála a politikai nézet nem divat és nem kenyérkereset s nem is a közvélemény áramlata, hanem mély és fenséges meggyőződés, mely az egész lelket és az egész emberi életet ragadja magával. Láttam, hogy oly anyagból van ő gyúrva, a melyből a próféták és az apostolok készülnek ott, a hol a világnak helyzete kedvező rájuk nézve.

Szegény Kászonyi Dánielre soha se volt kedvező.

Digitized by Google

Téve a világmegváltó szocializmus legnagyobb eszméivel, egész hatáskörre abból állott, hogy egy magyar napilapnak legyen újdonsága. Mindennap a fölött gondolkozva, miként lehetne boldoggá tenni az emberek millióit: szerencsésnek érezheté magát, ha ő és családja naponkint száraz kenyérrel jól lakhatott. Egy királyi felség, ha rongyokba öltözni és koldulni kénytelen: ehhez hasonlított Kázonyi.

Eszméi: azok érdekesek valának.

Egy napon azt magyarázta meg nekem, hogy minden hatóságot el kell törölni a királytól kezdve a falusi kisbiróig s minden muzeumot és hatalmi jelvényt el kell égetni a trónustól kezdve a trafik-czimerig.

— De hát akkor mi lesz — kérdezém, — ha nem lesz hatóság s az emberek egymást ölik s az ifjak megeszik az öregeket, mint a masszageták?

— Kinek mi köze ahhoz? — ezt felelé.

Egy alkalommal azt fejtegeté, hogy az állami élet, a külön ország, a nemzeti jellem és fajunk fentartása mind ostobaság. Csak „az ember«: ez az igazság.

Megjegyzém, hogy arról az ezer évről, mely nemzetünk mögött van s arról a másik ezerről, mely nemzetünk előtt fénylik, nem mond le a magyar egykönnyedén.

Nem adott rá semmit s ellenvetésemet így ütötte el:

— Ha egy tisztességes embernek szemébe mondják, hogy anyja kicsapongó volt: ez becsületsértés s a sértőt megöli a sértett fél. De ha a legtisztességesebb embernek bebizonyítják is, hogy a tizenhatodik ősanyja ezelőtt ötszáz esztendővel utczán űzte a kicsapongást:

Digitized by Google

ezzel nem törődik, ezen fel nem indul senki. Így vannak a nemzetek. Tízezer esztendő mulva egy ember se lesz a világon, a ki érdeklődnék az iránt, hogy valaha magyar is, vagy német is volt a föld kerekségén.

A történelmi nagyság iránt, akár emberről, akár tettről volt szó, nem volt benne elismerés. Korunkat s az előző korokat a barbárság korának tekintette s a nagy gyári tőke urait veszedelmesebb pusztítóknak, mint a vandálokat. Ha vitatkoztunk, ő a történetből merített érveimre soha sem adott semmit.

— Hát önök, Dani bácsi, — kérdezém — nem tanulják s nem ismerik a nemzetek történetét?

— Ismerjük, de nem méltányoljuk. — Ez volt felelete.

De nemcsak elméletben vallotta ő ezeket az elveket, hanem a mennyiben saját szerény körében teheté, gyakorlatilag is alkalmazá. 1879. végén megvált az »Egyetértés«-től s egy más laphoz ment munkatársnak. A megválás indokául azt írta Csávolszkynak:

»Nem maradhattam a lapnál, mert én Bismarckról gyökeresen ellenkező véleményben vagyok, mint a lap vezetője.«

Ez alatt Seffer László irótársát értette, a ki egyszer-másszor minden radikális nézete daczára is némi respektust tanusított a nagy vaskanczellár iránt.

Nekem más okot mondott a jó Dani bácsi, mikor elválásának indokairól kérdezém.

— Olyan lapnál — úgymond — melyet már az »Ellenőr« is tisztességes lapnak tart, én munkatárs nem lehettem.

Digitized by Google

De minő változatos és egészében minő fenséges élet volt az övé több mint félszázadon keresztül!

Ott volt az 1832-iki országgyülésen. Akkor legradikálisabb klubb volt az »ifjak« társulata, kik egy »társalkodási egyesület«-et alakítottak. Elfogták, bebörtönözték őt is Lovassyval egy időben. Így lépett be a politikai életbe. Első lépése: a börtön.

Mikor a börtönből kiszabadult: itthon pecsovicsnak talált minden pártot. Szive Párisba vonzá s ő Franciaországba költözött. Ott a szélső republikánusokkal kötött mindjárt barátságot, de nem feledkezett meg hazájáról sem. Kossuth hírlapjának volt 1842-től párisi levelezője.

Haza jött, mikor függetlenségi harczunk kezdődött. Jelentkezett Kossuthnál s a legnehezebb munkát kérte a maga számára.

Legnehezebb munka volt akkor Bécsben lenni, a bécsi forradalmat szítani s a bécsi felkelők és a magyar honvédelmi bizottmány közt az összeköttetést fenntartani. Erre vállalkozott Kászonyi.

Ezután legnehezebb munka volt az Ausztriában levő magyar ezredekben a hazatérés vágyát felkölteni s őket haza vezetni. Erre is ő vállalkozott. Prágából haza hozta a Nádor-huszárokat, ügyünknek megnyerte a Koburg-huszárokat, s a Ceccopieri-ezred olasz katonáit arra bírta, hogy átjöjjenek hozzánk. Ezekből alakult a Frangepán-zászlóalj.

Azt persze könnyü elmondani, hogy ő ezt mind megcselekedte, de azt azután érdemes elképzelni, hogy

Digitized by Google

mindezt megcselekedni miként volt lehetséges. Fölkeresni a katonákat egyenkint, esténkint, éjszakánkint. Együtt kocsmázni velük hetekig. Súgdosni fülükbe borzalmas dolgokat, melyek őket a hazatérésre kényszerítsék. Föllelkesíteni a katonai fegyelemben kővé vált közkatonaszívet s azt elkészíteni arra az útra, melyen minden lépésnél a halálba ütközik. Közibök vinni a magyar kormány proklamációit s mindennap másként öltözve, más nyelven beszélve, más üzleti foglalkozást színlelve, mindennap szembe szállani azzal a halállal, mely a kémeket és a katonai felbujtókat oly csúfosan s oly gyorsan szokta elérni. Ime: ezt tette Kászonyi hónapokon keresztül.

Mikor mindezt elvégezte: akkor elindult haza felé. Csak néhány nappal előbb ért Pozsonyba, mint a Pákozd mellől futó Jellasics. A horvát bán természetesen Pozsonyt meg akarta szállani. Kászonyinak első dolga volt Csallóközt benyargalni, a népfölkelést szervezni s azt Pozsonyba vezetni, hogy Jellasichot oda be ne ereszsze.

Ezt a munkát is becsülettel és sikerrel hajtá végre.

Azután rendes honvéd és főhadnagy lett. A komáromi kapitulácziő után előbb Hamburgba, azután Londonba bujdosott ki. Itt tizenkét évet s később Lipcsében tíz évet töltött mint író, nyelvmester és zongora-tanító. Összeköttetéseit a szélső radikálisokkal mindenütt szorgalmasan fenntartá, ezek minden üldöztetését ő is átszenvedte s képzelhetlen munkát kellett naponkint végeznie, hogy magának és családjának a szegénység legszegényebb kenyerét megkereshesse.

Digitized by Google

E soha nem szünő, ez örökké tartó munkásság bámulatba ejtett engem. Annyit és annyifélét írni, mint ő, soha senkit nem láttam.

— Dani bácsi, — mondám neki egykor, — maga nem igazi forradalmár. Ily végtelen naponkinti munka végtelen munkaszeretetből származik, ez pedig nem a forradalmárok, hanem a békés lelkek jellemvonása.

Ő komolyan felelt e félig komoly beszédre.

— Én — úgymond — kenyeremet keresem, mint a gőzü. A gőzü gyűjt, gyűjt s már azt hiszi: együtt van téli kenyere, mikor egyszer csak rájön a szántóvető ekéje s fészkét, kenyerét szerte szórja. A gőzü újra keres fészket s újra dolgozik és újra gyűjt s fészkét és keresményét az eke újra szerte szórja. Így megy ez, míg bejön a szigoru tél s lehetetlenné teszi a fészekrakást és kenyérkeresést. A szegény gőzü ekkor felakasztja magát, de én ember vagyok s én a munka kötelessége elől nem mehetek a halálba. Pedig az én fészkem és keresményem négyszer dúlta már fel a sors vasekéje.

Szegény Dani bácsi: az örökké munkás és örökké üldözött gőzü volt az ő igazi képmása.

És még se csüggedt. Sőt együtt haladt a korral.

Először liberális volt. Azután lett magyar radikális. Párisban köztársasági s mikor 48-ban haza jött: forradalmár. A forradalom befejeztével bújdosó és szocializista. Imádta a szocializistákat, de a mikor a nihilisták kerültek felszínre s az orosz czárt felrobbantották: akkor már a szocializisták is pecsovicsok lettek az ő

Digitized by Google

szemében. A nihilistákról megint a franczia anarkhistákra szállott át rokonszenve. Megérte még a dinamitpárt működését is. De a dinamit mennydörgését ő már nem hallotta s a robbanások fénye nem ért el szemeibe.

E szemekre a halál borította rá ködfátyolát.

Mint legjobb és leghívebb barát, úgy jött el hozzá a halál. Egy hosszu élet örök szenvedéseit, egy fenséges kötelesség-érzet soha nem pihenő munkásságát szüntette meg az a legjobb és leghívebb barát.

Szegény Dani bácsi, hős volt a véres csaták terén és hős volt a véres verejték műhelyében. Mindig hitt, mindig lelkesült, mindig dolgozott és mindig éhezett.

Most már nem dolgozik és nem éhezik!

Özvegye és árvája maradt: öreg nő és ifju leány.

Örökségük egy dicső név nemzetünk évlapjain s egy rothadt szalmazsák. És a nyomor, melyet a halott nem vihetett magával a föld alá!

Digitized by Google

A SZÚDI REMETE.

(Sembery Imre honti és nógrádi nagybirtokos, 1848-ban képviselő s a honvédelmi bizottmány tagja, született 1804-ben, meghalt 1898 október 18-án. Az 1825-iki országgyülés kis és nagy szereplői közt ő élt legtovább. Nagy müveltségü szerény férfiu volt.)

Tocqueville egykor, midőn világhírü tanulmányi utazását folytatta Amerikában, Pennsylvania egyik legnyugotibb megyéjében egy napon elesteledett a nélkül, hogy alkalmas éjjeli tanyára akadt volna. A vidék vad és erdős, a járható út és a czivilizált ember ritka, vad állatok és vad emberek sűrű számban. Szerencsére közel volt egy gazdag ültetvényes telepe. Bement oda, bejelenté magát a telep urának s kért éjjeli szállást.

Az úr hajlottkorú volt már. De erőteljes termet s komoly és nyugodt arcz, melyen semmi nyoma se látszott annak, hogy az egykor, régen, egy nemzedék előtt, a világ legnagyobb és legvéresebb forradalmi viharát megélte és túlélte, sőt azt az égen és a földön, a szívekben és az elmékben felidézni s szítani törekedett. E férfi franczia volt, talán Louvet, talán az egyik Carnot: neve nem jut eszembe. Csinálta a nagy forradal-

Digitized by Google

mat, társa volt a girondiaknak, futott Robespierre vérebei előtt s midőn már a vér és tűz és a szabad eszmék árja elárasztá Európát s két világrész megrendűlt a nagy hódító lovának lábai alatt: akkor kiment Amerikába, elment a czivilizáczió nyugoti szélére, neki állott egy ős rengetegnek, hogy abból kiirtsa a vadat, a fát és az indiánt, mint egykor a konventben kiirtani törekedett a középkor intézményeinek fenevadait, s hogy ott békés és munkás telepet állítson a művelt és boldog jövendőnek. Itt dolgozott már több mint harmincz év óta.

A vén forradalmár és az ifju utazó hamar felismerték egymást. Amaz történeti név volt már, emez még csak ezután leendett azzá. Amaz csinálta a nagy forradalmat, emez örök szépségű művében — noha csak az európai demokraczia álneve alatt — megírta annak tudományos költészetét. Minő társalgás lehetett az, minő fenséges eszmék érintkezhettek ott e két férfiú között, kik egy nemzet fiai valának s kiket így hozott össze a véletlen! Tocqueville csak röviden érinti elmélkedéseik néhány fontos tárgyát.

* * *

Ez agg telepítvényes jutott eszembe, mikor meglátogattam Szúdon Sembery Imrét, alkotmányos és függetlenségi harczainknak e jelentékeny alakját.

Túl a nyolczvan éven, Kossuth Lajossal, mindenkori politikai vezérével egy évben születve, s ugyanazon

Digitized by Google

évben lépve a politikai pályára, már az 1825-iki országgyűlésen jelen volt, mint távollévők követe, s azóta — hatvan év óta — részint mint komoly tényező, részint mint figyelmes szemlélő a politikai és egyházi téren folyton találkozunk vele példátlan szerénysége s visszavonúltsága daczára is.

Szúd kívül esik az ismert világon. Olyan jármű, melyet a gőz hajt, oda soha el nem vezet, se vízen, se szárazon. Nem kanyarog arra még országút sem. A kis Hontnak kisded nyugoti zugában, hegyek közé beszorítva, óriási nyárfák suhogói árnyai közt, hegy oldalán fekszik festői szép alakban a szúdi kastély, melynek remete lakója ott tölti az éveket és napokat dolgozó szobájában könyvei közt, vagy nagyúri téli kertjében, melyben a legritkább és legértékesebb délszaki és tengerentúli növények díszlenek. Csak akkor mozdul ki néha innen, ha kiterjedt gazdaságának vagy egyházának érdekei úgy parancsolják.

Az országos politikáról s annak mindennapi izgalmairól rég lemondott. Lemondott már 1849-ben, függetlenségi harczunk gyászos befejeztekor. S indoka, mely erre bírta, ép oly nemes és tiszteletreméltó, mint a mely félszázaddal azelőtt arra a pályára kényszerité.

Mint fiatal ember, már 1824-ben részt vett a megyei élet küzdelmeiben. Barátságban állva Plathyval, az aranytollú főjegyzővel s mind az idősb, mind az ifjabb Balogh Jánossal, az ezek által megindított mozgalmat törekedett Hontba is átvezetni.

Digitized by Google

A 25-iki országgyűlésen Nagy Pál vezetése alatt a nemzeti liberális ellenzékhez csatlakozott. Tanúja volt Nagy Pál óriási szereplésének. Ott volt, mikor Széchenyi az akadémia megalapításával kilépett mint ifjú államférfi a cselekvés színterére. Kossuth és Deák az ő szemei előtt kezdték az országos működést s nőttek fel a nemzet óriás alakjaivá. Kölcsey és Wesselényi barátai valának s előtte tűntek fel és hunytak el a nemzet örömére és gyászára. Mindennek, mi e század folyamán nagy volt nemzetünk életében, tanúja volt eddigelé. S rajta kívül csak ketten vannak már, kiknek kora és emlékezete az övéig fölér: a turini nagy bujdosó az egyik, Zsoldos Ignácz, a régi táblabírák nesztora a másik.

De nemcsak tanu volt ő, hanem tényező is. A felvidéki pánszláv mozgalomnak ő volt egyik legelső s legkitartóbb üldözője s ebben állása is az evangelikus egyház élén segítségére volt. S midőn az adminisztrátori rendszert behozta hozzánk Metternich kormánya s midőn a Tisza, Luka, Bene név oly hírhedt közpéldabeszéddé vált az országban, ő Lukát, Hontnak híres adminisztrátorát szemelte ki a maga ellenfeléül, ennek nehezíté s keserité meg működését s honti barátaival együtt ez ellen szervezé az alkut nem ismerő hazafias ellenzéket.

Fő szerepe a 48-iki pesti nemzetgyűlésben játszódott le. A parlamentben ahhoz az árnyalathoz tartozott, mely Kossuthot választá vezérévé s őt követte ernyedetlenül. S a parlamentben — s ez sajátságos — a legelső komoly forradalmi hang az ő ajkáról hangzott el.

Digitized by Google

Szeptember 12-én történt. Jellasich már megkezdé pártütő hadjáratát. Az alvidéken már régóta folyt a vér s Erdélyben már gyilkolták a magyart. A Batthyány-kabinet még állott, de a király már a kamarilla hatalmában volt s a miniszterekkel nem érintkezett. Széchenyi elméje már borúlni kezdett s Deák és Batthyány gondolkozni kezdtek azon, hogy az ő békítő szerepüknek alighanem vége van. Sokan a nemzetgyűlés tagjai közül komoran és kishitüen gondoltak a jövendőre: mi lesz akkor, ha a miniszterium lemond s ha a király feloszlatja az országgyűlést.

Sembery szelid, de határozott modora s gyakorlati felfogása ekkor egy eszmét pendített meg. A szeptember 12-iki ülésben felállott s inditványozá, hogy miután se a király kegyéhez, se a miniszterium állásához a haza védelmét kötni nem lehet s a veszélyben forgó hazát csak a nemzetgyűlés mentheti meg: a nemzetgyűlés minden körülmény közt permanenssé nyilvánítsa magát.

Ez indítványt első pillanatban ámulva hallgatta a ház. Olyan szó volt ez, mint az oroszlán Mirabeaué Brezé marsal ellenében. Mindenki érezte, hogy e határozat lesz az első forradalmi szó, melylyel a nemzet odakiált a trónus elé. De még akkor a nagy többség nem hitte, hogy végleges szakításra kerül a sor. Sembery látta, érezte már, de barátai még nem. Támogatója alig akadt s Deák ama kijelentésére, hogy az országgyűlés úgy sem zárathatik be a költségvetés letárgyalása előtt, az indítvány ekkor elejtetett. De három hét mulva határozattá emelte azt a nemzetgyűlés.

Digitized by Google

Ekkor alakult meg a honvédelmi bizottmány, melynek Sembery is egyik tagjává lőn. Miniszterium volt ez miniszterek nélkül s tagjai miniszteri munkát végeztek hatalom nélkül és látatlanúl. De munkájuk fenséges eredményét csakhamar érezte a nemzet s észrevette Európa. Harmadfél hónap mulva százkilencz ezer főből állott a honvédhadsereg, fölszerelve, begyakorolva, várakba és csatatérre állítva s a hazát kilencz felől ránk törő ádáz ellenség ellen védelmezve. A munkának és dicsőségnek oroszlánrésze Kossuthé volt, de neki méltó segédei valának Mészáros, Nyáry, Sembery és a többiek.

A szúdi remete, ha nem kérdik, nem beszél, vagy keveset beszél e napok eseményeiről. Saját tetteit gyermeki szerénységgel hallgatja el.

Én megkérdezém. Hol és mikor üléseztek? Miként tanácskoztak? Kik voltak jegyzőik? Vettek-e föl jegyzőkönyveket s hol vannak azok? Megmaradt-e megírt nyoma az ő láthatatlan, de dicsőséges működésüknek? Lehetetlen, hogy ne maradt volna, hiszen most, ha csak az évi ujonczozásról van szó, annyi irka-firka készül országszerte, hogy egy vasúti vonat alig bírná el — hát akkor százezrekből álló hadsereget miként lehetett volna irás nélkül felállítani, felszerelni, begyakorolni, tisztekkel, lőszerrel, ágyuval és utasitással ellátni?

— Bizony barátom, — felelte, — nem vettünk mi fel jegyzőkönyveket s magunk voltunk a tanácskozók, a határozók, a jegyzőkönyvvezetők, az irnokok és végrehajtók. Összejöttünk, hol a redoutban, hol a vármegyeházán,

Digitized by Google

néha magánlakáson is. Jöttek hozzánk napokint a jelentések száz számra Erdélyből, a Bácskából, a felvidékről, a nyugati hadseregtől, a várakból, a felszerelési telepektől, a szabóktól és posztókereskedőktől, a lóbeszerző és ujonczfogadó bizottságoktól, városokból és vármegyékből s mi egyiket a másik után elintéztük gyorsan, vita nélkül, irás nélkül s küldtük a katonát, lovat, ágyut, fegyvert, puskaport, ruhát, bátorítást oda, a hol arra a legnagyobb szükség volt. A mit Kossuth javasolt vagy rendelt: azt foganatosítottuk. Gyakran magunk mentünk ide-oda a helyszínére s az egész honvédelmi bizottmány néha csak egy emberből állott, de azért az is csak úgy rendelkezett, mintha valamennyien együtt lettünk volna. Összejövetelünknek nem volt se ideje, se órája. Összejöttünk s együtt voltunk a mikor s a meddig kellett. Se étel, se álom nem parancsolt. Egyikünk-másikunk gyakran az asztal mellett szunyókált egy órát s a késő őszi és téli éjszakákon nem egyszer együtt ért bennünket a hajnali szürkület.

Így készült a honvédhadsereg.

* * *

Midőn az üldözés megkezdődött s a győző legjobbjaink vére után szomjuhozott: Sembery is meg lett idézve Haynau elé. S megjelent.

— Az volt óhajtásom, — úgymond — hogy végezzenek velem gyorsan. Akasztófa, golyó, börtön, vagy

Digitized by Google

besorozás: csak gyorsan dőljön el a dolog. Az Újépületben behívtak az auditorhoz. Az auditor azt kérdé tőlem, mi a mesterségem. Mondám, hogy földbirtokos gazda vagyok. »Nem prókátor?« — kérdé. — Nem. »Tessék haza menni további rendeletig!« ezt parancsolá. — Haza jöttem. Sohase hívtak be többé, csak rendőri felügyelet mellett Szúdra internáltak. Ekkor érlelődött meg bennem az a komoly elhatározás, hogy mi legyőzött forradalmárok már csak úgy használhatunk a hazának, ha a földet és a népet megtartjuk magyarnak s ha a gazdaság és egyházi élet terén előmozdítjuk a nemzeti vagyonosodást és közmívelődést. Sohase vágytam többé vissza az országos politikai életbe, éreztem, hogy a békés viszonyok törvényhozási alkotásaihoz már új emberek kellenek, nem mi, kik régi eszméink és régi szenvedéseink hatalma alatt állunk. Mi kiszolgáltuk a magunk kapitulációját.

* * *

Igaza van-e ebben a szúdi remetének: nem kutatom. De mély tisztelettel borulok le az erős lélek előtt, mely el nem csüggedt soha s ha hazájának szolgálatában egyik részről leszorítá a fátum, nyomban elfoglalá a másik tért az ifjúnak hevével s a férfinak kötelességérzetével.

Digitized by Google

TÁNCSICSNÁL.

(Táncsics Mihály, született 1799 április 21-én, meghalt 1884-ben. Eredeti neve Stancsics volt. Szegény falusi zsellér takács gyermeke. Iskolázatlanul nőtt fel, szolga és napszámba járó mezei munkás volt gyerekkorában. Mint felnőtt ifjú tanult írni olvasni. Később író s 1848-ban képviselő. Magyar nemzeti szocsiálista s lángoló hazafi élte végéig.)

I.

A jó öreg Táncsics Mihályt látogattam meg ma az ó-esztendőnek utolsó napján.

Ő is meg szokott engem látogatni, én is őt. Pátrióták is volnánk, vagy mi, onnan Veszprém vármegyéből, honnan én távol vagyok nyolcz esztendő óta, ő pedig távol van vagy hatvan esztendő óta. Én a Bakony déli oldaláról, ő pedig északi oldaláról, hanem azért mégis csak egy vármegyéből, noha a vármegyének e két része csak a mappából és a statáriumból tudja, hogy összetartozik.

Meg kell jegyezni, hogy én a jó öreggel sohase voltam egy párton és egy nézeten. Hanem azért tiszteletemnek ő mindig kiváló tárgya volt.

Ennek sokféle oka van. De legnagyobb oka az, hogy ő mindazt, a mit hirdetett valaha, lelke legmélyebb

Digitized by Google

meggyőződéséből merité s tanainak nemcsak prófétája, hanem martirja is.

Azonban efféle dolgokról nem akarok most beszélni. A prófétákra rossz idő jár, a mártirokról pedig csak a törvényszéki reporter emlékezik meg. Táncsics bátyánk pedig kiállott szenvedéseiről soha se beszél, mint a vén katona. Elméje még most, nyolczvanhárom esztendős élet után sem a múlttal, hanem a jövendővel foglalkozik.

Fajának, nemzetének jövendőjével.

Ott lakik az Üllői uton a Köztelek mellett.

Szennyes lépcsőn felmegy az ember a második emeletre s rögtön elér egy udvari lakást, mely áll három osztályból.

Konyha, mely egyúttal előszoba; aztán egy szoba és egy benyiló: ebből áll az egész. A három lakrész épenséggel akkora, hogy mindegyikben elférne egy kézi mángorló. Tisztes szegénységgel és kopott butorokkal van tele mind a három lakrész. Pedig mind a hármat nem is a jó öreg lakja, mert a benyilót albérletbe adja két fiatal embernek.

Talán nem is illenék mindezt így közhirré tenni, azonban van okom rá.

Jó Táncsics bátyánk szoczialista. Rochefort is szoczialista, mint mindenki tudja. Csakhogy Rochefort olyan derék szoczialista, a ki ha bajban van, szépen eltagadja politikai hitvallását, ha pedig a bajból kimenekül: szépen összemarja azokat, a kik őt kimentették.

Digitized by Google

Táncsics bátyánk írt vagy harmincz könyvet, beszélt sokat, szerkesztett lapot, volt képviselő; pártok ellen, elvek ellen küzdött rendíthetlenül egész hosszu életen keresztül, de személyesen nem bántott soha senkit s becsületében nem gázolt soha senkinek.

Más különbség is van köztük.

Rochefortnak palota kell, kényelem kell, uraság kell, százezerek kellenek. Joly temetésére azért nem ment el, nehogy lapja ne legyen kelendő s nehogy ezáltal 10—20 ezer frankot veszítsen egy hét alatt. Pedig Joly védője, jóltevője, élete megmentője volt.

Táncsics bátyánknak nincs palotája, nincs kényelme, nincsenek százezrei. Igazán szegény ember, a hogy az emberek rövid észszel beszélni szoktak. Egész vagyona nem ér meg száz forintot.

És még sem szegény ember.

Egészsége vas, jókedve arany, szivének heve, ifjusága, honszerelme törhetetlen, mint a gyémánt. Kincsesháza gazdagabb, mint a királyoké. Oh hogy megáldá az isten ezt a nyolczvanhárom éves agg, ősz férfiut!

Deák Ferencz azt mondá neki egykor, vállára tevén mindkét kezét:

— *Barátom, téged az isten már e földön megjutalmazott minden szenvedésedért.*

— Hogyan gondolod ezt?

— Úgy, hogy adott egy jó és hü feleséget.

Deák Ferenczuek igaza volt. Jó Táncsics bátyánk könnyes szemmel elmondja ezt barátainak akkor is, ha az »asszony« nem hallja.

Digitized by Google

Alkonyodott már, mikor a konyhából a kis szobába beléptem. A szoba sötétes volt.

Ott állt az öreg az ablaknál s neje kis unokáját ringatva a szoba közepén.

— Jó estét bátyám, ismersz-e?

— Hangodról megismerlek, a füleim még jók.

Leülünk, beszélgetünk. Persze közdolgokról és közférfiakról. Táncsics Mihálylyal csak közdolgokról, csak a haza ügyeiről lehet beszélni.

— Rosszul megy az ország dolga bátyám, koldussá kell lenni minden embernek, el nem tudom gondolni, mi lesz belőlünk.

— Ne félj barátom — mond az öreg — megváltozik minden, lesz még jó dolga a magyar nemzetnek.

Neje felsóhajt és közbeszól:

— Dehogy lesz, dehogy lesz!

Az öreg tűzbe jön, ráüt az asztalra, felugrik.

— De lesz, én mondom azt, hogy lesz s nektek azt el kell hinni. Hogy lehet olyat beszélni? Meglehet, én nem érem meg, öreg ember vagyok, de ti megéritek. Magyarország dicső lesz és boldog.

Ha bennünk, a kik fiatalabbak vagyunk, ily erős, ily lángoló lenne a hit!

Másra terelem a beszédet s kérdem tőle, vajjon felkeresik-e, meglátogatják-e őt régi barátai, irótársai, pártfelei a régi balközépből, a régi szélső balról?

— Senki. Senki engem meg nem látogat, senki az ajtót rám nem nyitja. Senki meg nem emlékezik rólam. Jókai azelőtt gyakran meglátogatott, egyszer, mikor

Digitized by Google

lapom miatt megbüntettek, ő kisegített s letette helyettem a bírságot, de egy forint híjával, azt mondván: »Látod öreg, egy forinttal kevesebbet adok, hogy adósod maradjak és hogy adósságomról el ne felejtkezzem.« De most már ő se jön hozzám, mióta nagy úrrá lett. Most már miniszterek az ő barátjai.

— Úgy van az bátyám, párszor meg is mentette a miniszterek életét.

— No ezért talán nem áldja meg az isten!

Az öreg nagy oppoziczió most is.

Fölszólít, hogy gyujtsak rá, ha van nálam szivar. Mert neki nincs. Ő csak pipáz. Pipájának kupakja, pipaszárának szopókája nincs, hanem azért jól esik neki.

Előjött a szó az életmódról.

Jó neje maga végez minden munkát. Főz, vizet hord, piaczra jár, konyhát, szobát tisztogat, befűt, ha kell; lakóira mos, beteg leányát ápolja, kis unokáját mulattatja, dédelgeti, munkás férjének írni segit. Cselédje, segítsége senki.

A jó nő hetven éves.

— Az a szerencsénk, — mondja az öreg, — hogy most már nem vacsorálunk s ezzel kevesebb gondja van az asszonynak. Ha az ember nem vacsorál: az jót tesz egészségének.

— Meg az erszényének, — teszi hozzá a jó nő.

— Hát egy pohár borocska jól esik-e még?

— Jól esnék, jót is tenne nekem, de nagyon drága most már a bor, nem győzöm. Kell az árendára.

— Hát adósságod van-e bátyám?

Digitized by Google

— Adósságom nincs, szegény embernek nem való az. Fájt már a beszéd, fogtam a kalapom, kivántam boldog új évet s indultam kifelé.

— Megállj csak, mondok valamit, egyszer meg kell nézned azt a munkámat, melyben bebizonyítom, hogy a magyar nemzet legrégibb a világon. Már befejeztem e munkát.

Gondoltam valamit. Gondoltam azt, hogy az a munka lenne csak derék munka, melyben az lenne bebizonyítva, hogy a magyar nemzet legtovább tart a világon. De ezt nem mondtam el az öregnek.

Hanem elmondok itt mást.

A francziák a Bastille lerombolásával kezdték a forradalmat, mi pedig azzal, hogy Táncsics Mihályt kiszabaditottuk a fogságból. A francziák a forradalom első napján megöltek pár száz embert, mi pedig visszaadtuk egynek szabadságát és nem vettük el életét egynek sem.

Táncsics ötven éves iró s műveit az egykori jobbágyságnak ma már kihalt nemzedéke úgy ismeré, úgy olvasá, mint a bibliát. Egykor jobbágyfiu, aztán mesterlegény, később iró, polikai fogoly, képviselő, üldözött bajnoka a szabadságnak, nemes és nagy lélek, nemesebb, mint százan és ezeren azok közül, kiket mint a társadalmi eszmék bajnokait világszerte emlegetnek.

A francziák évenként megünneplik a Bastille lerombolásának évfordulóját. Jól teszik, becsületükre válik, pedig az csak hitvány épület volt.

Mi pedig elfeledtük azt a napot, melyen Táncsics Mihály kiszabadíttatott börtönéből. Pedig nagy nap volt az!

Digitized by Google

És Táncsics Mihály ma, nyolczvanhárom éves korában meggyőzhetlen fényűzésnek kénytelen tekinteni azt a naponkénti egy pohár bort.

Neki ez becsületére válik. És nekünk?

II.

Rég nem voltam öreg barátomnál. Sok gond, sok munka, gyakori és hosszas távollét akadályozott abban, hogy meglátogassam. És akadályozott — miért ne vallanám be — egy kis hanyagság is. Bízván bíztam abban is, hogy a nemzet részvéte most már megmenti a nyolczvanhatéves aggastyánt a fázástól és éhezéstől — nem szorul ő többé én rám.

1879-ben juliusban történt. Az öreg még akkor tudott járni. Eljött hozzám az ő hajlott termetével s rokonszenves, de komor tekintetével.

— Barátom, — úgymond — öreg vagyok, beteg vagyok, szegény vagyok. Feleségem is öreg már, nem tudunk megélni. A mit az irói segélyegylet adhat: az csak lakásra futja ki. Kenyerünk, fánk nincs a télre, ruhából, butorból kiszakadtunk, senki gondunkat nem viseli. Te ismerős vagy a városi urakkal, segíts be engem és jó feleségemet a városi szegények házába. Úgy se sokáig tart már.

Megdöbbentem, megriadtam erre a beszédre. A becsületes agg iró, a 48-iki népképviselő, függetlenségi küzdelmünk hajnalának: a márczius tizenötödikének első hőse, az üldözött sajtónak oly sokszor szenvedő és soha nem csüggedő áldozata — a szegények házában!

Digitized by Google

A másik perczben elnyomtam fájdalmas megütközésemet s nagy önbizalom szinlésével mondám:

— Nem úgy lesz az, öreg bátyám! Nem segítlek én be titeket a szegények házába, hanem megkisértem, hogyan tudnátok ti tisztességesen, nélkülözés nélkül megélni. Lakástokat fizeti a segélyegylet; ha a főváros ad havonként tíz forintot, ha én is adhatok s ha barátaim is adnak tíz-tíz forintot s ha valami jótékony alapból a kormány is ad ugyanannyit: ez havonkint negyven forint. Csekély összeg, de azért megment a szegények házától.

Az öreg megvígasztalódott, megrázta kezemet s ifjui ruganyossággal távozott tőlem.

Közöltem a dolgot barátaimmal. Az »Egyetértés« munkatársai — pedig maguk is szegény fiuk — havonként átadták krajczárjaikat. Lendvay József, Kun Gyula, Bartók Lajos, boldogult Matolay Elek barátaim havonként átadták, ha eszükbe juttatám, szives adományaikat. Gerlóczy Károly, nemes gondolkozásu férfiu, a fővárosi jótékony alapból nemsokára kiutalt ötven frtot s később két ízben is ugyanannyit. A következő új évben e lapok hasábjain emlékeztem meg agg barátomról és derék nejéről. Volt egy kis sikere. A szegény kis háztartás rég nem ismert jólétet élvezhetett. Küldtek egy kis jó bort, néhány sódart, egy kis pénzt is. Szabolcsmegyéből Kállay András küldött hozzám tíz forintot, Pécsről ismeretlen szegény iparostól kaptam egy forintot, Irányi Dániel, Madarász Jenő nem egyszer adtak át adományokat s ezelőtt egy vagy két évvel

Digitized by Google

veszprémi iparosoktól kaptam tizenkilencz forintot. Én is elvittem a magam filléreit.

Nyilvános adakozásra nem hívtam fel a közönséget. Szegény öreg barátaim szégyenlették volna ezt s bizony magamnak is fájt volna az ügyet nyilvánosságra hoznom. Sőt nyilvánosan nem is számoltam a hozzám beküldött vagy nekem átadott összegekről. Mert akkor még senkinek se jutott volna eszébe az a szentségtörés, hogy valaki a nemzet jótékony filléreit is hűtlenül kezelheti, hogy a hazafiság oltáráról is el lehet lopni az edényt, melyben a legszentebb áldozat tartatik. Nyugtatót szereztem az idegen pénzekről, a magam filléreiről pedig hallgattam.

De hallgatásomnak volt más oka is. Voltak öreg barátunknak adósságai abból a rég elavult időből, a mikor még ő pesti háziúr, törvényhozó és könyvet kinyomtató vala. A hol pedig adósság van, ott természetesen prókátor is van, ehhez pedig már nagyon közel áll az ekzekuczió. Valami hitelező neszét vette a dolognak s egy özönvíz előtt hozott itélet alapján nyomban elkezdé lefoglalni a részvétnek és szeretetnek csekély filléreit.

Az öreg épen betegen feküdt, midőn egyszer hozzámentem. Jó neje lázas izgatottsággal vett elő egy kék papirost, melyen mindenféle hivatalos számok, végrehajtási tételek s egyéb istentelen irka-firkák foglaltattak.

— Nézd csak, nézd — mondá nekem a jó nő — ekzekválnak bennünket. Mig jó emberek nem adtak

Digitized by Google

segítséget: addig éheztünk, most volna egy kis segítségünk, most pedig elragadják tőlünk.

Ezen is segítettünk valahogy. De egy másik hitelező követelése még ma is fennáll, néhány nap múlva ezen is fogunk segíteni.

Pár év óta elhanyagoltam szegény öreg irótársunkat. Olvastam a lapokból, hogy alakult egy Táncsics-bizottság, láttam, hogy e bizottság estélyeket rendez s azt hittem, erős és biztos kézben van a könyörület ügye.

S nem is csalódtam, noha ennek daczára is fáj a mulasztás, melyet el kellett követnem.

Táncsics már nem volt régi lakásán, az Üllői uton. Régi szobáját megnéztem, uj lakója azt sem tudja, ki az a Táncsics. A soroksári úton egy kis ház belső udvarának földszinti szobájában találtam meg szenvedő barátomat.

Ült az ágyban; merev szemeivel nézte a reggeli napot. Alakomat se ő, se áldott neje nem ismerte meg rögtön, de hangom mindakettő. Bizony öregek, s bizony betegek mindaketten. És elhagyatottak.

Egyik leányuk meghalt régen, negyed század előtt, hajadon virágkorában. Ott van egy kép, az öreg ágya fölött. A képen egy koporsó, a koporsóban ifju szüznek liliomtermete, a koporsó lábánál az apa és anya ölelik egymást s roskadnak össze az iszonyu fájdalomtól. Az apa lábain bilincs, az ajtóban porkoláb és katonák. Börtönbe vitték az apát honszerelme miatt; gyermeke viruló hajadon volt akkor. A hű nő és jó anya megosztá szerelmét a férj közt, ki börtön fenekén szen-

Digitized by Google

vedett s a leány közt, kinek arczán a halál sorvasztó szellői lengtek. Az anyát nem ereszték férjét meglátogatni, az apát nem ereszték haldokló leányát vigasztalni. Hanem mikor meghalt a leány s koporsóba tették: akkor katonák vasban öt perczre oda vitték a ravatalhoz. Férj és nő, apa és anya hosszú idő óta ott találkoztak először — gyermekük hamva fölött. E jelenetet ábrázolja a kép.

Az apa volt Táncsics, az anya volt neje.

Volt egy másik leányuk is. Ez férjhez ment, boldog volt, anya lett, korán elhalt. A kis unokát az apa messze vitte, a két öregnek nincs most senkije.

Két rozzant ágy, egy kopott pamlag, egy kis asztal, egy régi fiókos szekrény s egy zöldre festett láda képezi a kis szoba egész butorzatát. Régi minden és elnyűtt, mint gazdája.

Elkérdezősködtem tőlük a házi dolgok felől. Egészség, cseléd, éléskamra, zsebpénz, ruházat felől.

— Minek nekünk ruházat? — szólt keserüen az asszony. — Én nem mehetek ki a szobából, ő nem jöhet ki az ágyból.

S könnyező szemekkel nézett »ő« rá.

A kis szoba falai telvék régi képekkel. Ott van Táncsics képe abban az alakban, a mint az ifjuság márczius 15-én kiszabaditá börtönéből. Rongyos felöltőjében rajzolta le Barabás. Ott van nejének olajba festett képe Szamossy Ede által. Alatta szent Terézia istenes ábrázata. Ott van Teleky Lászlónak, Héderváry Kontnak, az utolsó Zrinyinek arczképe. Az egyik, a mint szembe

Digitized by Google

száll a királylyal, a másik, a mint börtöne fenekén rothad. Egyik képen az elárult Hunyady László búcsuzik arájától, a másik képen az utolsó Zrinyi és Frangepán búcsuznak egymástól. Magasra van akasztva egy képcsoportozat, mely az 1830-iki lengyel fölkelés hőseit és vértanuit ábrázolja; — egy másik képen osztrák katonák tekéznek a leölt lengyel nemesek fejeivel. A magyarnak és a lengyelnek legszomorubb emlékei együtt.

— E képek, — mondá a nő — az én jegyajándékomat képezték.

A kályhasarokban egy kardnak aranyczifrázata villog.

— Micsoda kard az? — kérdezém.

— A pesti ifjuság ajándéka 1848-ból, márczius 15-ének emlékére.

Hüvelyének vasát megette a rozsda. Földbe volt eltemetve sok éven át, hogy az osztrák el ne kobozza.

Ily emlékek közt szenved és nélkülöz a két aggastyán.

Elmentem a Táncsics-bizottság elnökéhez. Meg akartam tudni, van-e egy kis pénzünk s megbízható kezekben van-e?

Bizony becsületes kezekben van. Bokros József uram szegény kézműves, maga is, neje is fiatalok még, családjuk nincs, a Táncsics-párt akarták magukhoz venni családnak. A nő barátnéja volt Táncsics leányának. Innen ered a részvét. És szivük nemességéből. Az egész bizottság mind a tizenkét tagja szegény kézműiparos. Név nélkül, befolyás nélkül és mégis sikerrel, mert szeretettel karolják fel a hazának elaggott gyermekeit, kikről nem emlékezik meg a haza.

Digitized by Google

De mégis — nem akarok véteni a könyörülő jó lelkek ellen. E hó 15-én csak pár sorban emlékeztem meg e lapok hasábjain a két szenvedőről és azóta vagy háromszáz forint gyült össze ez ország minden részéből számukra.

De ez még mind nem elég. Kényelmes és egészséges lakás kellene, egy kis rendes ápolás és tápláló eledel. Havonkint csak hatvan forint erejéig. Mily csekélység ez, ha elő akarjuk teremteni!!

Alkonyodóban van már a két öreg fölött az életnek napja. Hosszu nap volt, nehéz munkával, keserü szenvedésekkel tele — a hazáért, a meggyőződésért, népünk jólléteért.

Néhány hét, néhány hónap, legföljebb pár év s az élet napja leáldozik örökre. Most is alig sugárzik már, felhők boritják sugarát. Az aggságnak, a betegségnek, a nélkülözésnek felhői. Oly sok nemes lélek, oly sok könyörületes szív van e hazában: áldozó részvétük aranyozza meg az alkonynak felhőit.

Digitized by Google

A CSONKA HŐS.

(Szalay Ferencz, 1848-ból és 1849-ből legnagyobb hőseink egyike, nagy-kőrösi nemes és birtokos család ivadéka, most nyugalmazott honvédtiszt. Született 1826-ban.)

Néhány év előtt kirándultam Nagy-Kőrösre Faragó József barátomat meglátogatni s vele együtt a többek közt fölkerestük derék öreg barátunkat, Gubody Sándort. Gubody tudatá velem rögtön, hogy a csonka Szalay óhajtana velem beszélni s azért értesíteni fogja őt ittlétemről azonnal. Úgy történt.

Kevés ideig beszélgettünk a szellős, vidám folyosón s jött a csonka Szalay.

»Jött.«

Egy kis fekete toló kocsit mozgatott előre egy fiatal legényke s abban ült az a férfi, a kit a köznép Nagy-Kőrösön úgy hí: csonka Szalay.

Hatalmas jupiteri fő, ős nemes arczjelleggel. Szelid vonások, erős szemöldök és tömött bajusz; derült, jó, tiszta magyar arcz, a hatvan körüli év daczára is feltünő szépséggel. Hangja érczes és csengő, szemei üdék és fényesek: fiatal ember hatvan évvel.

Ült a toló-kocsiban. Lábain nagy kendő, kezei ösz-

Digitized by Google

szetéve ölében, két térdén keresztül fektetve pipája. Megdöbbenve láttam, hogy a szép, erőteljes alak se kezét, se lábát nem tudja használni. Hatalmas férfi törzse ő, végtagok nélkül. Csak arcza és szemei élnek lelkesen.

Beszédbe ereszkedtünk. Előkelő családbeli, mívelt és olvasott ember. Honvéd volt s végtagjait mint honvéd vesztette el. Az volt óhajtása, hogy nyugdíja emeltessék fel s én ez óhajtását közöljem Visontai Kovách Laczival. Természetesen szives készséggel igértem s tettem meg ezt. De nyomban közöltem aggodalmamat, hogy az óhajtás nehezen fog teljesülni, hacsak ő maga személyesen nem jön Budapestre. Meg vagyok győződve — mondám — hogy ha őt az illetékes férfiak itt a fővárosban személyesen megismerik: óhajtása azonnal fog teljesülni.

— Én nem megyek többé Budapestre — mondá.

— Miért nem?

Kérdésemre elmondá történetét, melyet a magam szavaival fogok elbeszélni.

* * *

Az 1849-ik év junius közepén kezdődik a történet. Jöttek az oroszok ellenünk, hadseregük elözönlé a Kárpátok egész hosszát s hozták magukkal a rettentő czárnak áldását, ki a Kárpátokig kisérte hadseregét s onnan mutatá meg Magyarországot hadvezéreinek.

Kétszázezer orosz jött ötven mérföld szélességben

Digitized by Google

s vele szemben állott Dembinszky hadteste tizenötezer emberrel szintén ötven mérföld szélességben. A mi azt jelenti, hogy ellenállásról szó sem lehetett.

Szalay is a felvidéki hadtestnél szolgált s Giráld környékén egy kárpáti szorost kellett védelmeznie életre halálra.

Szemben állott vele Lobinzov orosz altábornagy s a szoros megostromlására és bevételére kirendelte Selvan tábornok dandárát, a Vladimir és Vologda gyalogezredeket, hat lovas századot a Charkov dzsidásokból, fél doni kozákezredet és harminczkét ágyut. Összesen közel tíz ezer embert.

Szalaynak volt vagy négyszáz embere s ez sem a legjobban fegyverezve. A szoros se volt épen könnyen védelmezhető, istenkisértésnek látszott az ostromot megállani. Csak a halál volt bizonyos, ha szemközt áll az ellenséggel. Legtöbb társa a Kárpát többi szorosánál visszavonult a húszszoros ellenség elől, ő is megtehette volna a fegyverbecsület sérelme nélkül.

De a vezéri parancs az volt, hogy a szorost meg kell védelmezni az utolsó emberig. S a jó katonának a parancs felett nem szabad okoskodni.

Szalay árkot huzatott a szoroson át s hatalmas kőtorlaszszal is megnehezíté a keresztülhatolást. A szoros egyik oldalára felvitte legénységét s kövek és fák védelme alatt tüzelt az ellenségre s állotta ki annak iszonyu puska- és ágyutüzét. A szoros másik oldala járhatlan volt.

Két nap, két éjjel védte az állást. Embereinek nagy

Digitized by Google

része elhullott már s a ki megmaradt: az az éhség, álmatlanság és örökös harcz miatt halálig ki volt merülve. Néhányan sürgették a visszavonulást.

Szalay azt felelte a sürgetésre:

— Fiaim, utolsó emberig kell e helyet védelmeznünk s még vagyunk hozzá egynéhányan. A ki utolsónak marad: csak annak szabad visszavonulni.

A halálig kimerült legénység még elnevette magát. Hát hiszen a kapitánynak igaza volt.

A következő éjen az orosz vadászok és árkászok átlopóztak a szoroson, nyomukban áthatolt egy csomó kozák és dsidás s harmadnapra hajnalban a kis csapat honvéd körül volt véve.

Nem adta meg magát, harczolt utolsó emberig. Az utolsó volt maga a vezénylő tiszt Szalay. Összelőtték, összevágták, száz sebből vérezve eszméletlenül dőlt össze egy szikla tövében.

Bizonyára az volt utolsó gondolata, bár sohase ébredne fel többé.

Kassán a katonai kórházban tért magához. Valami jószivű orosz orvos még életet látott benne és csak úgy kiváncsiságból kisérletet tett vele, ha vajjon megmenthetné-e? A kisérlet sikerült, az ifju honvédtiszt élete megmaradt, de mindkét kezének s mindkét lábának használatát örökre elvesztette.

* * *

Húsz év mult el e történet óta. A csonka hős ott élt Nagy-Kőrösön s ki nem mozdult onnan. De társal-

Digitized by Google

gott és olvasott folyton s figyelemmel kisérte a világ eseményeit s országunknak, nemzetünknek haladását.

Élénken érdeklődött a főváros épülése, szépülése iránt s szemén az örömnek fénye csillogott, midőn a hírlapokban a főváros tündérszépségeit olvasgatá.

Hiszen ő Budavár ostrománál látta utoljára igazán a fővárost, akkor pedig tűz és bomba és szuronycsattogás és győzelmi zaj és zászlók lobogása kötötte le a figyelmét s nem az utczák és paloták czifraságai.

A lánczhid egészen kiépült. A Duna gyönyörü kőpartok közé van fektetve, mint az uri csecsemő a szép bölcsőben. Óriási hidak épülnek a Margitszigetnél is, a tábori kórháznál is. Egyes utczák szépsége vetekedik Bécscsel és Párissal. Mily szép a Vigadó, mily gyönyörü az akadémia palotája! Most már az Üllői út se sáros és homokos többé, hanem végig kövezett gyönyörü utcza palotákkal gazdagon beültetve. A király is Budára jön lakni, a várkert is új és szép, a Margitsziget tündértanya és a Dunasor palotáinak nincs párjuk az egész világon. Száz gőzös szeldeli a Dunát s a korzó mindennél szebb, a mit csak el lehet képzelni. Palotái szépek, fái árnyékosak, sétánya fényes és sima, másutt még a templom padlata sincs oly szép és oly drága.

A csonka hős szive melegen dobogott az ország ifju szép fővárosáért, mint a vőlegényé szép menyasszonyáért. Ellenállhatatlan vágy szállta meg szivét, hogy meglássa Budapestet. Nem akart addig meghalni, míg e vágya nem teljesül.

Digitized by Google

Egy szép tavaszi napon kitolatta magát a vasuti indóházhoz, magát és kis kocsiját föltétette a vasutra s legényével együtt bejött Budapestre.

De mit nézzen hát meg? Ideje rövid, pénzecskéje kevés, jól kell beosztani idejét és pénzecskéjét. Menjünk legelőször a korzóra; az a legszebb s onnan lehet legtöbbet látni, legjobban gyönyörködni.

Szép, verőfényes délelőtt volt. Valami nagy ünnep, talán épen husvét. A korzó tele volt szép úri néppel, fényes arczu vidám asszonyokkal és szórakozó, csevegő férfiakkal. A legény a kis kocsin a vigadó előtt oda tolta a csonka hőst a fényes nép közé.

Egyetlen perczig se volt még ott a csonka hős, midőn oda ugrik a rendőr s rárivall a hősre és legényére.

— Takarodjatok innen, ilyen alakkal nem szabad itt botránykoztatni az úri közönséget.

A hős meghallotta ezt.

Tehát koldusnak nézik őt s kiutasítják az úri nép közül, hogy csonka testén meg ne botránkozzék senki!

Hiszen koldus, igaz. Ott hullott vére Budavár falán s hazájának megszentelt határán. Hogy nem tudott kihullani ott egészen.

Most szép Buda vára, a főváros romjai most nem füstölögnek ágyú tüzétől s most a hősnek látni sem szabad, a miért egykor vérezett.

— Takarodjatok innen! — rivallt újra rájuk a rendőr.

A legény ellenkezni akart.

A csonka hős szemeiből kicsordult a keserű köny. Oda szólt legényéhez:

Digitized by Google

— Fogadj szót fiam, vígy engem haza a pusztára, ott az én helyem örökké.

* * *

Ezt a történetet beszélte el nekem a csonka hős. S midőn végére jutott azt kérdezé tőlem:

— Tanácsolja-e még most is öcsém uram, hogy bemenjek Budapestre?

— Soha!

Digitized by Google

Digitized by Google

TARTALOM.

	Lap
A kis Mariska (1901)	1
Gubody Sándor (1885)	10
Szlávy Józsefről (1900)	18
Molnár Aladár (1881)	50
Révész Imre haragja (1881)	58
Szende Béla (1882)	66
Löw Tóbiás (1880)	74
Ugron Lázár (1884)	80
Simonyi Ernő (1882)	84
Szitányi Bernát halálára (1889)	126
Emlékezés Csengeryre (1880)	131
Tarczy Lajos (1881)	139
Csernátony halálakor (1901)	147
Neszmélyi Artur nyugszik (1899)	161
A lasztóczi magányban (1881)	166
Csemegi Károlyról (1899)	174
Bittó István a főrendiházban (1899)	187
A legöregebb táblabiró (1885)	195
Szabó Imre (1881)	204
Békássy Lajos (1880)	211
Báró Kemény István (1881)	218
Zsedényi Eduárd (1879)	234
Gorove István (1881)	248

Digitized by Google

	Lap
Náray Imre (1882)	255
Perczel Móriczról (1899)	263
Madarász Józsefről (1899)	270
Kászonyi Dániel (1886)	278
A szúdi remete (1885)	286
Táncsicsnál (1884)	294
A csonka hős (1886)	307

SAJTÓHIBAIGAZITÁS.

A csonka hős nevét a 307-ik lapon a szedő Szalay Ferenczneknek szedte; pedig az ő neve Szalay József. Az ő nevében hiba nem lehet.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

U.C. BERKELEY LIBRARIES
C005253067

Digitized by Google

Digitized by Google